MATSAYIN FASHI A {AGAGGUN LABARUN HAUSA

NA

IBRAHIM ABUBAKAR BANKI

M.A/ARTS/40422/2004-0 OLD

M.A/ARTS/6930/2009-2010 NEW

JAMI'AR AHMADU BELLO, ZARIYA

TAKARDAR AMINCEWA

Wannan bincike mai taken: MATSAYIN FASHI A {AGAGGUN LABARUN HAUSA, an gudanar da shi ne }ar}ashin jagorancin Dakta Magaji Tsoho Yakawada da Farfesa Munnir Muhammad Katsina. Binciken mallaka ne kuma gudunmawa ce ga nazarin adabin Hausa, musamman adabin zamani na Hausa. Duk wata hanya da aka bi don samun }arin haske wajen gudanar da binciken an nuna a manazarta. Kuma batu ko taken binciken ba a ta~a gudanar da shi don neman digiri na]aya ko na biyu ko kuma na uku a jami'oinmu na gida ko na waje ba.

Name of Student	Signature
Ibrahim Abubakar Banki	…………………………….

SADAUKARWA

Wannan aiki na sadaukar da shi ga mahaifiyata da iyalina.

GODIYA

Da sunan Allah ma]aukakin Sarki mai kowa mai komai, dukkan yabo da godiya sun tabbata gare Shi mai rahma mai jin}ai. Tsira da amincin Allah sun tabbata ga shugaban halitta jagoran annabawa Annabi Muhammadu (S.A.W).

Bayan godiya ga Allah da ya ba ni ikon gudanar da wannan binciken. Ina mi}a godiya ga dukkan malamaina da suke Sashen Harsunan Afirka da Al'adu Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria. Ina mi}a godiyata musamman ga jagoran kulawa da wannan bincike Dakta Magaji Tsoho Yakawada dangane da gagarumar gudunmawa da }arfafa gwiwa da ya bayar don ganin an cimma nasarar wannan aikin. Shi ma Farfesa Munnir Muhammad a matsayinsa na jagora na biyu na wannan bincike, ina mi}a godiya ta musamman a gare shi saboda jajircewa da ya yi don ganin an kamala wannan binciken.

Godiyata ga wa]annan malamai Dakta Bello Al'assan da Dakta Balarabe Abdullahi da Dakta Ahmed Magaji da Malama A. U. Wali da kuma Malam Salisu Kargi.

CERTIFICATION

This thesis entitled "MATSAYIN FASHI A {AGAGGUN LABARUN HAUSA" meets the regulation governing the award of the degree of master of Arts in African Languages and Culture (Hausa) in the Department of African Languages and Culture, Ahmadu Bello University Zaria and is approved for its contribution to knowledge and literary presentation.

……………………………..	…………………………….
Chairman Supervisory Committee	Date
……………………………..	…………………………….
Member Supervisory Committee	Date
……………………………..	…………………………….
Member Supervisory Committee	Date
…..……………………………..	……………………………
Head of Department	Date
……………………………..	…………………………….
Dean, Postgraduate School	Date

TSAKURE

Wannan binciken a fagen rubutun zube aka gudanar. Zube na]aya daga cikin manyan rassan adabin zamani da suka ha]a da rubutacciyar wa}a rubutaccen wasan kwaikwayo. Binciken kan matsayin fashi ne a }agaggun labarun Hausa. An kawo ma'anar fashi an kuma bi diddigin asalin fashi a al'ummar Hausawa a gargajiyance. An yi tsokaci a kan shigowar zamani tare da nuna tasirinsa ta fuskar sauye-sauyen da aka samu a labarun da aka nazarta. A }arshen kowane labari da aka nazarta an bayyana sakamakon fashi ga al'ummar labarin da kuma sakamakon fashi a kan 'yan fashin kowane labari ta fuskar irin hukuncin da aka yi masu.

ABSTRACT

The research discusses prose particularly; prose is a genre amidst other genres of Hausa modern literature that encompasses poetry and drama. The research examines position of robbery in three selected Hausa novels. The meaning of the word robbery (fashi) was fully explained and the origin of robbery (fashi) was traced from the Hausa traditional setting. The work has identified robbery as a phenomenon, but yet a traditional occupation in Hausa community which authors write novels among other phenomena that affects the society. This work studies three novels, identifies various manifestations of robbery and the technicalities employ in the execution of robbery including the types of arms used.

{UMSHIYA

Shafi

Taken Bincike - - - - - - - - - i

Takardar Amincewa - - - - - - - - ii

Sadaukarwa - - - - - - - - - iii

Godiya- - - - - - - - - - iv

Tabbatarwa (Certification) - - - - - - v

Tsakure - - - - - - - - - vi

Abstract - - - - - - - - - vii

{umshiya - - - - - - - - - viii-xi

1.0 BABI NA [AYA: GABATARWA

1.1 Shimfi]a - - - - - - - - 1

1.2 Matsalolin Bincike - - - - - - - 2

1.3 Tambayoyin Bincike - - - - - - - 2

1.4 Manufofin Bincike - - - - - - - 3

1.5 Farfajiyar Bincike - - - - - - - 4

1.6 Hanyoyin Gudanar da Bincike - - - - - 4

1.7 Na]ewa - - - - - - - - -5-6

2.0 BABI NA BIYU: WAIWAYEN AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.1 Shimfi]a - - - - - - - - 7

2.2 Littattafan {agaggun Labarun Hausa - - - - - 7

2.3 Kundayen Binciken Digiri - - - - - - 9-22

2.4 Littattafan da Aka Wallafa kan Fashi - - - - - 22-26

2.5 Mu}aloli da {asidu - - - - - - - 26-35

2.6 Na]ewa - - - - - - - - 35

3.0 BABI NA UKU: FASHI A RAYUWAR HAUSAWA

3.1 Shimfi]a - - - - - - - - 36

3.2 Fashi; Ma'ana da Asali - - - - - - 36

3.2.1 Fashi Ma'ana - - - - - - - - 36

3.2.2 Fashi Asali - - - - - - - - 38-39

3.3 Fasalce-fasalcen Fashi a Rayuwar Al-ummar Hausawa - - 40

3.3.1 Tsokaci daga Rayuwar Gargajiya - - - - - 40-44

3.3.2 Shigowar Zamani da Tasirinsa - - - - - 44-49

3.4 Yadda Jigon Fashi ke Watayawar a Cikin {agaggun Labarun Hausa 49-74

3.5 Na]ewa - - - - - - - - 75

4.0 BABI NA HU[U: MATSAYIN FASHI A WASU LABARUN ZUBE NA HAUSA

4.1 Shimfi]a - - - - - - - - 76

4.2 Fashi Irin na Da, Tsokaci daga Idon Matambayi - - - 76-77

4.2.1 Matakan Shirya Zuwa Fashi - - - - - - 77-81

4.2.2 Makamai Domin Aikata Fashi - - - - - 81-85

4.2.3 Matsayin Fashi A Gargajiyance - - - - - 86-87

4.2.4 Sakamakon Fashi A Cikin Labarin - - - - - 88-92

4.3 Fashi A Shekarun 1950 Nazari Daga Da'u Fataken Dare - - 92

4.3.1 Sauyawa Daga Gargajiya zuwa Zamani - - - - - 93-98

4.3.2 Fuskokin Fashi Na Zamani A Cikin Labarin Da'u Fataken Dare - 98-102

4.3.3 Sakamakon Fashi Na Gargajiya Da Zamani A Cikin Labarin Da'u Fataken Dare - - - - - - - 102-114

4.4 Ya}in Basasa, Fashi Da Rayuwar Hausawa; Sharhi Daga Labarin Za~i Naka - - - - - - 114-115

4.4.1 Tasirin Ya}in Basasa A Labarin Za~i Naka - - - - 11-124

4.4.2 Yanayin Fashi Da Makami A Labarin Za~i Naka - - - 124-130

4.4.3 Sakamakon Fashi Da [an Fashi Daga Labarin Za~i Naka - - 130-134

4.5 Na]ewa - - - - - - - - 134-135

5.0 BABI NA BIYAR: KAMMALAWA

5.1 Shimfi]a - - - - - - - - 136

5.2 Abubuwan Da Suka Gudana A Ta}aice - - - - 136-138

5.3 Sakamakon Bincike - - - - - - - 138-139

5.3.1 Sanadiyar Shiga Sana'ar Fashi - - - - - 139-140

5.3.2 Sauye-sauyen Yanayin Fashi Daga Gargajiya - - - 140-144

5.3.3 Shiri Don Aikata Fashi A Zamanance Da Gargajiyance - - 144-146

5.3.4 Hukunce-Hukuncen Fashi A Labarun Mabambamta Lokaci - - 147-148

5.3.5 Yanayin Fashi da wa]anda Ake Yi Wa Fashi a Da, da Sauyawar Zamani 148-150

5.3.6 Muhallin Mafasa ko Ma~oyarsu a Labarun Uku - - - 150-151

5.3.7 Hukunce-Hukuncen Fashi Cikin Labarun Uku - - - 151-154

5.4 Shawarwari - - - - - - - - 154-155

5.6 Kammalawa - - - - - - - - 156-157

1.0 BABI NA [AYA: GABATARWA

1.1 Shimfi]a

Wannan binciken an gudanar da shi ne a fagen rubutun zube. Zube reshe ne na adabin zamani cikin dangin rubutattun wa}o}i da rubutattun wasan kwaikwayo. Rubutun zube fage ne da marubuta }agaggun labaru ke rubuta labaru kan jigo iri-iri da suka shafi nau'o'in rayuwar al'umma don ilmantarwa da fa]akarwa da kuma nisha]antarwa. Marubuta sukan gina labarunsu kan jigon jaruntaka ko fita bi]a na aure ko na haihuwa ko kan wani sarki ko sarauniya da suka shahara wajen fa]in }asa, da iya mulki da tarin arziki ko kan wani hamsha}in mai arziki. Jigon kuma yana iya kasancewa kan wani gawurtaccen ~arawo ko gungun 'yan fashi da suka addabi }asa ko gari ko wata al'umma.

Fahimtar cewa marubuta labaru ba sa }wansu sai da zakara, hakan ya nuna cewa duk abin da suka wallafa a wasance ko a wa}yance ko a habarce yana nuna wani nau'i ne na hoton rayuwar al'ummar da aka wallafa labarin a kansu. Ashe kenan, ~arayi gawurtattu da mawallafa }agaggun labarun Hausa ke rubuta labaru a kansu, na nuna cewa shi halin ~arayin wani nau'i ne na rayuwar Hausawa, wannan halin kuwa kowa ya san shi wato sata. Sata kuwa kandamin suna ne da ya }unshi rassa irin su sane da yankan aljihu da }wace da }o}uwar sata wato fashi.

Wannan bincike ya za~i]aya daga cikin wannan rassa na sata wato fashi domin nazartar matsayinsa a wasu }agaggun labarun Hausa guda uku da suka ha]a da *Idon Matambayi* da *Da'u Fataken Dare* da kuma *Za~i Naka.* Taken binciken kuwa shine “Matsayin Fashi a Wasu {agaggun Labarun Hausa”.

1.2 Matsalolin Bincike

Babbar matsalar wannan binciken shi ne shi kansa batun da za a gudanar da binciken a kansa wato fashi. Daga jin kalmar fashi a kowacce irin al'umma ba ma sai an yi }arin bayani ba matsala ce babba domin hali ne mummuna na tashin hankali, wanda kowane addini ke }yamata. Wata matsalar ita ce waibuwar masu irin wannan nau'i na rayuwa, domin fuskantar su don jin }arin bayanin halayensu, domin fahimtar dalilan da suka yi tasiri har suka haifar da suke yin fashi da har ya ja hankalin mawallafa }agaggun labaru suke wallafa labaru a kai.

1.3 Tambayoyin Bincike

Tambayoyi da ka iya tasowa lokacin gudanar da wannan bincike sun ha]a da fahimtar dalilan da ke sa ake }yamatar gudanar da bincike a kan irin wannan fage na fashi, duk da cewa ko an }i, ko an so, fashi nau'i ne na rayuwa da ana iya gudanar da bincike a kansa. Sannan za a fahimci shin wanne irin sakamako za a

samu a }arshen kowane }agaggen labari wanda aka nazarta? Shin wa]annan labarum sun gyara al'umma ne? ko kuma sun }ara ~ata al'umma ne? wa]annan irin tambayoyi za a sami amsoshinsu a }arshen wannan bincike.

1.4 Manufofin Bincike

An fahimci cewa gudanar da bincike a irin wannan nau'in rayuwa ba shi da farin jini. Wannan ba ya rasa nasaba da }yamatar halin saboda addini. Ga shi fashi ya zama nau'in rayuwar Hausawa wanda har ya ja hankalin mawallafa suna rubuta }agaggun labaru a kai. Wannan ne ya sa wannan binciken ya le}o fagen domin gudanar da bincike a kansa. Idan aka sami nasarar fito da fagen aka san sa, wata}ila a rage aikata halin, ko ma halin ya kau baki]aya. Wata manufar kuma ita ce, ana fata in an amince da binciken, zai iya shiga jerin sababbin bincike da aka gudanar a sabon fage na adabin zamani. Kuma ana fata binciken ya zama abin kwatanci a]akin karatu, domin masu bincike su waiwaya shi domin gudanar da wani binciken mai nasaba da wannan binciken. Ta fuskar iyaye da hukuma, mai yiwu wa suna iya fahimtar ha}}o}in da ke wuyansu na 'ya'yayensu domin biya musu bu}atunsu. [an fashi shi ne }ololuwan |arawo a hali na sata. In kuwa tun daga gidaje yara an biya musu bu}atunsu to ba za su koyi 'yar sace-sace ba.

1.5 Farfajiyar Bincike

Kowane irin aiki yana bu}atar kadada ko iyaka. Wannan binciken ya duba matsayin fashi ne a rayuwar Hausawa inda aka nazarci wa]ansu }agaggun labarun Hausa guda uku mabambanta lokaci da shekaru. Labarun su ne *Idon Matambayi* na Muhammadu Gwarzo 1934 da *Da'u Fataken Dare* na Tanko Zango da aka buga 1978 da *Za~i Naka* na Munnir Muhammed Katsina 1982. An yi bayani kan ma'anar kalmar fashi da asalin fashi shi kansa, an kuma kawo fasalce-fasalcen fashi a gargajiyance tare da yin bayani kan yadda zamani ya yi tasiri akan harkar fashi a jerin labarum uku. A }arshe sai aka kawo sakamakon fashi da]an fashi a kowane labari cikin binciken.

1.6 Hanyoyin Gudanar da Bincike

Hanyoyin da aka bi domin samun bayanai don gudanar da wannan binciken sun ha]a da:

a. Karatu don nazarin wasu }agaggun labarum Hausa da aka za~a domin gudanar da wannan binciken da ma wasu labarun }agaggu na Hausa masu nasaba ta kusa, da masu nasaba ta nesa da wannan binciken.

b. Hira tare da tattaunawa da]aya daga cikin mawallafa labarun.(Munnir Muhammad Katsina) mawallafin *Za~i Naka* domin jin wa}a daga bakin mai ita.
c. Hira tare da tattaunawa da kuma neman shawarwari a wajen masana da manazarta adabin zamani da kuma masu sha'awar adabin zamani a jami'o'i da sauran makarantu na ilmi.
d. Nazarin kundayen digiri da mu}aloli da mujallu masu ala}a da wannan binciken komai }an}antar ala}ar.
e. Hira ta kai tsaye da mahukunta wannan]abi'ar na da da na yanzu. An yi hakan don ilmantuwa da irin hukunce-hukuncen da ake yi wa 'yan fashi a da da kuma yanzu don kwatanci.

1.7 Na]ewa

A babin an yi shimfi]a ce kan binciken]ungurungun. A shimfi]ar an nuna cewa a rubutun zube aka gudanar da binciken. An kawo dangin zube wato rubutattun wa}o}i da rubutattun wasan kwaikwayo duk }ar}ashin adabin zamani suke. An kawo ire-iren nau'o'in jigogin da marubuta ke rubuta labarunsu a kai. An nuna a babin cewa sata nau'i ne na rayuwa, an kawo rassan sata da su ka ha]a da fashi. An nuna cewa a kan jigon fashi aka gudanar da wannan binciken. An bayyana cewa an nazarci matsayin fashi ne a wasu }agaggun labarum Hausa. An

kawo sunayen labarun da aka nazarta. Sannan sai tsokaci da aka yi na matsalolin binciken da tambayoyin binciken da manufofin binciken da farfajiyar binciken da kuma hanyoyin da aka bi don gudanar da binciken.

2.0 BABI NA BIYU: WAIWAYEN AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.1 Shimfi]a

Wannan babin ya }unshi bayanai ne na irin nazarin da aka gudanar na ayyukan da masana da manazarta adabin zamani na Hausa masu nasaba da wannan binciken komai }an}antarsa suka gudanar ne. Akwai bayani na irin nazarin da aka gudanar na }agaggun labarun Hausa masu]auke da jigon fashi. Da wasu littattafai da aka buga musamman wa]anda kan fashi ne.Sai bayani na irin nazarin da aka gudanar na kundayen bincike na digiri. Da kuma bayani na nazarin mujallu da }asidu da takardun taron }arawa juna ilmi.

2.2. Littattafan {agaggun Labarun Hausa

Duk da cewa akwai }arancin }agaggun labaru masu jigon fashi wa]anda kai tsaye asalinsu cikin harshen Hausa aka wallafa su, kuma sun shafi al'adun Hausawa, an samu nazartar ayyukan manazarta kamar;

[angambo (1978), *Kitsen Rogo*, labari ne na wani saurayi da ake kira Musa da ya baro }auyensu Kademi ya shigo birni domin ya zama hamsha}in mai arziki ko kuma ya zama babban ma'aikacin gwamnati. Rashin jari da zai juya ya zama hamsha}in mai arziki ya kawo masa cikas, sannan fa]uwar jarabawa ya hana shi ci gaba da karatu har ya gama ya sami aiki ya zama babban ma'aikacin gwamnati. A

}arshe don ya cimma burinsa na shigowa birni, kawai sai Musa ya fa]a wata }ungiyar 'yan fashi mai suna }ungiyar fasa taro. A }ungiyar shi Musa sunansa [an kunama, sai Ado da Gunde da Auta da kuma shi shugabansu Fasa Taro.

Sai littafin Ingawa (1970) labari ne da aka fassara daga Ingilishi zuwa harshen Hausa. Sunan littafin *Iliya [an Mai}arfi*. Labarin ya }unshi manyan 'yan fashi mutane da maridai masu tare hanya suna }wacewa fatake dukiyoyinsu. A maridai akwai gawurtaccen]an fashin nan Gogaji wanda saboda fashinsa ya kashe wata babbar hanyar da fatake suke bi zuwa birnin {ib. sai wani ri}a}}en]an fashi Falalu]an Iliya tauraron labarin, aikinsa tare hanya ya yi wa mutane }wace a can }asar Waldima a labarin. A cikin labarin kuma, akwai bayanin wani gungun 'yan fashi su dubu hu]u da Iliya ya ha]u da su a wani sur}u}in daji mai duhu, aikinsu su ma shi ne tare fatake su }wace dukiyoyinsu su kuma kashe su.

Littafin Funtuwa, (1978) mai suna: *Gogan Naka*, Labari ne da aka fassara shi zuwa harshen Hausa. Za a gamsu da labarin daga larabci ne asalinsa in aka yi la'akari da sunayen garuruwan labarin kamar: Kan'ana da Bilgarib da kuma Birnin Bokhara. Akwai kuma sunaye kamar Nur da Muzayyanu da Simhani duk sunaye ne da suke da sautin larabci. Akwai 'yan fashi mutane da Maridai a cikin labarin masu tare fatake su kashe kuma su kwashe dukiyoyinsu. A maridai akwai Kamfaraji wanda ya sato Nur 'yar sarkin Bokhara. Aikin shi tare fatake ya kashe su ya cinye ya kwashe dukiyoyinsu. Sai kuma wani maridai Rumbunbaushe

maigarin Tatunus shi ma ya sato ‘yar Sarkin Masar mai suna Mubarakatu. Shi ma aikinsa fashi kashe al’umma ya kwashe dukiyarsu. Akwai kuma ‘yan fashi mutane a labarin, misali garken ‘yan fashin da Indo ya yi kaci~is da su a }ungurmin dajin Kururu, sunan shugaban mafasan sarkin ~arayi Kaibaba.

Wani labarin da yake }unshe da Mafasa shi ne Gagare, (1982) sunan littafin *{arshen Alewa {asa*. Labari ne da yake }unshe da }ungiyar Mafasa mai suna }ungiyar Maguzi. Mailoma shi ne shugaban }ungiyar da mataimakinsa Mati wani tsohon soja. Yana da amintattu biyar da suka ha]a da Muchachos]an kareti da Dubiri gwanin jifa da wu}a da kuma gwani wajen ~alle kwa]on }ofa komai wahalarsa Gadu kenan da Chuks gwanin iya harbi ko cikin duhu ne da direba ga gudu ba tsoro Barnabas. Sai kuma mace a cikin su Ramu ita kuwa budurwar shugabansu ne Mailoma. Akwai wani wai shi Markus Jojo bi jo shi ne mai kawo wa wannan }ungiya ta Loma }azumzum mai suna Maguzi makamai.

2.3 Kundayen Bincike na Digiri

An nazarci kundayen bincike na digiri na 1-3, na gida da na waje. An nazarci kundayen ne ta hanyar raba kundayen rukuni biyu. Rukuni na farko sun }unshi kundayen da suke da dangantaka da wannan binciken amma ba nasaba, rukuni na biyu kuwa su ne kundayen da suke da dangantaka da kuma nasaba da

wannan binciken. Kundayen binciken da suke da dangantaka da wannan binciken kuma ba nasaba su ne wa]anda aka gudanar da binciken cikin adabin zamani kuma a fagen rubutun zube amma babu labari ko]aya daga cikin labarum da wannan binciken ya nazarta, kuma jigon binciken da aka gudanar ba fashi ba ne, irin wa]annan kundayen sun ha]a da na;

Magaji, (1982) kundin bincike ne mai suna "Tasirin Adabin Baka a kan Rubutattun {agaggun Labarai". Manazarcin ya yi shimfi]a ta kawo ma'ana da rabe-raben adabi tare da kawo tarihin samuwar adabi a }asar Hausa. Ya yi tsokaci a kan tarihin samuwar rubutu a duniya inda ya ta~o }asar Sin da }asar Ingila. Ya kawo tasirin zuwan Larabawa da Turawan Mishan da na Mulkin Mallaka {asar Hausa. Ya yi bayani kan yadda ake tattara labarun baka da kuma yadda ake fassara labaru daga wasu harsuna, musamman harsunan larabci da ingilishi zuwa harshen Hausa. Littattafan da manazarcin ya nazarta sun ha]a da *Gan]oki* da *Magana Jari* da *Na Gari Na Kowa* da *Tauraruwa Mai Wutsiya* da *Dare [aya* da *Mallakin Zuciyata.* A }o}arinsa na nuna tasirin adabin baka a wa]annan labaru ya dubi zubi da tsari da jigo da taurari da salon marubuta labarun.

Sai kuma binciken Abdurrauf, (1985) mai suna "Nazarin Yanayi a Rubutattun {agaggun Labaran Gasa na Hausa" an gudanar da binciken ne don neman digiri na biyu a Sashen Harsunan Nijeriya da Afirka. Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya. Ya kawo tarihin adabi da samuwar rubutun zube. Sannan ya bi

tarihin zuwan musulunci tare da samuwar rubutun ajami a }asar Hausa. Ya bi diddigin tarihin Turawan mishan da na mulkin mallaka da samuwar rubutun boko a }asar Hausa.a dalilin haka ne ma ya ta~o irin gudummawar da fitattun masana kamar su R.M. East da D. Edger da kuma F.S. Fletcher suka bayar. Ya kuma ta~o gudummawar da muhimman hukumomi da kamfanoni na gwamnati da masu zaman kansu irin su Oxford da University Press da Longman da Thomas Nelson suka bayar. Sai ya]auki kowacce gasa]ai-]ai cikin babi uku. A kowanne babi ya kawo jigo da warwararsa da salon tsarinsa da salon sarrafa harshe da muhimman darussa da ke tattare a labarun. A }arshen kowane babi, manazarcin yakan kamala shi ne da yanke hukuncin da alkalan gasar uku suka zartar.

Shi kuma Kabir, (1986) sunan bincikensa shi ne "Salon Bi]a a {agaggun Labaran Hausa na Gasa ta Farko (1933)". Binciken ya bayyana tarihin }agaggun rubutattun labaru na Hausa. Sai ya kawo ma'anar bi]a, ya kuma danganta bi]a da rayuwar Hausawa Manazarcin ya kawo dalilan da ke haddasa fita bi]a da suka ha]a da ~acin rai da jarunta da bege da soyayya da bi]a irin ta ya}i da dai sauransu. Labarun da binciken ya nazarta su ne *Ruwan Bagaja* da *Jiki Magayi* da kuma *Gan]oki.*

A tashi gudunmawar, Kudan, (1987) ya "Kwatanta Jigogin {agaggun Labarun Gasa ta Uku" ne a Sashen Harsunan Nijeriya da Afirka, Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya. Marubucin ya fara da ba da ma'anar jigo da ginuwar jigo kamar

yadda mawallafa suke gina labarunsu a kai, kamar jaruntaka da bi]a da soyayya da matsalolin al'umma, amma ba a ambaci fashi ba. Sannan sai binciken ya kwatanta jigon gasar a]un}ule.

Hafsat, (1987) "Tasirin Addini a {agaggun Rubutattun Littattafan Zube na Hausa" Kundin bincike ne a Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya. A Shimfi]arta, ma'ana ta kawo na addinin musulunci tare da hujjoji daga {ur'ani da Hadisai. Sai ta bi diddigin tarihin zuwan musulunci Afirka ta yamma zuwa }asar Hausa. Sai ta gutsuro tasirin Jihadin Usman [an Fodiyo a fagen samuwar ajami a }asar Hausa. Manazarciyar ta ta~o tarihin gasanni da aka gudanar kan }agaggun labaru. Ta ba da ma'anar tasiri sai ta danganta ma'anar da addinin musulunci da kuma tasirin addinin musulunci kan }agaggun labarun zube na Hausa masamman labarun gasa ta farko.

Kundin binciken Maigari, (1988) na]aya daga cikin gudummawar da aka bayar wajen nazarin }agaggun labaru. Sunan binciken shi ne "Nazarin Jigogin Wasu {agaggun Labarun Hausawa". Kundin bincike ne domin samun digiri na biyu a Sashen Nazarin Harshen Hausa a Jami'ar Bayero da ke Kano. Binciken ya fara da tarihin zuwan Turawa da kuma samuwar karatu da rubutu a }asar Hausa. Sai ya kawo ma'ana da rabe-raben jigo a }agaggun labarun Hausa. Ya kawo jigo irin na soyayya da jaruntaka da fa]akarwa da kasada da nagarta da }addara da]aukar fansa da raha da sauransu. Binciken ya nazarci labaru da dama kamar su.

Kitsen Rogo da *Tauraruwa Mai Wutsiya* da *Tauraruwa Hamada* da *Na Gari Na Kowa* da *Hantsi Le}a Gidan Kowa* da *Shehu Umar* da *Dare [aya* da *Duniya Budurwar Wawa* da kuma *Sauna [ansandan Cikin.* Binciken ya gano gundarin jigon kowane labari tare da warwarar jigogi da yin sharhi na zubi da tsarin labarun]aya bayan]aya.

Sai Mukhtar, (1990) wanda ya gudanar da bincike cikin harshen Ingilishi a }agaggun labaru domin samun digiri na uku. Taken binciken nasa shi ne "A Stylistic Study of Sulaiman Ibrahim Katsina's Hausa Novels" Labarun da aka nazarta a binciken sun ha]a da: *Turmin Danya* da *Mallakin Zuciyarta* da kuma *Tura ta kai Bango*. Manazarcin ya kawo ra'ayoyin masana a kan ko mene ne salo. Sannan sai ya kawo tarihin samuwar karatu da rubutu da labaru tun daga farko har zuwa yau a }asar Hausa. Daga nan sai ya kawo dabarun da Sulaiman Ibrahim ya yi amfani da su wajen ginawa da warwarar labarunsa guda uku da ya nazarta, dabarun kuwa sun ha]a da:

- Salon warwarar labarai ta hanyar amfani da Taurari.
- Sai dabarun marubucin ta yin amfani da harshe
- Sai gano irin yanayin jimlolin da marubucin ya yi amfani da su
- Sai gano hikimar marubucin wajen iya za~en kalmomin da ya gina jimlolin labarum na shi.

Shi ma Abubakar, (1990) ya ba da gudunmawar sa a fagen nazarin }agaggun labaru, a kundin bincike, don samun digiri na farko a Jami'ar Bayero, Kano. Taken binciken shi ne "Kwatanta Tsofafin Littattafan Zube da Sababbin Littattafan Zube na Hausa". Binciken ya bi diddigin asali da ma'anar adabi tare da danganta tarihi da mu'amalar Hausawa da Larabawa, sannan sai ya kawo rabe-raben adabi da muhimmancinsa a }asar Hausa. Daga nan sai binciken ya yi tsokaci a kan rubutun zube da kawo ire-irensa, sai kuma ya yi sharhi a kan tarihin samuwar rubutun zube a }asar Hausa. Bayan duk wa]annan bayanai. Sai manazarcin ya kwatanta wa]annan labarun:

- *Labarun Shehu Umar da So Aljannar Duniya*
- *Labarun Iliya [anmai}arfi da Amadi na Malam Ama.*

A kowane kwatanci, manazarcin ya kawo

- Tarihin mawallafa labarun
- Jigo ko ma}asudin labarun
- Zubi da tsarin labarun
- Salon sarrafa harshen labarun
- Halayen taurarun labarun

A gudummawarsa Haruna, (1992), ya "Kwatanta Labarun Gogan Naka da Gan]oki". Kundin bincike ne da aka gudanar a Jami'ar Bayero, ta kawo. Binciken

ya fara da gutsuro tarihin adabi, sai ya kawo ma'ana tare da rabe-raben adabi, sannan ya kawo ta}aitaccen tarihin rubutun zube a }asar Hausa. Manazarcin ya bayyana ma'anar jigo tare da yin tsokaci kan jigogin labarun ta fuskar nuna bambanci da kamancinsu. Manazarcin ya kawo salo tare da irin salon labarum da ya nazarta. Ya kuma nazarci halayen taurarin labarun biyu ta lura da irin salon da marubuta labarun suka yi amfani da su wajen rubuta labarun. A }arshe sai ya yi tsokaci kan irin gudumawar da labarun biyu suka bayar a tarihin karatu da rubutu a }asar Hausa.

Abdullahi, (1998) kundin bincike ne don samun digiri na biyu mai taken "Nazarin Littattafan Soyayya na Hausa" a Jami'ar Bayero da ke Kano. Manazarcin ya bi diddigin samuwa da ci gaban labarun soyayya na Hausa a yanzu a }asar Hausa. Ya yi nazari ne musamman kan labarun *So Aljannar Duniya* da I*dan So Cuta Ce* da Butulcin Masoya da Kaico. Ya yi bayani kan jigogin labarun da dalilan da suka haifar da samuwar su, da kuma irin ci gaban da aka samu a fagen }agaggun labarun soyayya.

Shi kuwa Whitsit, (2000) a nashi, kundin, ya kwatanta labarun soyayya ne na marubuta biyu; Balaraba Ramat Yakubu da Bilkisu Ahmad Funtuwa. Shi ma ya rubuta binciken ne cikin Ingilishi. Marubucin ya kalli matsayin wa]annan marubutan ne ta fuskar yadda suka kalli auren dole, da auren mace fiye da]aya da

kulle da ilmin mata a addinance da kuma fuskar al'adun Hausawa. Labarun Bilkisu da ya nazarta sun ha]a;

- *Ki Yarda da Ni*
- *Allura Cikin Ruwa*
- *Wa ya San Gobe*

Na Balaraba kuwa sun ha]a da;

- *Budurwar Zuciya*
- *Alhaki Kwikwiyo*
- *Wa Zai Auri Jahila*

A }arshe manazarcin ya nuna cewa marubutan biyu suna da sa~anin ra'ayi wajen ta}alar wa]annan matsaloli na al'ummar Hausawa a labarunsu.

A tashi gudunmawar, Guga, (2001) kundi ya gabatar don samun digiri na farko a Sashen Harsunan Nijeriya da Afirka, Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya. Manazarcin ya ta~o tarihin }asar Hausa tare da yin tsokaci a kan ko su waye Hausawa a ta}aice. Sannan sai ya kawo bayani na tasirin addinin musulunci da adabin baka a kan }agaggun labaru na Hausa, ya kuma ta~o jigon salo da marubuta suke gina labarunsu a kai.

A }arshe sai gudunmawar Mu'azu (2005) shi ma kundin bincike ne domin samun digiri na uku. Sunan binciken shi ne "Tasirin Ba}in Al'adu a {agaggun Labarun Soyayya na Hausa" shi ma cikin Ingilishi aka gudanar da binciken. Manazarcin ya dubi iri al'adun da suka shigo }asar Hausa daga nesa da suka yi ruwa suka yi tsaki a labarun Soyayyar Hausawa. Nazarin ya kawo ba}i na nesa kamar Larabawa da al'adunsu irin na }unshi da hijabi da sa dogayn kaya, da rawani da sauransu. Sai na Turawa kamar buga katin aure da lancing da tafiya sha}atawa bayan biki da na]inka kayan biki.

Haka kuma binciken ya kawo nason ba}in al'adu na }abilar Yarbawa. Bayan kawo tarihinsu da cu]anyarsu da al'ummar Hausawa, sai ya kawo misalan sutura kamar gogggoro da leshi da joji da shoke da kuma yin anko. A al'adun Fulani ya kawo al'adar goyon ciki da shimfi]a farin }yalle a gadon amarya da kuma]aura zani na sa}i a }irji. Al'adun Barebari kuwa binciken ya kawo misalan]aura lifafa da turaren wuta ko abu mai }amshi ga amare da kuma amfani da sisin gwal. Sai a }arshe manazarcin ya kawo al'adun Nufawa na yin amfani da sabulun salo.

Wa]annan kundayen da aka nazarta ke nan masu dangantaka da wannan binciken amma ba nasaba. Dangantakar wa]annan kundaye da aka nazarta da wannan binciken shi ne ta fuskar reshen da aka gudanar da binciken a kansa, wato rubutun zube wanda yake reshe ne na adabin zamani. Rashin nasaba kuma da wannan binciken ta fuska biyu ce, fuska ta farko duk kundayen ba su nazarci ko da

]aya na labarun da wannan binciken ya nazarta ba, a fuska ta biyu ma}asudan da suka gudanar da binciken kansu bai yi daidai da ma}asudin wannan binciken ba. Ma'ana duk kundayen ba a kan matsayin fashi a }agaggun labarun Hausa suka gudanar ba.

|angare na biyu na kundayen digirin da wannan binciken ya nazarta, su ne kundayen da suke da dangantaka da kuma nasaba da wannan binciken. Dangantakar shi ne an gudanar da binciken a fagen adabin zamani, kuma a reshen rubutun zube ma'ana }agaggun labaru. Nasaba da ke tsakanin wa]annan kundayen da aka nazarta shi ne nazartar labarun ko wasu labarun da wannan binciken ya nazarta duk da cewa ba matsayin fashi suka kalla a labarun ba. Irin wa]annan kundaye masu dangantaka da kuma nasaba da wannan binciken da aka nazarta sun ha]a da:

Hamza (1980) bincike ne mai suna "Nazarin Rubutaccen Adabi na Shekarun 1980" an gudanar da binciken ne a Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya don samun digiri na farko. Manazarcin ya nazarci labarun *Turmin Danya,* da *Tsumagiyan kan Hanya* da *{arshen Alewa {asa* da *Zabi Naka* da kuma *Tura Ta Kai Bango*. Binciken ya tsattsakuro }anana da manyan jogogin labarun. A dunkule manazarcin ya nuna cewa jigogin wa]annan }agaggun labarun]amfare suke da matsalolin rayuwa kamar:

- Matsalar fasa }wauri
- Cin hanci da rashawa
- Neman mata da shaye-shaye
- Fashi da makami da sace-sace iri-iri da sauran laifuffuka

Wannan bincike yana da nasaba da dangantaka da wannan kundin domin akwai labarin. *Za~i Naka* da wannan binciken ya nazarta kuma]aya daga cikin matsalolin da Hamza ya kawo matsalar fashi da makami kuma shi ne }ashin bayan wannan kundin bincike. Sai dai shi bai nazarci *Idon Matambayi* da *Da'u Fataken Dare* ba.

Shi kuwa Ogigirigi, (1985) shi ma kundi ne na neman digiri na farko a Jami'ar Usman [anfodiyo, Sakkwato. Ya kira sunan binciken da "The Crime of Theft and its Prevention: A Survey of Traditional and Modern Forms of Social Control with Particular Reference to Sokoto" Manazarcin ya fara da }o}arin kawo ma'anar sata kamar yadda wasu ke kallonta. Sannan ya yi bayani kan yadda sha'anin sata ta ke }ara ha~~aka cikin garin Sakkwato. A }arshe ya kwatanta tsakanin hukunce-hukuncen gargajiya da na zamani da ake yi wa ~arawo idan an kama shi. Dangartakar binciken Ogigirigi da wannan bincike shi ne jigon binciken wato sata; duk da cewa manazarcin bai danganta aikin nasa da wani }agaggen labari ba, ta fuskar da aka sha bambam ke nan da wannan binciken. Sai dai kawai

ana iya cewa sata ita ce mahaifiyar fashi. Domin daga }ananan sace-sace ake ha~~aka a zama mafasa ko ‘yan fashi.

A tashi gudunmawar Rigers, (1991-93) kundin bincike ne domin samun digiri na uku a Jami’ar Wiscousin Madison. Ya kira bincikensa da suna: Hausa Blacksmiths and the Great Train Robbery: Iron Theft and the Moral Economy of Technological Change in Northern Nigeria” Manazarcin ya yi bayani kan irin artabun da aka yi da mutanen garuruwan da hanyar dogo ta ratsa ta garuruwansu kamar Zariya da Zamfara da Azare da Katsina wajen sace makullan ha]a bakunan }arfen hanyar dogo, suna }era fatanyu da garemani. Manazarcin ya bayyana irin }o}arin da mahukunta wancan lokaci suka bi domin magance matsalar, hanyar kuwa ita ce saya wa ma}era wasu }arafa masu inganci cikin rahusa domin a daina ta~a hanyar dogon. Duk da cewa kan sata irin na }arfe manazarcin ya yi bincike a kai, manazarcin bai ta~o wani }agaggen labari ba ballantana a ce ya danganta labarin da fashi. Ke nan bambanci ya fito sarari da wannan binciken.

Shi kuma binciken Maiyama, (2000) mai taken “Jigon Sata Cikin Rubutattun {agaggun Labaran Hausa”. An gudanar da binciken ne domin samun digiri na biyu a Jami’ar Usman [anfodiyo, Sokoto. Manazarcin ya nazarci labaru rukuni biyu. Rukuni na farko }agaggun labaru na hukumar Talifi ne, na Shekarun 1933-1937 dasuka ha]a da:

- *Ruwan Bagaja* Na Alhaji Abubakar Imam
- *Idon Matambayi* na Alhaji Muhammadu Gwarzo
- *Magana Jari Ce* ta]aya zuwa uku Na Alhaji Abubakar Imam.

A rukunin labaru na biyu kuma, manazarcin ya nazarci }agaggun labarun Hausa na Kamfanin NNPC da ma'aikatar al'adun gargajiya ta tarayya na shekarun 1960-1980 da suka ha]a da:-

- *Kitsen Rogo* Na Abdul}adir [angambo
- *Za~i Naka Na* Munnir Muhammad Katsina
- *{arshen Alewa {asa* Na Bature Gagare Katsina.

Manazarcin ya kawo ma'anar sata da matakan sata na gargajiya da lokutan sata da dalilan sata da dangantakar sata da abin sata. Ya kuma kawo ire-iren sata da muhimmancin neman maganin sana'ar sata, ya kawo hanyoyin neman kariya daga sharrin ~arayi, sai a }arshe ya kawo hukunce-hukuncen sata a gargajiyance.

Bincike ya nuna cewa sata a rukunin labarun biyu aiki ne na masu }arfi da hikima da basira da kuma rashin imani. Ya kawo irin nau'o'in sace-sacen da aka gudanar a rukunin labarun biyu da suka ha]a da: }wace da samame da damfara da zamba da yankan aljihu da fashi da makami da satar gida da tare hanya da kuma fizge. Ya ce in aka lura a rukunin labaru na farko an fi amfani da tsohuwar hanya wajen gudanar da sace-sace. Amma a rukuni na biyu kusan kamar gaba da gaba ne.

Binciken ya kuma ta~o tarihin gudummawar da Turawa suka bayar wajen bun}asar Harshen Hausa. Kuma ya nazarci irin ayyukan da hukumar fassara da talifi da NORLA da kuma Kamfanin NNPC suka wallafa.

Idan an lura dangantaka da nasaba ta fito }arara tsakanin wannan bincike na Maiyama mai jigon sata da kuma wannan bincike mai jigon fashi. Domin fashi wani reshe ne na sata wanda ~arawon da ya ri}a ne ke gudanar da shi cikin al'umma. A wata fuskar kuma akwai labaru biyu daga cikin ukun da binciken Maiyama ya nazarta wanda wannan binciken ya nazarta don gano jigon fashi. Wa]annan labaru su ne *Idon Matambayi* da *Za~i Naka.* Inda aka sha bambam shi ne shi manazarcin sata]ungurungun ya nazarta wanda fashi na daga ciki kuma labaru shida ya nazarta. Wannan binciken kuwa fashi kawai ya]auka ya nazarta tare da kafa hujjoji daga }agaggun labaru uku da suka ha]a da]aya wanda Maiyama bai nazarce shi ba wato labarin *Da'u Fataken Dare* na Tanko Zango.

2.4 LITTATTAFAN DA AKA WALLAFA

A wannan }aramin kashi na biyu, an fuskanci }arancin labarun da aka wallafa mai jigon fashi masamman. Duk da haka an }o}arta tsintan wasu biyu da aka rubuta cikin harshen Ingilishi.

Chase, J.H (1949) “The Paw In The Bottle” labari ne na ~arayi. Shugaban ~arayin wata mace ce mai suna Mrs. French; ma’ana Uwargida Faransa. Ta na da wani kamfani mai suna “Mrs. French Domestic Agency Enquiries” ma’ana kamfanin tuntu~a kan al’amuran gida na uwargida Faransa. {ar}ashin wannan kamfanin ne ta ke bagaye ta ke tara ~arayi su ke sace-sace a birnin London. A }ungiyar akwai ~arayi irinsu Harry Gleb da Sydney Berrustein da wani wai shi Theo. A mata kuwa, bayan ita uwargida Faransa, akwai Dana da kuma wata ~arauniyar mai suna Juliet.

Labarin gaba]aya ya }unshi tsare-tsare da kai hari ne don sato wata ‘yar jaka ta hannu wacce ta }unshi sar}a da sauran kayan }yale-}yale masu tsada na mata da aka a }ulle a cikin wata mma~oya da ke da }ararrawa in an ta~a a gidan Mr. Weslay. |arayi iri-iri sun kai hari har sau hu]u domin ~alle ko ~u]e ma~oyar su]auko wannan ‘yar jaka amma sai }ararrawan nan ta ka]a, kuma dama an ha]a }ararrawar da ofishin ‘yan sanda ne. Nan da nan sai a zo a kama su. .

Labarin ya nuna cewa Uwargida Wesly wata rana sai ta zo kamfanin Uwargida Faransa domin neman ‘yar aiki. Daga nan sai Uwargida Faransa ta yi amfani da damar da ta samu. Suka shirya da yaranta aka samo wata ~arauniya aka tura ta domin ta gano yadda ake bu]e wannan ma~oya. Yarinyar da aka tura sunanta Juliet.

A }arshe, reshe sai ya juye da mujiya. Domin maimakon Julie ta yi wa su Uwargida Faransa aiki sai ta ~uge da yi wa Maigida Wesley aiki. Daga lokacin da maigida Wesley ya shaida wa Julie cewa ya san ba aikatau ta zo yi gidansa ba, ita 'yar rahoto ce don ta fahimci yadda ake bu]e wannan ma'ajiyar 'yar }aramar jaka mai]auke da sar}o}i da 'yan kunnaye. Sai jikin Julie ya yi sanyi. Wesley ya nuna ta ba shi ha]in kai a zo a yi fashin. Ya yi mata al}awarin zai saya mata gida da sutura, kuma ku]i ba zai zama mata matsala ba. Haka aka yi, da ~arayin nan suka zo gidan an kama Harry shi kuma Theo nan take ya mutu. Uwargida Faransa da 'yarta Dana suka ranta a na kare.

Dickens, C. (1966) labari ne na wani maraya mai suna Oliver Twist. Mahaifiyarsa ta haife shi a wani gidan gona, kuma mahaifinsa bai da]e da auren mahaifiyar Oliver ba ya mutu. Ya mutu kafin a haifi Oliver. Oliver ya girma a hannun wata mata mai suna Uwargida Mann zuwa shekara tara, sai dai rayuwar cikin yunwa da ba}ar wahala. A kwana a tashi, ran nan sai wani mai suna Bumble, shima]aya daga cikin ma'aikatan wata gonar ya zo wajen Uwargida Mann ya bu}aci tafiya da Oliver. Nan take ta yarda. Maigida Bumble ya tafi da Oliver wani gidan gonar, ya sa shi cikin wasu yaran suna ta faman aiki a gona. A nan ma ya fuskanci matsalar yunwa, wata rana sai Oliver ya yi }uru ya nuna cewa shi abincin da ake ba sa ba ya isar sa, a }ara masa. A dalilin haka sai aka kulle shi a kurkuku

na mako guda, wai ya zama]an tawaye. Daga nan sai maigidansa ya sayar da shi fam biyar.

Sabon maigidan Oliver wani mai sassa}ar makara ne mai suna Sowerberry. Shi ma ba su da]e da Oliver sosai ba. Saboda Uwargida Sowerberry ta tsangwami Oliver, ta dinga gallaza masa azaba na rashin abinci da kyara. Akwai wani yaro mai suna Noah, ba gidansu]aya da Oliver ba amma ya hana Oliver sa}at. Da Oliver ya ga ba sarki sai Allah kawai cikin dare sai ya }ara gaba zuwa garin London.

Oliver ya yi sati guda yana tafiya a }afa kafin ya kai garin London. A London Oliver ya ha]u da wani yaro mai suna Jack Dawkins wanda ya yi wa Oliver masauki a London. To shi wannan yaro ~arawo ne. Dawkins]aya daga cikin yaran wani shugaban ~arayi ne a gidan da aka sauki Oliver, sunansa Fagin a labarin. A yaran Fagin, bayan Dawkins akwai Charley Bayes da Toby Cracket da wa]ansu 'yammata biyu Nancy da Bet, sai kuma mataimakin Fagin mai suna Bill Sikes. Wannan gungun ~arayi su suka fitini manyan shagunan da kasuwannin garin London wajen yin sane da yankan aljihun mutane. A labarin kuma sun kai hari gidan wata mata a layin Chertsey a garin London mai suna Uwargida Maylie. Abin da ya ja hankalin ~arayin gidan wannan matar shi ne wata tagulla. Wa]anda suka kai wannan hari na fashi su ne Sikes da Toby Cracket da kuma Oliver. Shi Oliver

shi aka yi amfani da shi ya shiga ta wata }aramar taga domin ya sauka ya bu]e wa su Sikes da Toby }ofa su samu su shiga, don su gudanar da fashin.

A }arshe su Toby ba su yi nasara ba. Domin kuwa, lokacin da suke }o}arin]ora Oliver don ya shiga ta taga 'yan gadin gidan sun ji motsi, nan take suka yi harbi wajen da suka ji motsin kuma suka sami Oliver a hannu. Da su Sike suka fahimci haka, sai suka]auko Oliver don su gudu amma 'yan gadi suka kusa kama su. Nan take suka yar da Oliver suka ranta a na kare. Da gari ya waye Oliver da ya fahimci lallai zai mutu, sai ya lalla~a wajen 'yan gadin nan. Bayan 'yan gadi sun gan shi. Sai suka shaidawa uwargida Maylie cewa ga]aya daga cikin ~arayin jiya. Da ta fahimci halin da ake ciki sai ta aika aka kira likita don a duba lafiyar Oliver. Ana nan ana nan, har Oliver ya warke. Ya kwashe labarinsa gaba]aya ya gaya wa Uwargida Myalie kuma ya ro}i zai zauna a gidan ya dinga yi musu aikace-aikace. A }arshe dai, da taimakon bayanan Oliver aka kamo Fagin aka kulle, shi kuma Sikes ya kashe kansa da kansa amma Toby da Dawkins da Charley sun tsere, 'yammatan ma Nancy Sike ne ya kashe ta Bet kuwa ba a ga }arshenta ba a labarin.

2.5 MU{ALOLI DA {ASIDU

Binciken ya]ora hannunsa a kan wasu daga cikin irin mu}alu da }asidun da masana da manazarta suka rubuta a fagen }agaggun labarun Hausa. Akasarin

}asidu da mujallu da takardun }ara wa juna ilmi da aka nazarta suna da dangantaka da wannan binciken, domin a fagen }agaggun labaru aka yi su. Sai dai kuma, ba su da nasaba da wannan binciken, tunda ba a fagen da aka gudanar da wannan binciken wato fashi aka rubuta su ba. Irin wa]annan }asidu da mu}alolin da aka nazarta sun ha]a da na:

[angambo (1981) mu}ala ce mai suna "Nazari da Sharhi a kan *Gogan Naka*" Mu}alar ta ta~o babba da }ananan jigogin labarin da kuma zubi da tsarin labarin. Ya kuma kawo salon labarin inda ya nuna cewa salon mai armashi ne da garga]i da }arfafa guiwa. Sannan sai mu}alar ta nazarci tauraron labarin inda ya nuna cewa, shin wane ne Gogan Naka? Dangana ne ko Indo Ajanaku. Daga nan sai mu}alar ta kawo jerin sunayen da suka fito a labarin har su 29. Manazarcin ya yi tsokaci a kan wasu fitattun taurari irin su Dangana da Sarkin Bokhari da Ramatu da kuma Indo Ajanaku. Daga }arshe sai aka kawo wasu fitattun garuruwa da wurare da suka fito cikin labarin har su 24. Sai kuma wasu kalmomi da manazarcin ya kawo da suke da shigarwa tare da ma'anarsu.

A gudunmawarsa Pillaszewicz (1991-1992) }asida ce ya rubuta cikin "Harsunan Nijeriya ta XVI" Manazarcin ya rubuta }asidar cikin harshen Ingilishi, ya kira taken takardar da "New Trends in Recent Hausa Novels" manazarcin yayi bayani ne kan irin canje-canjen da aka samu dangani da jigogin da marubuta }agaggun labaru suka dinga rubuce-rubucensu a kai sakamakon juyin lokaci. Ya

nuna cewa shi fagen rubutun zube yana da gajeren tarihi. Ya ce zube ya samu ne sakamakon himmar hukumar talifi da aka }ir}iro a shekarar 1930 a Zariya }ar}ashin shugabancin Rupert M. East. An kawo irin }o}arin da East ya yi don samar da }agaggun labaru don a sami abin karatu cikin harshen Hausa. Ya kawo misali da gasar }agaggun rubutattun labaru na farko da hukumar ta shirya inda ya nuna cewa labaru biyar ne suka sami nasara a ciki har da labarin *Idon Matambayi* na Muhammadu Gwarzo wanda wannan binciken ya nazarta.

Manazarcin ya bayyana cewa, an sami ci gaba da samun }agaggun labaru masu jigon tarihi da abubuwan al'ajabi har bayan samun 'yancin kai. Ya kawo jerin misalai na }agaggun labaru guda hu]u ciki har da *Da'u Fataken Dare* na Tanko Zango da wannan binciken ya nazarta. Daga nan ne sai marubucin ya kawo sirki da aka samu na wasu }agaggun labaru, inda ya nuna cewa an sami labaru da suke koyar da kiwon lafiya, ya kawo misali da labarin *Bala da Babiya* na Nuhu Bamalli. Ya }ara da cewa babban dalilin da ya kawo sauyin jigoji a }agaggun labaru ta fuskar walwala da jin da]in jama'a da kuma tattalin arzikin }asa shi ne gasar da Sashin Al'adu na ma'aikatar jin da]in jama'a da al'adu na }asa suka shirya a shekarar 1980 }ar}ashin shugabancin Dr. Garba Ashiwaju. Ya ce gasar ba na harshen Hausa ba ne kawai gasar ta shafi Hausa, Igbo da Yarbanci. Ya nuna cewa an sami sauyi daga jigon al'ajabi da tarihi sun koma ga matsalolin rayuwa na yau da kullum. Sakamakon gasar da aka shirya marubucin ya kawo jerin labaru

takwas daga }arshe sai ya]auki *Za~i Naka* na Munnir Mamman Katsina da *Kitsen Rogo* na Abdulkadir [angambo ya yi sharhin jigon labarun. Ya nuna sun }unshi rayuwar al'umma ne kai tsaye. Domin]aya a kan ya}in basasa ne]aya kuma a kan kwararowar mutanen }auyuka zuwa birni. A }arshe manazarcin ya kawo irin gudummawar da Sulaiman Ibrahim Katsina ya bayar, amma da farko ya kawo ta}aitaccen tarihinsa, sannan sai yayi tsokaci a kan wasu labarunsa irin su *Mallakin Zuciyata* da *Turmin Danya* da kuma *Tura Ta Kai Bango*.

Shi kuwa Bunza (1994) ma}ala ce da ya gabatar a taron }ara wa juna ilmi a Cibiyar Nazarin Hausa Jami'ar Usmanu [anfodiyo Sakkwato. Sunan mu}alar: "Damfara Da 419 A Bahaushiyar Al'ada: Nazarin Nasonsu da Damalmalarsu a Rubutattun {agaggun Labarun Hausa". Manazarcin ya yi }o}arin kawo ma'anar damfara da 419. Ya kuma bi diddigin nason damfara a adabin Hausa. Ya kawo hanyoyin damfara da 419 a Bahaushiyar al'ada. A }arshe sai ya yi tsokaci kan damfara da 419 da damalmalalsu a rubutattun }agaggun labarun Hausa. Wannan ya yi kusa da nazarin mu sai dai kawai da yake mu nazarinmu kan fashi ne ba damfara da 419 ba.

A wata gudunmawar, [angambo (1994) a cikin mujallar "Harsunan Nijeriya IV" mai suna "Nazari a kan *Nagari Na Kowa,* malamin ya yi nazari ne kan jigo da zubi da tsari da kuma halayen mutanen labarin.

Shi kuwa Ahmed (1995) }asida ce da ya rubuta a taron }arawa juna ilmi na biyar kan harshe da al'adun Hausa a Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, a Jami'ar Bayero, Kano. Ya yi tsokaci kan labarun soyayya na Hausa, inda ya ta~o ra'ayoyin jama'a iri daban-daban na irin hukunce-hukuncen da ake yankewa kan labarun soyayya na Hausa. Daga nan sai ya ba da shawarwari ga marubuta kamar haka:

- Marubuta su dinga girmama abin da al'umma suke girmamawa, irin su addini da malamai da kuma sarakuna wajen rubutunsu.
- Marubuta su ha]a kawunansu.
- Babbar }ungiya }ar}ashin Sarkin Daura su rin}a jan akalar marubuta labarun soyayya.
- Marubuta su lura da irin }alubalanta da ake yi musu.
- Marubuta su lura da yin taka tsantsan da irin abubuwan da ake rubutawa

A wata gudunmawar, Bunza (1998) a wata mu}ala da ya ba wa suna "Siddabarun {u}uwa da Birkita Kwanci" Manazarcin ya kawo ma'anar siddabaru da {u}uwa da Birkita Kwanci da asalin kalmomin, kuma ya]an yi tsokaci kan tarihin maka]in ~arayi Muhammadu Gambu da na taurarin nan biyu Muhammadu Inuwa [an Ma]aci da Tudu Tsoho wanda Gambu ya yi musu wa}a. Duk da cewar a kan ~arayi aka rubuta wannan mu}ala to ai marubucin bai danganta nazarinsa da }agagun labaru irin su *Idon Matambayi* ko labarin *Da'u Fataken Dare* ba.

Shi kuma Adamu (1999) mu}ala ya rubuta cikin Ingilishi mai suna "The New Hausa Literacy Movement and the New Hausa Novels: A Preliminary Analysis" ya fara da kawo tarihin }agaggun labaru tun daga shekarar 1930-1973 inda ya nuna yanayinsu da }unshiyarsu tare da nuna dangantakarsu da Hausa da Arabiya da kuma addini da al'ada. Ya nuna cewa jigo da salo da taurari a labarun duk suna danganta su ne da zamanin marubutan. Ya kawo misali da labarin *Iliya [an Mai}arfi*, inda ya nuna cewa marubutan sun canza jigo da salo da kuma yanayin taurarin labarun nasu sakamakon juyin zamanin rayuwa.

Manazarcin ya nuna cewa juyin zamani ya haifar da jigon masu arziki da kuma soyayyar zamani maimakon tsofaffin jigogin da ake gina labaru na da, irin su labarun sarauniyoyi masu tarin dawakai da jarumai ko gawurtattun ~arayi. A }arshe manazarcin ya nuna cewa an sami juyin-juya hali na marubuta daga shekarun 1990 zuwa yau. Ya nuna hakan ya faru ne sakamakon samun sababbin }ungiyoyi irin su;

- Kukan kurciya
- {ungiyoyin matasa marubuta
- Raina kama, da sauransu.

Ya kawo dalilan samuwar wa]annan }ungiyoyi da cewa bun}asar ilmi ne da sha'awa da kuma juyin zamani. A }arshe sai ya ta~o muhimmancin garin Kano ta rawar da ya taka wajen samuwa da ya]uwar irin wa]annan labaru.

Shi kuma Magaji (1999) a wata Mujalla mai suna "The West African Journal of Language, Literature Criticism" ya rubuta mu}ala mai taken "kamar kumbo kamar katanta" ya nazarci taurari ne na *Gan]oki* da *Nagari Na Kowa.* Manazarcin ya]auki fitattun taurari biyu ne a kowane labari ya nazarta. Ya nazarci dacewar sunayen taurarin kamar yadda suka fito a labarun. Ya yi haka ne don fahimtar ko taurarin sun taka rawa dai-dai da yadda sunayensu suke a labarun. A labarin *Gan]oki* ya]auki Gan]oki da]ansa Gagare. A labarin *Nagari Na Kowa* marubucin ya]auki [anduna da]ansa Salihi.

Nazarin labarin *Jiki Magay*i na John Tafida da Wasu" {asida ce da Uba (2008) ya rubuta cikin ma}alar 'Huda-Huda Journal of Language' ya kawo labarin kansa a ta}aice sai ya nazarci jigo da zubi da tsarin labarin. Sannan sai ya nazarci salo da sarrafa harshen labarin. Ya kuma nazarci manya da }ananan taurarin labarin. Daga }arshe, sai ya yi tsokaci ta hanyar danganta darussan labarin ga rayuwar al'ummar Hausawa irin su;

- Katsewar doguwar soyayya a rayuwar da da yanzu. Ya ce, da son haihuwa yanzu kuwa son zuciya.

- Ya ce da in an yi wa mutum wula}anci an hana mutum aure ramuwar gayya ake yi, amma yanzu kuwa an gwammace a shiga }ungiyar 'yan iska ko ~arayi don]aukar fansa
- Ya ce laifin wani sai ya shafi wani kamar yadda ya faru da kyauta a cikin labarin
- An }ara jaddada tasirin asiri a rayuwar Hausawa a cikin labarin.

Dutsenma (2008) {asida ce mai taken "Tarbiya a Al'adun Hausa Domin Gina {asa, ([auki Daga Littattafan Zube na Hausa)" ta fito ne a mujallar "Huda-huda Journal of Languages" Manazarcin ya fara da kawo ma'anar tarbiya, inda ya nuna asalin kalmar, sannan sai ya kawo ma'anar raino ya kafa hujja da ayyukan Gusau (1984) da Kabiru (1983). Ya kuma yi tsokaci a kan ma'anar al'ada a nan ma ya danganta ma'anar da ayyukan masana irin su Chitamber (1973) da Umar (1985) da kuma Zulyadaini (2002). Sannan sai ya kawo muhimmancin al'adu ga al'umma ta fannin tattalin arzikin }asa da ya]a manufofin gwamnati da gina kyakkyawar zamantakewa tsakanin al'umma da kuma inganta zumunci da annashuwa. Daga nan sai manazarcin ya kawo hujjojin tarbiyya a al'adun Hausa cikin }agaggun labarun zube rubutattu na Hausa, labarun da ya nazarta su ne:

- *Iliya [an Mai}arfi*
- *Nagari Na Kowa*
- *Gan]oki*

Shi ma Babajo (2009) a wata }asida da ya gabatar a taron }ara wa juna ilmi da }ungiyar mata marubuta ta Nijeriya reshen jihar Naija ta shirya mai taken "Creative and Gender: A case for Short Story Writing" Cikin Ingilishi ya rubuta, Ya fara da nuna cewa, }ir}irar labari wata baiwa ce daga Allah, shi kuwa Allah ba ya bambance ko wa zai yi wa baiwarsa, ba mace ba namiji. Ya ta~o tarihin mata wajen bayar da labara irin nab aka da yin tatsuniya, ya kafa hujja da ayyukan |a~ura (1984) da Sani (1999) da suka yi tsokaci a kan matsayin 'yanmata da amare da matan aure da kuma tsofaffi kakanni wajen ba da labaru na baka cikin dare.

Manazarcin ya bayyana ma'anar }ir}ira, ya danganta ma'anar da adabin zamani wato rubutacciyar wa}a da zube da kuma wasan }wai}wayo. Sannan sai ya gangaro ya yi tsokaci kan jinsi tun daga asalin kalmar cikin Ingilishi da kuma irin yadda ake kallon kalmar a yau a matsayin wani shamaki da ke bambance al'amuran maza da mata. Ya kawo ra'ayoyin masana da dama kamar su, Gunew (1991) da Mohammed (2007). Sai kuma bayani da ya kawo na labaru }anana, ya kawo ma'anar labaru }anana da siffofinsu. A }arshe ya kammala }asidarsa da shawarwari.

Wa]annan sune mujallu da }asidu da wannan binciken ya samu aka nazarta domin ilmanta don gudanar da wannan binciken. Sai dai idan aka lura gabaki]ayan mujallun da }asidun ba su da nasaba da wannan binciken ta fuskar jigo da kuma jerin }agaggun labarun da suka nazarta.

2.6 NA[EWA

A wannan babin an bayyana irin nazarin da aka gudanar ne kan ayyukan da suka gabata na masana da manazarta adabin zamani. An waiwayi ayyuka masu nasaba da wannan binciken da ma ayyukan da suke da nasaba ta nesa da wannan binciken. An nazarci }agaggun labarun Hausa masu jigo kan fashi da wasu labaru da aka buga masamman kan fashi.An kawo irin nazarin da aka gudanar na kundayen digiri na gida da na wajen Jami'o 'inmu. A }arshe sai nazarin }asidu datakardun }ara wa juna ilmi da kuma mujallu.

3.0 BABI NA UKU: FASHI A RAYUWAR HAUSAWA

3.1 Shimfi]a

Babi na uku ya }unshi bayani ne a kan ma'anar fashi da kuma tarihin asalin shi]abi'ar fashi. Akwai cikakken bayani na fasalce-fasalcen fashi daki-daki ta fuskar gargajiya da kuma bayani na yadda zamani ya yi tasiri a kan]abi'ar yin fashi. Sannan akwai bayani na yadda jigon fashi ke watayawa a labaru }agaggu na Hausa. A }arshe sai na]e shimfi]ar babin ta hanyar ta}aita abubuwan da aka tattauna a gaba]ayan babin.

3.2 Fashi Ma'ana da Asali

3.2.1 Fashi Ma'ana

Masana da manazarta da mahukunta sun bayyana ra'ayoyinsu dangane da ma'anar fashi ta hanyar amfani da kalmomi mabambanta.

Masana irin su Bargery (1934) a }amus na Hausa zuwa Ingilishi a ma'ana ta uku da ya kawo ta fashi cikin harshen Ingilishi, ya fassara fashi da "Highway rubbery" ya kawo misali cikin harshen Hausa da cewa "an yi mani fashi" ya }ara da cewa "mai-fashin hanya; mafashi;]an fashi".

Shi kuwa Maiyama (2000) a kundin bincikensa don samun digiri na biyu a Jami'ar Sokoto, ya bayyana ma'anar fashi kamar haka:

Shi kuma {amusun Hausa (2006) ya bayyana ma'anar fashi kamar haka:-

> *"Tarewa da ~arayi suke yi wa mutum don }wace masa kaya"137.*

A tawa gudunmuwar, bisa la'akari da wasu kalmomi da masana da manazarta suka yi amfani da su wajen bayyana ma'anar fashi, ma'anar da na ba fashi shi ne;

> *"Nau'in sata na sata na }ololuwa da ~arayi suke gudanarwa ta shiga gida ko tare hanyar hucewa, su tilasta }wace dukiya bayan sun nuna fifikon }arfi ko makami don tsoratarwa".*

Daga wa]annan ma'anoni na fashi, za mu fahimci cewa halin abin }yama ne ga kowane irin addini ko }abila a duniya ba Hausawa ba kawai. {arara an nuna nau'i ne na sata, sata kuwa kowa ya san mummunan hali ne da ba zuri'ar da ke }auna a danganta ta da shi. Hasali ma ko aure ba a so a yiwo daga gidan ~arayi ballantana a]auki 'ya a bayar gidan ~arayi a cikin al'ummar Hausawa.

3.2.2 ASALIN FASHI

Abin da kamar wuya kai tsaye a ce ga lokacin da aka fara fashi. Duk da haka ana iya kallon asalin fashi ta fuska biyu. A fuska ta farko ana iya kallon fashi tun lokacin da aka sami duniya, domin kisan kai na farko a duniya ya faru ne sakamakon }wacen mata tsakanin 'yan uwa biyu 'ya'yan Annabi Adamu. Habila da {abila a suratul Ma'ida cikin Al'qur'ani mai girma. Kowa ya san }wace da fashi kalmomi ne biyu da ka iya wakiltar juna ta fuskar halin da aka aikata da ma ma'anar kalmomin.

A fuska ta biyu kuwa, ana iya kallon asalin fashi daga irin zamantakewar Hausawa a gargajiyance. Fashi a Bahaushiyar al'ada ya samo asali ne daga halin da Hausawa suke cewa }uruciyar ~era, wato sata. Shi hali na sata kuwa ana faro shi ne tun daga }ananan abubuwa daga gida. In ba a dace da tarbiyyar 'ya'ya ba, aka saba musu da kayan kwa]ayi, suka saba da su kuma aka sami rashin dacewa da]in bai]ore ba to sai ka ga sun fara 'yan sace-sace na gida irin su tsamen nama a tukunya da satan }wai. In tafiya ta yi tafiya sai a kai ga satan tsuntsayen gida irinsu kaji da agwagi da tattabaru ana gasa wa a ~oye. In iyaye sun farga da haka an fara sa masu ido a gida, sai kuma a koma bu]e taskira da banka]en matashi ana kwashe 'yan kwabbai ana zuwa ana kashewa wajen kayan }walam a waje.

Daga nan kuwa in an gane shi, to sai kuma su fara samamen ma}ota ana masu 'yan]auke-]auke. In nan ma an]ago su, in har rana ta ~aci an kama su to gudun kada su kunyata a gari ko unguwa sai ka ga sun }auracewa garin zuwa wani

gari. To suna komawa wani garin abin nasu zai }arfafa tun da Hausawa sun ce "wanda ya }una ba ya jin tsoron }auri". Daga wannan sahu na sace-sacen kayan kwa]ayi a gida da ma}wabta, da kuma satar tsaba daga taskira ko banka]en matashi, sai kuma sane da yankan aljihu da ake gudanarwa a turmutsutsun jama'a masamman kasuwa ko wani babban taro. In mutum ya fara irin wannan nau'i na sata to fa ya fara zama gawurtaccen ~arawo ke nan. A yayin da aka fahimci irin wa]annan ~arayi masu sane da yankan aljihu a kasuwanni, daga nan sai su yi }aura su koma wata kasuwar. Haka suke bi kasuwa-kasuwa har sai sun fahimci an gane su. To daga nan kuma zuciya ta }one sai su koma daji su fara bin malaman tsubbu da 'yan tauri da maharba da mafarauta domin neman asiri irin su ba duhu da shashatau da tauri da kuma addu'o'in neman sa'a domin sun zama 'yan fashi.

Wannan bayani ya nuna mana ke nan shi fashi ba rana]aya ake shigar shi ba abin makaranta ce, wanda sai ka fara daga wani aji in ka }ware ka tafi wani ajin.

3.3 Fasalce-fasalcen Fashi a Rayuwar Al'ummar Hausawa

Kalmar fasali na nufin tsari ko bin abu daki-daki ko kuma yanayin gudanar da abu. To ita ma harkar fashi kamar sauran harkoki ne na duniya. Harkar fashi na

da tsari ba wai kara zube harkar ta ke ba. Fashi ba rana tsaka ake tsirarsa ba. Akwai tsari da yanayin fashi a gargajiyance ta fuskar rayuwar Hausawa, akwai kuma fashi da tsarin fashi irin wanda zamani ya yi tasiri a kai. Bari a]auki kowane fasali a yi tsokaci a kansa]aya bayan]aya.

3.3.1 Tsokaci daga Rayuwar Gargajiya

Kalmar gargajiya dai na nufin]abi'u da ake gudanar da su wa]anda aka gada tun iyaye da kakanni. Kowace al'umma tana da irin al'adunta da ta ke gudanarwa cikin mu'amilolinta na yau da kullum, Hausawa ma ba a barsu a baya ba. A irin al'adun Hausawa]abi'ar fashi na]aya daga ciki, amma ba kowane Bahaushe ne ya ke aikata irin wannan]abi'ar ba, domin mummunar]abi'a ce wacce al'ummar ta ke }yamata.

Ba rana]aya ake fara fashi ba, kafin mutum ya ri}a ya zama]an fashi sai ya zama gwani tun daga gida wajen satar kayan gida da kayan gona irin su gwaiba da rake da mangwaro da rogo da dankali da sauransu. In kuma an }ara gusa wa mutanen gida ko mutanen anguwa ko mutanen gari sun fatattake su sai a koma sane da yankan aljihu kamar yadda aka nuna a baya. Daga wannan matakin kuma sai mai gaba]ayan wato fashi ko }wace.

Kafin mutum ya fara fashi a }asar Hausa dole sai da tambaya, ma'ana dole sai]an fashin ya nemi asiri. 'Yan fashi na neman taimako daga malaman tsibbu da bokaye da 'yan tauri da kuma maharba, su kan kar~i ba duhu don ~acin rana ko da an rutsa su, sai su ~ace, ko su zama iska ko wata dabba }arama mai saurin ~acewa ko kuma mai razanarwa kamar kura ko damisa ko zaki. 'Yan fashi sukan kar~i Sagau, kambu ne da su ke sawa a damtse ko da ta ~aci an yi gaba da gaba in an kawo musu duka ba zai iso jikinsu ba hannun wanda ya kawo dukan zai sage, ma'ana ya sandare. Akwai wani asiri da suke amfani da shi da ake kira shashatau domin duk wani shiri da aka yi don a kama su ya shiririce. Sai maganin tauri da suke sha domin yankan wu}a ko takobi ko kuma tsinin mashi. Malaman tsibbu kuwa suna basu addu'ar samun sa'a ce da kuma ta tsautsayi. Irin wa]annan asirai su ne 'yan fashi su ke samu a }asar Hausa kafin su fara fashi.

Matsuguni ko ma~oya na daga cikin abin da za a yi tsokaci a kansa na 'yan fashi. Tun da sana'arsu abar }yama ce, sun fi gudanar da halinsu a dokar daji, shi ya sa su ke samun wani sur}u}in kurmin daji su gyara su yi gidansu. Bayan sun yi gidan har kafe gidan suke yi, ma'ana su asirce gidan inda ko da an zo neman su ba wanda ya isa ya ga wajen fakewar ta su. Ko da an zo mafakar ta su, to sai dai a sami gidan ya zama }aton dutse ko wani sur}u}i mai duhuwa da ban tsoro ko a sami }atuwar kamfa ko kuma ya zama }aramin rafi. Wannan duk aikin asiri ne na gargajiya na Hausawa.

Wani abin dubawa dangani da fasalin fashi a gargajiyance shi ne kayan fa]an mafasa. Irin kayayyakin da suke amfani da su ba su wuce su kwari da baka ba wanda suke harbi daga nesa in sun sami gardama daga wajen masu dukiya, sai takobi saboda artabu in ta kama sai an yi fa]a kafin su }wace kayan, sai wu}ar gindi da ta idon sawu na ko ta kwana in an har}e da kokawa an fi }arfin mafashin an danne shi a }asa. Akwai kuma]an gajeren gatari mai kaifi na kir~a wa a }irji sai kuma }aho mai tsini don sokawa abokin gumurzu don ba kowane mutum ne yake da maganin }aho ba.

Suturar mafasa abin tsokaci a kai ne. Akasari mafasa ba sa wuce 'yar shara ko jaki da]i da bante. Cikin 'yar sharar nan ko ta sa}i fari ko ba}i ko kuma ta yadin namuzu ko alawayyo ko malti akwai layoyi iri-iri an]inke shi, kuma banten daman a asiri ne. Ba su sanya takalmi, in ma har suna sanya wa ba ya wuce fa]e irin na Fulani mai ma]auri irin wa]anda dukawa suke yi da tsohuwar tayar mota. Sirrin rashin sanya takalmin shi ne ba sa so su taka wani abu ya yi }ara in suna samame, kuma kullun su cikin gudu suke in an rarakesu. Kuma su 'yan fashi ma'abota lalle ne, su kan yi }unshi da lalle musamman a hannayensu, duk da cewa }unshi wani nau'in ado ne na matan Hausawa.

Bushasha ko sha}atawa da mafasa suke yi a gargajiyance in sun sami natsuwa abin tsokaci a kai ne. Kowace zuciya tana bu}atar natsuwa da sha}atawa lokaci zuwa lokaci. Su ma 'yan fashi sukan yi haka, ko dai su kwararo cikin gari ta

hanyar ~ad da sawu su shiga gidajen da ake wasan molo ko garaya inda ake ha]uwa su ci nama tsire ko agashe su nemi mata, ko kuma su aiki yaransu gari wa]anda ba a san su ba su sayo musu duk abin da suke so. Sannan sukan bu}aci a gaiyato masu mai molo. Shi kuma mai molo aminin 'yan fashi ne don yana samun ku]in banza daga wajensu. Kuma ya san irin karuwan da za su kawo wa 'yan fashin.

Al'ada ta }arshe ita ce su 'yan fashi a gargajiyance kamar shanun tashi suke, ma'ana yau suna nan gobe suna can. Duk lokacin da suka fahimci cewa an gano su a waje kuma har an kai masu hari sun tsira ba a kama su ba, to lallai ba da jimawa ba, za su yi }aura su koma wani dajin saboda gudun kada }udirinsu ya karye. Saboda yawan }aura shi ya sa ba su damu da kwasan kadara ba sai ku]i, in ma sun kwashi kadara danda nan suke rabuwa da ita ta hanyar sayarwa cikin arha a kasuwar nesa ta hannun ~arayin zaune da suke cikin gari.

Tsokaci kan fashi ba zai kammalu ba, ba tare da ta~o irin hukuncin da ake yi wa 'yan fashi a gargajiyance ba. Fashi ba kamar sauran }ananan sace-sace ba ne da a ke kama ~arawo a mayar da shi bawa, ko kuma a kori mutum daga gari ya koma daji, can cikin dajin zai ta yin noma yana farautar namomin daji. Su mafasa kisa kawai a ke yi musu a da, domin sarakunan shiri su ke yi masamman a shiga daji da dakaru domin farautarsu.

3.3.2 Shigowar Zamani da Tasirinsa.

Zamani Bahaushiyar kalma ce da ta ke nufin yayi ko lokaci ko yanzu. Zamananci kuwa na nufin halayen yaran yanzu. Tasiri kuwa na nufin dangantaka ko nason wani abu ga wani abu da ka iya haifar da canji cikakke ko canji ragagge. In aka danganta ma'anonin kalmomin nan da]abi'ar fashi, za a fahimci lallai akwai wuraren da aka sami canje-canje cikin fasalce-fasalcen fashi a da, da kuma fasalce-fasalcen fashi a yanzu sakamakon shigowar zamanin.

In a da ana yin fashi don nuna bajinta ne ko neman suna wato nuna ta maza. Yanzu }wa]ayi da }uncin rayuwa da kuma rashin kulawar iyaye shi ke jefa wasu shiga sace-sace da ke kai su fa]awa aikata fashi. Gur~atacciyar halaiya daga halaiye mai kyau ta asali na faruwa ne a farkon shekaru in babu mafa]i a gida. A kan rasa mafa]i ne kuwa a gida, in maigida ya kasa biya wa iyalansa ha}}o}insu na bu}atun yau da kullum da suka ha]a da muhalli da abinci da kuma uwa uba tarbiyya. To rashin kula da irin wa]annan ha}}o}i shi ke sa iyalai su raina maigida in ma ya yi tsawa a kan wani abu ba daidai ba ba za a saurare shi ba, daga nan sai gida ya wargaje, kowa sai ya kama gabansa. Yaro sai ya fita gida lokacin da yake so ya dawo lokacin da yake so ba mai tambayarsa ina ka je ko kuma yaushe ka dawo.

Yawace-yawacen neman abinci kwararo-kwararo da yawo cikin daji domin neman abin da za a sa a ciki, shi ke haifar da koyon kashe kashe na rayukan dabbobin mutane da tsuntsaye iri-iri. Daga nan ne kuma zuciya ta ke bushe wa ta zamanto]aukan rai a gurin irin wa]annan yara ba wani abin damuwa ba ne. Bayan sata da kisan dabbobin mutane, har da satar kayan gona irin su rogo da dankali da doya a gasa a daji a ci. Rake da lemo da gwaiba da sauran kayan marmari duk ba su tsira ba a irin sace-sacen yaran zamani kafin su }ware zuwa aikata fashi.

In shekarun irin wa]annan yara ya]an data, ma'ana sun balaga, sai kuma zuwa gidan da]in kowa. Gidan da]in kowa shi ne inda maza da mata ke rawa da sauran abubuwan sharholiya irinsu goge da rawar mashal da mashal. Wata irin rawa ce da maza da mata karuwai a jere da shugabansu a gaba suna bi a ke yi, ko kuma rawar garaya ko ta bori. Wani lokaci kuma a yi rawar jita. Giya kuwa ba irin wacce babu a gidan. Akwai burkutu, akwai ta kwalba da gogoro da kinkana don sha da bugar da hankalin 'yan Adam. A lura, a daji irin wa]annan yara sun ilmantu da taurarewar zuciya]aukar rai ba wani abu ba ne a wajensu don babu tausayi, a gidan da]in kowa kuma an koyi neman mata da shan giya don hankali ya kauce a aikata abin da mai hankali ba zai iya aikata wa ba. Irin wa]annan yara da suke shiga irin wa]annan gurare hanyar samun ku]insu daga satar gida da tsuntsaye da dabbobi ne da kuma kayan lambu da na gonakin jama'a na marmari.

Wata hanya ta ta~ar~arewar hali daga mai kyau zuwa lalatacce a sakamakon rashin mafa]i a gida, ita ce shiga gidan majigi. Gidan majigi na ilmantarwa don shirye-shiryen fara harkar fashi. A gidan sinima ake koyon abubuwa da yawa, kamar jaraba na son mata, don a nan ne ake ganin namiji da mace tsirara haihuwar uwarsu. Haka kuma ana koyon hanyoyin fa]a na kashe mutum ko la'anta shi ta dabarun fa]a na chanis. A finafinan Amerika da Indiya kuwa akan koyi dabarun sata da fashi da fasa }wauri irin na zamani. Bayan an gama wannan ilmi sai kuma shirye-shiryen shiga fashi.

A zamanance, in za a fara sana'a ko]abi'ar fashi bushewar zuciya ce kawai ko kuma halin yau da kullum da Hausawa su ke cewa matsuwa ta rayuwa ko a ce talauci ke sa shiga harkar fashi. Don haka babu maganar bin malaman tsibbu ko bokaye ko 'yan tauri ko kuma mafarauta. Ke nan ba ruwansu da layar ~ata ko shashatau ko maganin wu}a da kuma sa'ar yin fashi daga malaman tsibbu ko bokaye, zakara ne kawai ke ba su sa'a ba boka ko malam ba. Mafasa irin na zamani asirinsu shi ne su sha giya da taba wiwi su yi tatul hankalinsu ya gushe to ko mene ne za su iya tunkurarsa ko a mutu ko a yi rai.

Ta fuskar makamai, zamani ya yi tasiri matu}a, domin zamani ya zo da nau'o'in makamai irin su AK 44 da dobil baro da fistol da gurneti da bam-bam launi iri iri. Akwai wata irin launin wu}a wai ita beneti mai azabar kaifi a kui~i

]aya. Wannan ya nuna an sami sauyi da makamai irin na da da suka ha]a da kwari da baka da wu}a irin ta gargajiya mai kaifi waje biyu da takobi da kuma gatari.

Dangane da guraren da mafasa ke yin fashi kuwa, yanzu bayan tare hanya da fashi irin na gidaje, akwai kuma fashin bankuna da kuma manya manyan kasuwanni na zamani (super market) da gidajen cin abinci manya (restuarants) da kuma gidajen sayar da mai manya a manyan birane. Da babu irin wa]annan wurare da aka lissafa saboda tattalin arziki bai bun}asa ba. Kuma shi fashin gida da mafasan zamani su ke yi, ba kowanne gida suke shiga ba. Sukan yi safiyo ne na gidajen manyan ‘yan kasuwa ko manyan ‘yan siyasa ko manyan ma’aikatan gwamnati sannan su kai masu hari na fashi.

Mafakar ‘yan fashi a zamanance ya sha bamban da irin na da da suke fakewa a kurmi cikin }ungurmin daji domin kada a kama su. Yanzu kuwa da yake akwai manya-manyan Otel – otel a birane da kuma manyan garuruwa, mafasa in sun yi fashin su a wani birni, kan ka ce kwabo sun koma wani birnin. Haka na faruwa ne saboda kyawun hanyoyi da kuma motoci na zamani masu gudun gaske. Shi ya sa in ana zaton su garin da aka yi fashi sai ka ji su a wani garin.

A da, in ‘yan fashi suka addabi al’umma rahoto ya sami shuwagabanni na wancan lokacin ma’ana sarakunan gargajiya; su sarakunan ne suke shiri tamkar za su je ya}i tare da barade don farauto ‘yan fashin. Amma yanzu da yake Turawa sun

zo da tsarin jami'an tsaro, to su jami'an tsaron ne suke zuwa farautan 'yan fashin. Akasari yanzu 'yan sanda ne, amma farkon jami'an tsaron bayan samun mulki da ma kafin samun mulki 'yan doka ne. A zamani irin na yau ma har sojoji wani lokacin ana amfani da su wajen mur}ushe ko kamo 'yan fashi mai yiwu wa saboda irin manyan makaman da su 'yan fashin suka mallaka ne.

Bayan an kama 'yan fashi a da, gidan sarki ke kai su su zama bayi har su tsufa, da tafiya ta yi tafiya sai aka fara kashe su. Amma bayan da turawa suka kawo shari'a in aka kama 'yan fashi a kan kai su kotu ne a yanke masu hukuncin shekarun da za su yi cikin kurkuku. A cikin kurkukun a kan koya masu abubuwa da dama domin canza masu halayyensu daga halayen da ya kawo su kurkuku. Ana yi masu wa'azi na kula da addini da tsayar da sallah. Sannan akwai sana'o'i iri-iri wa]anda suke koya don gudun }ara fa]awa gidan jiya bayan sun gama zaman kaso. Wa]annan su ne fannonin da shigowar zamani ya yi tasiri a kansu dangane da fashi, a }asar Hausa a yau.

3.4 Yadda Jigon Fashi ke Watayawa A Cikin {agaggun Labarun Zube Na Hausa.

Babu wai, bincike ya nuna cewa mawallafa }agaggun rubutattun labarun zube na Hausa sun yi amfani da jigon fashi wajen wallafa labarunsu. Irin wa]annan

labaru masu jigon fashi ana iya raba su rukuni biyu. Rukuni na farko zai }unshi }agaggun rubutattun labaru wa]anda tun asali cikin harshen Hausa aka }age su aka kuma rubuta su cikin harshen Hausa ba fassara su aka yi ba. Rukuni na biyu kuma su ne }agaggun rubutattun labarun da aka fassara su daga wa]ansu harsuna zuwa harshen Hausa. Bari a]auke su daki-daki.

Daga cikin }agaggun labaru na farko farko da aka wallafa wanda ba tantama jigon su fashi ne shi ne labarin *Idon Matambayi* na Muhammadu Gwarzo a shekarar 1934. Labarin gasa ne lokacin da Hukumar Talifi }ar}ashin shugabancin R.M East ta shirya kuma ta gabatar.

Labarin ya ci sunan tauraron labarin ne wato Idon Matambayi, shi kuwa tauraron labarin a labarin an nuna tun farko ya fara]auke-]auke ne a gida kamar yadda sauran ~arayi suke fara wa. Daga nan sai ya fara ta~a ma}ota, ma}ota suka dinga kawaici ba sa masa komai, ana nan ana nan har mahaifinsa ya ji halin da]ansa yake ciki ya kira shi ya nuna masa ya kwashi i nashi i nashi ya bar masa gida don kada wata rana ya janyo masa abin da ya }arfinsa. Mahaifin na gama magana Idon Matambayi bai ce }ala ba, yana fita sai gidan boka domin ya fara neman asiri da neman sa'a da maganin tsoro don abin da yake so ya samu. Boka ya gama masa surkulle sai ya ce masa:

> *"Kama hanya ka tafi, ka yi abin da ka ga dama,*
> *tsoro ya }are, a wajenka" (Gwarzo,1934:2).*

Shi kuwa Idon Matambayi sai ya ce wa boka;

"Sai wata rana" (Gwarzo,1934:2).

Tun daga lokacin da Idon Matambayi ya bar gidan boka har ya zuwa }arshen labarin fashi ne da shirye-shiryen fashi na gungun mafasa ri}a}}u su hu]u masu dabarun fashi da kuma kyakkyawan shiri ko asiri irin na masu fashi na gargajiya. Abin sha'awa ba lokaci]aya suka ha]u suka ta da }ungiya ba. Sun ha]u ne a mabambanta lokuta. Kuma ko da suka ha]un sai da aka gwabza fa]a aka raba raini sannan aka fahimci fifiko aka dawo aka shirya babba ya san babba ne, kuma yaro ya san yaro ne shi. Misalin ha]uwar Idon Matambayi da su [auke da {wace a daji, bayan Idon Matambayi ya yi wa [auke }ulli a ciki ya sume, kuma {wace ya harbe shi a cinya ya ga ya fizge kyauron nan take ya kuma ranta a na kare ya ga ya bi shi ya kamo shi. Sai {wace ya saduda, ya ce kada ya kashe shi, su koma ya yi sallama da]an'uwansa wanda ya yi wa }ulli a ciki aka bar shi kwance. Bayan da suka dawo wajen [auke, suka gana da]an'uwansa. Sai Idon Matambayi ya tambayi kowa dalilin amsa sunansa ga abin da {wace ya ce jikinsa na rawa:

> *"Ba dalilin da ya sa ake ce da ni {wace sai don ni kan gamu da mutum da kayansa in }wace masa in tsere da kayan a guje fatai"(Gwarzo,1934:4).*

Sai Idon Matambayi ya yi dariya ya ce;

> *"To, na ji naka. Kai kuwa fa [auke?"(Gwarzo,1934:4)*

Sai [auke ya amsa da cewa;

> *"Ni [auke, abin da ya sa kowa ya san ni da sunan nan domin ko ina]an Adam ya sa kayansa na iya]auke shi, ko da }arfi ko da wayau" (Gwarzo,1934:4).*

Ko da Idon Matambayi ya gama jin labarin wa]annan mafasa, sai ya yi ajiyar zuciya kuma ya yi farin –ciki domin don ya sami abokan neman arziki 'yan'uwansa mafasa, ga abin da ya ce masu bayan ya gama tunaninsa cikin zuciya;

> *"Kun ga ni suna na Idon Matambayi, ba ni da wani ciniki a duniyan nan sai sata kamarku, saboda haka ba zan kashe ku ba, amma ina so mu zauna tare da ku, mu ri}a sata gaba]aya" Gwarzo,1934:4).*

Sai [auke da {wace suka yi murna an bar su da ransu ba a kashe su ba suka }ara da cewa;

> *Mun gode!mun gode! Allah kuwa ya]ora mu bisa kan masu abu.(Gwazo,1934:4)*

Bayan da suka gama wannan yarjejeniya, suka amince wa juna suka kuma yadda da Idon Matambayi ya zama shugabansu sai suka]unguma gidan su {wace da [auke a tsakiyar wasu dogayan tsaunuka a dajin wanin gari a labarin wai shi Kefi. Sunan gidan mafasan kuwa Sauke-Mu- raba, nan ne ma~oyarsu. Daga nan ne

suke fita,suke tare hanyar fatake su yi masu fashi. Kuma daga nan ne suka shirya yadda suka kai wa wani attajiri]an kasuwa mai suna Musa hari a cikin Kefi. Wata rana a hanyarsu ta dawo wa daga shirye-shiryen kai wa Musa hari, sai suka ha]u da wani }ato da wata }atuwar kokara a kafa]arsa, har sun wuce sai Idon Matambayi ya biyo shi a guje ya ta}ale shi, su ma su [auke da {wace kowa ya yi irin na shi izgilancin irin na mafasa a }arshe sai mutumin nan ya ce musu;

> "*To yanzu duk abin da kuke da shi na mugunta ku yi mini in gani" (Gwarzo,1934:20).*

Da jin wannan maganar sai {wace ya zaro wu}a zai da~a wa mutumin sai hannunsa ya sage. [auke ya ga haka, sai ya yi kukan kura ya rumbaci mutumin da kokawa, sai kawai jikin mutumin ya dinga bin [auke kamar ana jan alewa shi kuma Idon Matambayi da ya fusata sai ya kai wa mutumin irin }ullin nan da ya ta~a yi wa {wace shi ma sai hannunsa ya]afe jikin mutumin. Da kowa ya gama nuna nasa }o}arin sai mutumin nan ya ce musu;

> *"In ce dai yanzu kun san ku ba kowan kowa ba ne?" (Gwarzo,1934:20).*

Sai dukansu suka amsa da cewa:

> *"I mun sani, kowa da wanda ya fi shi" (Gwarzo,1934:20).*

Sai suka }ara da cewa:

“Baba mun tuba ka yafe mu, I mun sani kowa da wanda ya fi shi” (Gwarzo,1934:20).

Daga }arshe dai, bayan wannan mutumin ya nuna masu iyakar su, {wace ya sami kansa hannunsa ya sauka, Idon Matambayi kuma hannunsa ya bar jikin mutumin. Sai mutumin ya bayyana masu wautarsu, sannan ya yi masu garga]i a matsayinsa na tsohon]an fashi. Ya ce masu kuma zai tafi Kefi ne wani]an sha’ani. Suka tambaye shi sunansa, ya ce masu sunansa Batsokana. Sai Idon Matambayi ya yi masa tayin zama da su. Ko da yake [auke da {wace ba su so hakan ba. Bayan shara]i da Batsokana ya ba su Idon Matambayi, sai ya amince suka]unguma sai gidansu. Can suka zauna suka gama tsare-tsaren da suka kawo wa Musa hari a gari suka washe masa dukiya.

Kafin a kai ga washe gidan Musa]an kasuwa a cikin garin Kafi. Wa]annan ~arayi sai da suka addabi mutanen cikin garin Kafi tukuna. Hakan ya faru ne saboda atasayen da Batsokana ya dunga ba yaran ~arayin nan su [auke da {wace da kuma shugabansu na da Idon Matambayi domin su }ara }warewa, don gudun samun kuskure . An yi kashe-kashen rayuka da kuma }one-}one. Hatta sarkin masu gadin Kafi mai suna Musa da wa]ansu ‘yan gadi hu]u Idon Matambayi ya gama da su. Shi kuma [auke wuta ya sa wa]aki a sanadiyyar haka gobara ta tashi ta lashe gidaje biyar, a ribibin kashe wuta ya sace]an kwatashi. Wannan fitina da

ta dami mutanen Kafi har suka yi gangami suka kai wa wa]annan ‘yan fashi hari a ma~oyarsu, amma ba su same su ba, saboda sun gane an zo neman su sun ~uya.

Bayan da suka fahimci lallai ana farautar su, sai kawai suka yanke shawarar shigowa Kafi don su aikata abin da suke ta shiri a kai. Suka yi shiga irin na ‘yan kasuwa }ar}ashin shugabansu Batsokana. Suka zo wurin Musa suka nuna masa sun zo sarin goro ne daga Jibiya. Ya amince suka sayi goro suka shirya shi tsaf amma cikin dare da [auke da {wace da Idon Matambayi suka yanke shawarar su }addamar da burinsu domin sun fahimci shugabansu Batsokana yana ~ata masu lokaci kada a zo a gane niyyarsu a kama su. Suka ha}e]akin ku]in Musa suka]iba na]iba suka gudu ma~oyarsu suka bar Batsokana yana ta shirgar barci. Washe gari Musa ya tashi ya fahimci an yi masa sata, da asubar fari sai ya je]akin ba}insa sai ya tarar sai mutum]aya Batsokana babbansu. Ya sa aka kama shi aka kai shi gidan sarki. Batsokana ya ce shi ba ~arawo ba ne,]an kasuwa ne, daga Jibiya kuma shi abokin Ibrahim ne abokin Musa. Sarki ya tambayi Musa ko ya san Ibrahim, Musa ya ce ya san Ibrahim, amma bai san wannan ba}on nasa ba. Sai Sarki ya ce, wa ya ce ka sauki ba}in da ba ka sani ba. Sai aka salami Batsokana.

To da su Idon Matambayi suka dawo masauki sai shi ya ce tunda sun sami sa’a shi ya tuba da fashi a raba dukiya, a bashi na shi, dama ku]in yake nema kuma ya samu. Aka raba aka bashi na shi ya koma garinsu. Ya yi gidaje da dukiya mai yawa, amma a }arshe dukiyarsa ta }one ya koma matalauci. Su kuma [auke da

{wace Batsokana ya dawo ya yaudare su, suka }ara komawa gidan Musa sata ya ha]a baki da ‘yan gadi aka zo aka kame su. Shi kuma ya je ya kwashe dukiyarsu ya gudu, hukuma ta yi ta nemansa ba a same shi ba, su kuma su {wace da [auke aka je aka kulle su a gidan kaso.

Labarin *[a’u Fataken Dare* na Tanko Zango, an buga shi a shekarar 1950. Labari ne da ya }unshi labaru hu]u. cikin labarun, labarin da ya fi]aukar hankalin wannan binciken shi ne labarin da ya ci sunan littafin, wato labarin Da’u Fataken Dare. Labari ne na ‘yan fashi da shugabansu Jibrin]an sarkin Tumbutu wanda fitaccen sunansa a labarin Da’u Fatake Dare da rana ka ke bacci.

Bayan labarin ya kawo bayanin yadda iyayen Jibrin mahaifinsa Yarima da mahaifiyarsa Binta suka yi aure. Da kuma bayanin yadda aka same shi. Duk cikin wula}anci. An bayyana tasowarsa da irin yadda ya fara sata tun daga taskirar mahaifiyarsa har ya zuwa lokacin da ya ci gaba da sata a ma}wabta har ya shiga uwa duniya. A cikin labarin Jibrin ko Da’u ya zauna a dazuka iri-iri ya na aikata fashi. Daji na farko shi ne tsakanin Bikaratu da Rafin Yashi. Sannan dajin Ihunka Banza. A Ihunka Banza ne ya ha]u da wani]an fashi Sambo mai la}abi da Ba}in Duhu daidai yawo cimarka kulki ko gora. A nan suka dinga addabar mutanen Bikaratu da Rafin Yashi har sai da suka kashe hanyar ta gagari biyuwa. Da abin ya dami Sarkin Bikaratu, sai ya]aura ya}i da barade aka shiga daji don kamo su Da’u amma abin bai yiwu ba. Sai suka dawo suka du}ufa rokon Allah. Allah maji roko,

kwatsam rannan su Da’u suka yanke shawarar tashi kwanci tashi sai wani kurmi a }asar Borno.

A wannan kurmin ne suka shirya gida, suka kafe gidan irin na asiri don ko an zo nemansu ba ma za a ga gidan ba ballantana har a kama su. A nan ne suka sami yaro]an aike. A labarin, yaron ya taho ice ne ya ~ata kuma ashe da ma yana ta~a ‘yan sace-sace a gid tun a gida sai fa]uwa ta zo daidai zama. To da ya gamu da su Da’u sai ya ga shi gida ya zo. Haka su Da’u su ka yi zamansu a wannan kurmin suka matsawa fatake da kisa suna kwashe masu dukiya. Da sarkin Borno ya fahimci fitinar ta yi yawa, shi ma sai ya]aura ya}i da barade don a kamo su Da’u amma ina. Daga }arshe sai ya du}ufa rokon Allah don su Da’u da Sambo su bar }asarsa. Allah ya kar~i rokon mutanen Borno, ran nan kwatsam sai Da’u ya shawarci Sambo da su tashi su bar }asar Borno.

Daga }asar Borno su kwana nan su tashi can sai Kura a }asar Kano, nan suka sayar da kayayyakin da suka zo da shi daga Borno. Sannan sai suka ci gaba har dazukan Bebeji, nan suka sami kurmi suka yi gida suka dinga fitinar fatake. A wannan dajin ne suka ha]u da wasu mafasa biyu masu suna Ya’u da Musa kowannensu yana da la}abi. Shi Ya’u ana ce masa jirgin sama shi kuma Musa an ace masa Musa mota. Nan suka zauna a wannan kurmi daga ayarin fatake sun zo sai su tsare su su ce “Ina ku]in Da’u da na yaransa?” in mutum mai gane wa ne, sai ya saka sule biyu a kwanon farko, sule sule kuma a sauran kwanukan na yaran

Da'u. Haka suka ci gaba da addabar mutane har sai da abin ya ishi sarkin Kano. An kai kora ba sau]aya ba ba sau biyu ba amma sun gagara kamuwa. Sai rannan ya ce kai Allah dai ya tsine wa wannan Da'u. Daga wannan tsinuwar ne kadarin Da'u ya karye. Watarana wani mutumin }auye zai tafi birni sai suka yi kaci~is da Da'u, Da'u ya tsare shi zai yi masa fashi. Shi kuwa mutumin }auyen ya sami sa'a ya sa }afa ya fya]e Da'u, nan take Da'u ya sume mutum maza-maza ya cire layun jikin Da'u, sannan ya]ayo igiya ya]aure Da'u tamau, sai ya iza }eyarsa sai gun sarkin Kano. Rashin sa'a yaran sa duk sun shiga birni sata ba sa nan. {arshen Da'u ke nan. To bayan su Ya'u da Musa sun ji labari a gari sai suka ruga ma~oyarsu a daji. Da suka ha]u su duka, sai Sambo ya ba da shawarar su tuba tunda an kama shugabansu. Sai su Ya'u da Musa suka }I,suka nuna su ba za su bar fashi ba. Shi Sambo da yaronsu]an Borno suka ce a raba kaya a basu na su kason. Haka aka yi Sambo ya tuba da yaronsu suka kwashi kayansu sai cikin birni. Ya'u da Musa suka fantsama suka ci gaba da fashi.

Ya'u da ya bar }asar Kano, sai ya koma }asar Zazzau. Ya fara tunga a wani daji tsakanin Richifa da Soba. Nan ya addabi mutanen }asar har sai da sarkin Richifa ya kai rahoto wajen hakimin Soba Makama. Da fitinar ta yi yawa, Makama ya jagoranci barade aka zo kama Ya'u amma ina. Nan ma da ro}on Allah Ya'u ya bar }asar. Sai }asar Lere sai Zangon Kataf sai Zankuwa duk wa]annan wurare Ya'u ya fahimci arna ne, don kada su kashe shi a banza bai tsaya ya yi fashi ba sai

ya dawo Ikara. A Ikara, cikin dazuzzukan Ikara ya sami wani kurmi ya yi gida har ya ajiye karuwa. Nan ya dinga addabar mutanen yankin. Da hakimin Ikara sarkin Ya}i ya gaji da fitinar da Ya'u yake yiwa mutanen sa, sai ya]aura sirdi aka shiga farautar Ya'u jirgin sama, amma bai kamu ba, sai dai an kama matarsa hakimi ya sa aka kawo ta Zariya. Daga nan sai Ya'u ya gangara Ma}arfi nan ya kafa matsararsa ya yi ta yin fashi, ya addabi jama'a. da rahoto ya ishe Turawan mulki sai suka turo 'yan doka su kama shi amma ina. {arshen Ya'u tazo ne lokacin da aka ha]a baki da wani mai ka]a molo da suka san juna da Ya'u tuni a wani gari Hun}uyi. Shi ma mai molon sun ha]a baki ne da wata karuwa da ta yaudari Ya'u ta }wace masa angararsa. To da }atti suka kama shi sai aka kawo shi Zariya aka kulle.

Musa kuwa, daga }asar Kano sai }asar Ujula. A can ya sami wani daji wai shi Shimako ya yi ta fashi, yana cire rai da }arfi. Daga nan sai wani gari wai shi Garuje nan ne aka kusa kama Musa. Da ya sha da }yar, sai ya }arasa tsakanin dajin Garuje da Garkuwa nan ya tsaya ya shiga aikinsa.

Labarin *Kitsen Rogo* na Abdulkadir [angambo, labari ne na gasa. Kodayake ba shi daga cikin labarun da suka yi nasara, amma yana daga cikin jerin labarun da aka adana kuma kamfanin (NNPC) suka buga a shekarar 1978. Dangani da jigon labarin, ya danganta da irin fuskar da manazarci ya kallai labarin. Kodayake shi marubucin labarin a shafin gabatarwa na labarin ya nuna cewa:

"……a cikin wannan]an littafi babbar matsalar da na ta}ala a nufina ita ce, matsalar yadda }auyawa ke zurarewa suna koma wa birane" ([angambo,1978:iv).

Ke nan, ana iya bin ra'ayin mawallafin domin]aukar jigon labarin a kan haka. Amma in aka koma cikin labarin a shafi na hu]u lokacin da tauraron labarin Musa yake ta}addama tsakaninsa da budurwarsa Mairo sakamakon niyyarsa ta tafiya birni don ya zama babban attajiri ko babban ma'aikacin gwamnati. Mairo ta kawo masa hujjojin cewa bai]auki ko]aya daga cikin samun biyan bu}atarsa ba. Don kuwa bai ci jarabawa ba ballantana ya zama babban ma'aikacin gwamnati, kuma ba shi da jari ballantana ya yi kasuwanci har ya zama mai arziki. Bayan ta gama, Musa ya nesa cikin tunani mai zurfi a labarin sai ya ce:

"……Ba ki ji labarin Bala Abdulkarim da Lawan Zarto ba ne?" ([angambo,1978:4.)

To Balan da Musa ke nufi]an gidan Bawa na Unguwan Kunnawa ne a cikin labarin, kuma bai ci jarabawa ba, kuma babansa talaka ne ballantana ya ba shi jari, amma ga shi ya tafi birni ya na she}e ayarsa kamar yadda Musa ya fa]a a labarin;

"……..anzu Bala yana cikin birni. Yana she}e ayarsa yana jin da]i. ga komai da komai ga ku]i"([angambo,1978:4).

Da wa]annan dalilan da kuma wasu ana iya cewa lallai Musa ya yi hangen dala wai ba shiga birni ba. Lokacin da Musa ya sami kansa a cikin birni sai kwatsam ya }are da fa]awa wata }ungiya ta ‘yan fashi mai suna }ungiyar Fasa Taro shugaban }ungiyar shi ya ci sunan }ungiyar akwai yaransa irin su Ado da Auta da Gunde da kuma shi Musa da suke masa la}abi da]an kunama. Kodayake ba a bayyana wani fashi da suka aikata a }ungiyance ba, amma an nuna irin ta’asar da shi Musa ya dinga aikata wa a labarin na sace-sace kamar satar keke da satar gilashin mota lada da kuma uwa uba satar da ya yi na ku]i a kantin Kwari kamar yadda aka nuna a labarin;

> *“Musa ya ta~i laya ya aikata kamar yadda aka umurce shi …….ya matsa ya sa hannu ya duntse ku]i, da ya lura lallai ba a ganinsa sai ya }ara]iba….” ([angambo,1978:44).*

A labarin, inda za a tabbatar su Musa }ungiya ce ta ‘yan fashi, shi ne lokacin da Ado ya ziyarci Musa a Kademi bayan Musa ya fito fursuna ya dawo gida. Ya nuna wa Musa yanzu sun kashe shugaban Fasa Taro sun ba shi lamba wan a giya ya sha ya mutu sun kwashe duk ku]i da wasu kayayyaki, yanzu Ado shi ne bos. Ga abin da Ado ya ce wa Musa a }arshen tattaunawarsu don rinjayar Musa su koma birni;

"Yanzu a ta}aice dai ni ne bos. Saboda haka ka zo mu sha shagalinmu, ka ji Musa nawa!"([angambo,1978:74).

Ya tabbatar lallai }ungiyar su Musa mafasa ne }ungiya ce ta marasa imani ran mutum kamar kiyashi yake a gurinsu. Ga cin amanar juna tunda shi ma Musa ya kashe wani Kwastan kuma ya ci amanar Ado wajen kar~o ku]in keke da ya sata ya sayar.

Labarin *Za~i Naka* ma na Munnir Muhammad, (1982). Bayan }ir}irarren labari ne, labarin gasa ne wanda Sashen Al'adu na gwabnatin tarayya ta shirya a shekarar 1982. Labari ne wanda tauraron labarin yake bayyana labarinsa da kansa. Wata}ila ana iya yarda da cewa tauraron labarin ya tsinci kansa cikin aikata fashi da makami ne sakamakon matsalolin da ya shiga tun yana]an yaro. Ma'ana tsakanin talauci da rashin mahaifi wanda ya rasu ya bar su da mahaifiyarsa a gidan haya ba ko sisi. Da mahaifiyar ta koma gidan mahaifinta duk ba ta sake zani ba, domin kuwa irin gidan nan ne wanda ba a taimakon juna, don maigidan ya tsufa sosai kuma ga 'yan ubanci. Wannan ya sa ta fara tuwo na sayarwa. 'Yan uba suka karya ta suka yi ta ci bashi ba ku]i a }arshe jari ya karye. Sai ta fa]a karuwanci ta fita harkar Na-muduka. A }arshe shi Na-muduka abincin da zai ci ma ya gagare shi ballantana wajen kwana. Dalilin wa]annan matsaloli ne ya tilasta wa Na-muduka

yawace-yawace, na farko don neman abinci, dalili na biyu kuma, don ba mai tsawatar masa ya lura da yaushe ya fita kuma yaushe ya dawo kuma ina ya je.

Sakamakon yawace-yawace da Na-muduka ya dinga yi a farkon rayuwarsa na gidajen da]in-kowa da gidajen majigi, sai Na-muduka ya koyi abubuwa da dama wanda ya }ara masa ilmi da sha'awar aikata fashi. Domin ya }ara }warewa da hanyoyin fa]a na zamani da kuma kashe mutum cikin sau}i da hikimomin gudanar da fashi daga finafinan Amerika da Indiya. Amma duk wannan ilmi na Na-muduka bai yi amfani ba sai bayan da ya shiga soja. Da aka kore su bayan ya}in basasan Nijeriya. To jin haushin an ci moriyar ganga an yar da konko, sai ya nemi shawarar abokansa tsofaffin sojoji suka ha]a }ungiya suna bin manyan masu ku]i suna yi masu fashi ba kowa da kowa ba. Haka suka yi ta yi har sai da aka kama yaran Na-muduka, shi ma aka kama shi aka]eba masa wa'adi ya gama ya fito ya zauna cikin al'umma.

|angare na biyu, rukunin }agaggun labaru ne wa]anda aka fassara daga wa]ansu harsunan zuwa harshen Hausa. Su ma wa]annan labarun jigon fashi ya wataya a cikinsu sosai. Labari na farko-farko da aka samu cikin rukunin shi ne labarin *Iliya [an Mai}arfi* na Alhaji Amadu Ingawa. Labarin yana cikin jerin labaru uku da hukumar Gaskiya ta buga a shekarar 1950-1951. Ba labarin gasa ba ne. marubucin ya ce sha'awar jama'a ya bi na labarun da suka shafi jaruntaka da kasada da abubuwan ban mamaki ya sa ya rubuta wannan labari na sa. Ya }ara da

cewa, don masu karatu su sami abin hira kuma ya zama masu sanadi na koyon karatu da rubutu ga wa]anda ba su riga sun fara koya ba. A }arshe ya ce, ya zama mabu]i ga masu niyyar zama mawallafa.

Idan aka dubi ko aka waiwayi dalilin da ya sa mawallafin ya rubuta labarin. Za a yarda da cewa lallai jaruntaka da kasada sun mamaye labarin baki]aya. Kuma shi jaruntaka da kasada an san shi gurin jarumai ne, amma kuma duk]an fashin da ya ri}a sosai za ka same shi da irin wa]annan halaye guda biyu na jaruntaka da kasada. Kodayake, labari ne na wani na}asasshe wanda mala'iku suka taimake shi har ya sami lafiya tare da }arfi na mamaki. Sannan suka umurce shi ya tafi birnin {ib don ceto al'ummar daga azzaluman mutane da maridai da dodanni 'yan fashi.

A cikin labarin, akwai labarin wani ri}a}}en dodo]an fashi mai suna Gogaji wanda ya kashe hanyar zuwa birnin {ib fiye da shekaru hamsin. An nuna cewa aikinsa tare fatake ya kashe su ya cinye kuma ya kwashe dukiyarsu. Ga abin da sarkin wani gari wai shi Kanofi wanda Iliya ya cece su daga mahara ya ke gaya wa Iliya da ya ji labarin cewa Iliya yana kan hanyarsa ce ta zuwa birnin {ib.

> *Ba kome a dajin daga giwaye sai miyagun namun daji,da kuma dodon nan Gogaji,]am fashi.Jarumai fiye da]ari sun tafi don su kashe shi, amma ya gagara, ya kashe su.(Ingawa,1950-1951:16).*

Gogaji ba shi ka]ai ne]an fashi a cikin labarin *Iliya [anmai}arfi* ba. Akwai Falalu]an Iliya, wanda matar Iliya sarauniya ta haifa. Falalu ya ri}a, ya zama }aton maridi,]an fashi da ya fitini biranen {ib da Kanofi, yana tsare jama'a yana yi masu }wace. Wannan bayani ya tabbata a labarin lokacin da sarki Waldima ke ro}on Iliya ya taimake su:

> "*Ina so ka taimake mu ka ku ~utad da mu daga sharrin wani ri}a}}en maridi]an hari..... sai ya ri}a }wace yana raba mutane da dukiyarsu....*" *(Ingawa,1970:28.)*

Bayan Gogaji da Falalu, 'yan fashi a cikin labarin, akwai kuma gungun 'yan fashi masu tare hanya. Domin labarin ya nuna cewa akwai ha]uwar da Iliya ya yi da gungun 'yan fashi masu yawan gaske a wani sur}u}in daji mai duhu. Lokacin da ya fita wani yawo na shan iska bayan ya jima cikin birnin {ib ya na zaune ba ya}i. Ga abin da labarin ya ce:

> *"……can ya shiga cikin wani sur}u}in daji mai duhu. Ba zato sai ga shi gaban taron 'yan fashi, mutum dubu hu]u, da dabbansu guda" (Inagwa,1970:34).*

Idan aka dubi wannan labari na Ahmadu Ingawa mai shafuka hamsin, za mu gamsu da cewa ashe dama abin da ya addabi mutanen Kanofi da birnin {ib wanda Iliya ya je cetonsu 'yan fashi ne. 'Yan fashin nan kuwa su ne Gogaji dodo

da Falalu maridi da kuma wa]ancan gungun ~arayi su dubu hu]u da shugabansu wa]anda duk Iliya ya yi maganinsu. Don haka ana iya yarda da cewa jigon wannan labari na *Iliya [anmai}arfi* fashi ne.

Shi kuwa labarin *Gogan Naka* na Garba Funtuwa, lokacin hukumar NNPC ne aka same shi amma hukumar Gaskiya Co-operation ne ta wallafa a shekarar 1978. Ba labarin gasa ba ne. marubucin yace, ya rubuta labarin ne don 'yan makaranta su samu abin karatu. Labarin ana iya cewa an gina shi ne a kan al'mara ko tatsuniya ko labarun dare na maridai ko labarun 'yan fashi ko labarun ya}e-ya}e ko labarun maganin bokaye ko neman haihuwa ko kuma labarun jarumai.

Idan aka]auki jigon fashi, marubucin ya yi amfani da tauraron labarin Indo]an Ajanaku domin ceton Fatake da sarakuna marasa }arfi daga sharrin azzalumai 'yan fashi. Indo da mahaifinsa Dangana sun yi gwagwarmaya da irin wa]annan 'yan fashi a labarin kamar haka:

A labarin akwai wani gawurtaccen]am fashi ga shi maridi kuma dodo mai kashe fatake ya cinyesu, kuma ya kwashe dukiyarsu. Sunansa Kamfaraji, shi ya sato sarauniya Nur 'yar sarkin Bokhara]an uwan Dangana baban Indo. Dangana shi ne ya kashe wannan }asurgumin]an fashi mai suna Kamfaraji. Kamfaraji da kansa ya tabbatar mana da cewa]an fashi ne shi a cikin labarin lokacin da ya dawo yawon fashi kamar haka:

> *"Nine maridi gogan Nur. Ga mala'ikanku fatake. Tilas ku bi ni ko dan dole. Ni ne maci kasuwar sama goga na Nur. In kashe mutum in ci namansa" (Ingawa, 1970;9).*

Shi ma]an Dangana, Indo Ajanaku mai dawa]an Ramu, a labarin, ya yi arangama da gungun ~arayi a ba}a}en dazuzzukan da ya keto a hanyarsa ta zuwa Kan'ana. Indo ya ha]u da ~arayi a dajin Nakururu da dajin {arangiya da dajin Domani da kuma dajin Tsantseni. Bayan Indo ya raba dajin tsantseni tsaka a cikin labarin, sai Indo ya ji daga bayansa ana ce masa:

> *"Kai mai doki tsaya, tsakanin kai da dokinka wane ka ke so? Za~i maza ina sauri ne" (Garba, 1978:32).*

A dajin }arangiya ma Indo ya ha]u da irin wa]annan 'yan fashi masu tare hanya. Bayan ya raba dajin tsaka sai ya ji an ce masa:

"Namu ne ko nasu?"

Sai Indo ya ce wa]an rahoton 'yan fashin:

> *"Nasu dai, ai tsakani na da mugu sai kisa" (Garba, 1978:34).*

A dajin Domana ma, daidai dutsen Da-na-sani, Indo ya ha]u da wani mutum ashe]an rahoton ‘yan fashi ne, ga yadda suka }are da Indo kamar yadda labarin ya nuna:

> *“Kai bawan Allah me za ka yi cikin dajin nan? Ba ka tsoron ‘yan fashi” (Garba, 1987:34).*

Sai Indo ya ba shi amsa kamar haka:

> *“To idan aiko ka suka yi, je ka ce da su su iso, ga ni nan…. Ido na idon]an fashi sai kisa kai ma yanzu kashe ka zan yi” (Garba, 1978:34).*

Daga jin haka sai]an fashi ya ruga ihu ‘yan uwan su ko suka firfito sun fi dubu. Kafin su iso ga Indo sai ya sa }afa ya banke wannan]an rahoto nan take ya ce ga garinku nan, sauran kuwa ya ce masu duk ku zauna ku yi ta kuka, nan da nan sai suka zube a }asa riris suka kama kuka. In aka lura sosai, wa]annan misalai na ‘yan fashi da aka kawo sun ratsa baki]ayan labarin *Gogan Naka* na Garba Funtuwa. Duk da cewa shi Dangana baban Indo ya fita bi]a ne na neman haihuwa, a can wajen neman maganin haihuwar ne ya ceto Nur ‘yar Sarkin Bokhara wacce }asurgumin maridin nan Kamfaraji]an fashi ya sato bayan ya kashe shi da taimakon ita Nur]in. Sai kuma]ansu Indo ya ci gaba da gwagwarmaya da gungu-gungu na ‘yan fashi lokacin da ya kamo hanya zai zo biyan bashin da mahaifinsa Dangana ya yi al}awarin biya na maganin haihuwar da Malam Muzaiyanu ya ba

shi. Sai kuma a hanyarsa ta zuwa Jabalakaf ya yi gwagwarmaya ne da Rumbunbaushe mai garin Tatunas asalinsa ba mutum ba ne maridi ne ga shi azzalumin sarki mai kai wa sarakuna marasa }arfi hari masamman }asar Kubura a labarin. Indo ya kashe shi. Sai sarkin Jabalakaf wa]anda aljanu ne masu kai wa mutane hari masamman birnin Mosaliya wa]anda suka yi iyaka da aljanun, a nan ma Indo ya yi maganin su domin su ma azzalumai ne. aikinsu kashe mutane su kwashe masu dukiya ga abin da sarkin Mosaliya ya gaya wa Indo a labarin:

> *"Kowacce shekara su kan kawo hari }asata,….su kashe na kashewa, su kwashi dukiya mai yawa" (Garba 1978:35).*

Ashe ke nan da Rumbunbaushe da aljanun Jabalakaf duk 'yan fashi ne. don haka ya tabbata babban jigon labarin *Gogan Naka* fashi ne, kada a da]a kada a rage, bisa wa]annan misalai da aka kawo daga labarin.

A labarin *{arshen Alewa {asa* ma na Bature Gagare, jigon fashi shi ya mamaye labarin. Labari ne na gasa, gasar da ma'aikatar Al'adun Gargajiya ta Tarayya ta gudanar a shekarar 1980, amma an buga labarin a shekarar 1982 kuma hukumar Gaskiya Co-operation ce ta buga labarin. Babu wani tababa in ka ce babban jigon labarin *{arshen Alewa {asa* fashi ne. masamman in an yi la'akari da rayuwar tauraron labarin Mailoma. Baya ga 'yar gajeruwar rayuwar da ya yi a Tsaunin Gwano kafin mutuwar matarsa Tayani sai mu ce duk rayuwarsa a labarin a

}asurgumin]an fashi ya tabbata. Tunda Mailoma ya baro Tsaunin Gwano ya shigo Kano ya sa aka kashe maigidansa {wara mai suna Masarani ya kwashe dukiyarsa da ha]in bakin matar Masarani]in mai suna Anita. Jamila 'yar marigayi Masarani ta bayyana tabbacin cewa Mailoma shi ya kashe babanta a labarin kamar haka:-

> *"…….zauna in ba ka labarin yanda aka yi har ka kashe baba na Masarani ka satar masa ku]i" (Gagare 1982:173).*

Bayan da Mailoma ya yaudari Anita aka kashe mijinta da niyyar zai aure ta don shi mijin ya tsufa. Sai ya tattare komatsensa sai Legos ya shiga aikin soja. Tun kafin a }are ya}in basasa shi ya gudu daga aikin soja ya kafa }ungiyar 'yan fashi da sumogal da satan man fetur da sauran harkokin da dokar }asa ta }yamata. Kafin Mailoma ya shiga tsundun wajen wannan muguwar sana'a ta fashi sai da ya yi }o}arin tattara abokan sana'ar irin s Muchachos]an kareti zabgegen }ato ne]an tibi kuma gwanin kokawar nasara da ake kira jido, shi ne wanda Mailoma ya zo Zariya ya yi haya ya kashe Masarani a Kano. Komai girman }ato in ya dake shi zai kai shi }asa. Sai kuma Chuks }ato ne mai mur]a]]en tsokar jiki shi zakaran damben zamani ne na masu matsakaitan nauyi. Sun ha]u da Mailoma ne a]akin wasanni na filin wasa na }asa a Ikko. Mailoma ya yaba da }wazonsa duk da cewa ba shi ya yi nasara ba a ranar. Mailoma ya tura }atti uku ne suka kamo Chuks aka tilasta shi ya shiga }ungiyar. Sai Gadu wani bafillace gwani ne }warai wajen iya saitin harbi da

bindiga duk a yaran Mailoma su biyar shi ne na biyu a gidan tun daga Legos. Gadu tsohon soja ne shi ma, ya shiga soja a kurtu amma kafin }arewar ya}i ya zama soja mai igiya uku. Dubiri kuma shi babarbare ne ramamme saboda gwanintarsa ta fa]a da wu}a ne kurum Mailoma ya]auke shi a }ungiyarsa. Gwani ne }warai wajen jifa da fa]a da wu}a. Direba ga gudu ga shangiya shi ne Barnabas, ga shi da ido]aya da kuma gundulallun yatsu har uku na hagu, amma arnen shi da mota kamar kifi da ruwa. Wani fage da Barnabas ya shahara shi ne ~alle makullai don a shiga a yi sata. Barnabas ya yi wa bos al}awarin cewa duk wani kwa]o ko akwatin ku]i da ya wuce minti biyar a hannunsa bai ~u]e ba, to lallai a ranar a yi masa murabus. Wa]annan da aka lissafa su ne fiyayyu biyar na }ungiyar Mailoma ta 'yan fashi. Kodayake mutane irin su Chuks da Muchachos ba su yi niyyar shiga wannan }ungiya ba tilasta musu aka yi.

Bayan da Mailoma ya gama ha]a }ungiya don tunkarar fashi gadan-gadan a labarin, sai da ya tanaji kayan fa]a da kawar da hankali. Ga oda da ya umurci abokinsa Markus ya kawo masa don shirye-shiryen fara fashi a cikin labarin.

> *"...ina son ka yi mini }o}arin makaman fa]a....ina son dogwayen bindigogi guda]ari....libarbar]ari da hamsin da gurneti hamsin irin mills 35]in nan …… da yajin tsohuwa (tear gas) gwangwanaye ashirin da Igwa biyar da kuma wiwi buhu-buhu hamsin" (Gagare 1982: 160-162)*

Tun a Legos Mailoma ya fara zama }usoshin duniya wajen abin da yake kira bisnet a labarin. Amma babban bisnet fashi. Domin labarin ya tabbatar da haka a gurare da dama. A ranar da aka]auki babarbaren nan cikin }ungiyar Mailoma, a irin gwajin da aka yi wa Dubiri sai da ya kashe wani maigadi suka yi sata, ga abin da aka ce a labarin.

> *"…….a cikin daren dama aka]auke shi aikin, sai da aka sanya shi ya kashe wani maigadi a wani kanti suka yi sata" (Gagare, 1982:84).*

Ba wai fashi a kanti kawai yaran Mailoma suka aikata a labarin ba. Akwai fasa }wabri na man fetur, shugaban wannan harka a yaran Mailoma shi ne Gadu, an bayyana haka cikin labarin kamar haka:

> *"Aikin Gadu shi ne ya ri}a kula da harkokin satar man fetur" (Gagare,1982:86) .*

Akwai wani gagarumin fashi da }ungiyar Mailoma ta yi a Legas na fasa bankin Jigina a Ikoyi. Dalilin fashin, su Mailoma sun yi artabu da 'yan sanda har a ke tunanin an kashe shi ga abin da jaridar Daily Times ta]auko a cikin labarin.

> *"GAWURTACCEN [AN FASHI DA MAKAMI MAILOMA YA MUTU" (Gagare, 1982:101).*

Kamar yadda labarin ya nuna rana ta ~aci wa shi }azumzum ne aka rutsa shi a wani gida kafin ya tsere nakiya ta so ta gama da shi. To zance ba haka ba ne, shi

Mailoma da ya fahimci an gano }ungiyarsa a Ikko, sai ya tattara ina shi ina shi ya komo Tsaunin Gwano, ga abin da Mailoma ya gaya wa yaransa a Tsaunin Gwano lokacin da suke shirye-shiryen bu]e makarantar ~arayi:

> *"Legos ta yi zafi a halin yanzu munafukai sun yi yawa cikin 'yan uwanmu ~arayi" (Gagare, 1982:98).*

Sai ya }ara da cewa:

> "*Yanzu sai in shirya harkokina ba tare da na jawo hankalin 'yan sanda ba wuri na ba…" (Gagare, 1982:102).*

Dawowar Mailoma ke da wuya Tsaunin Gwano sai ya sayi gona babba a hannun sarkin garin da ake kira sarkin arna. Wannan gonar ita ce gonar da sarkin aljanu wanda ya kashe ma Mailoma mata yake. Nan da nan aka nemo leburori 'yan ga aiki suka share gonar aka kawo masu gini aka gina]akuna kamar makaranta. Nan ya dinga ba leburorin wiwi da }wayoyi da sauran abubuwan maye da kuma ku]i mai tsoka da abinci iri-iri wanda bas u ta~a cin irinsa ba domin a yaudare su. Daga }arshe bayan an gama aikin gini,sai ya sallame su da cewa sun gama aikinsu,sai su koma inda suka fito, sai suka ce ina! Ai su ba inda za su. A }arshe su suka zama sune almajiran makarantar. Aka koya masu shaye-shaye da nau'in fa]a na zamani irin su kareti da kokawar turawa da iya harbi da bindiga da iya fa]a da

wu}a, wannan karon ma har da kokawar gargajiya an koya masu. Bayan da suka gama }warewa sai aka tura su birni don jarabawa. A lokacin jarabawar ne yaran suka tafka fashi iri-iri cikin birnin Kano. Akwai fashin bankuna biyar da suka yi a lokacin jarabawar. ‘Yansanda da kansu abin ya basu mamaki. Ga abin da wani baturen ‘yansanda mai suna Dodowis ya ke cewa a labarin:

> *“Wani abin mamaki ma shi ne yadda aka sami makullan Bankunan biyar aka bu]e su cikin rana]aya” (Gagare, 1982:25).*

Bayan satar fashi na Bankuna, yaran Mailoma sun gudanar da fashi irin na hawa Katanga, a tashi maigida a ce, ya kawo ku]I, in ya yi gardama a yanka shi a kwashi ku]in. A lokacin da yaran suka shiga birnin Kano jarabawa, mutanen birnin sun tabbatar da wannan bayani don kuwa ga irin neman taimakon da suka dinga yi a wajen ‘yansanda kamar haka a labarin:

> *“Alo….’yansanda? Don Allah taimake ni, ~arayi…sun kashe maigida sun kwashe masa ku]i" (Gagare 1982:271).*

Irin wannan fashi na gida ya tabbata a farkon labarin a lokacin da Mailoma ya ba da umurni da cewa yaransa Dubiri ya sato ku]in da Mailoma ya ba sarkin arna na gonarsa da ya saya a Tsaunin Gwano. Ga abin da Mailoma ya ce wa Muchachos a cikin labarin:

> *"……ka ce ma Dubiri, idan har ya bari ku]in nan da na ba sarkin arna suka kai safiya wurinsa bai sato ba…." (Gagare, 1982:117).*

Bayan duk irin wa]annan nau'ukan fashi, yaran Mailoma sun yi fizgen kaya da sane da kuma yankan aljihu a turmutsutsun mutane a kasuwa lokacin da suke jarabawa. Balele direban 'Yansanda ne a labarin, kuma ya tabbatar da faruwar haka a labarin inda ya ke cewa:

> *"Sun yanke mini nawa aljihun Ho 'yan banza, amma kuwa sun saka ni cikin bashi wannan watan" (Gagare, 1982:267).*

Da wa]annan misalai da aka bayar daga labarin *{arshen Alewa {asa* na nau'o'in fashi iri-iri kama daga manyan kantuna da Bankuna da kuma gidajen jama'a za a gamsu da cewa jigon labarin shi ne fashi da makami shaye-shaye kuma da suka zama ruwan dare da fin }arfi da tursasawa marar }arfi duk nau'o'in halaye ne na 'yan fashi.

3.5 NA[EWA

Babin ya }unshi ma'anar fashi ne kamar yadda masana da manazarta suka bayyana shi. An kuma kawo bayanin da ya sauwa}a kan daga wa]anne irin halaye ne fashi ya samo asali har aka zo a ke yinsa a matsayin]abi'a ko al'ada ta

Bahaushe. An kuma kawo fasalce-fasalcen fashi ta fuskar al’adar Bahaushe ta gargajiya tare da kawo bayanai a kan yadda shigowar zamani ya yi tasiri kan wa]annan fasalce-fasalce na fashi a gargajiyance. A }arshe sai aka waiwayi wa]ansu labaru na Hausa aka nuna yadda jigon fashi ya wataya matu}a a cikin labarun.

4.0 BABI NA HU[U: MATSAYIN FASHI A WASU LABARUN ZUBE NA HAUSA.

4.1 Shimfi]a

Wannan babin ya }unshi bayanin irin nazarin da aka gudanar na labarun uku da aka nazarta. A kashi na farko na nazarin da aka gudanar na labari na farko wato labarin *Idon Matambayi* an duba matakan shirya zuwa fashi da irin makaman da ake amfani da su wajen aikata fashi da matsayin fashi a gargajiyance da kuma sakamakon fashi da ‘yan fashi a cikin labarin. Sannan an kawo nazarin fashi a shekarun 1950. An kawo irin sauye-sauyen da aka samu daga na gargajiya a labarin *Da’u Fataken Dare* sakamakon juyin zamani. Sannan an kawo irin nazarin da aka gudanar a kan *Za~i Naka*.An]an yi }warya-}waryar tsokaci kan ya}in basasan Nijeriya masominsa da kuma illolinsa ga rayuwar Hausawa da sauran ‘yan Nijeriya gaba an dangata al’amarin da labarin *Za~i Naka*. An kawo yanayin fashi da makami a labarin da sakamakon fashi da]an fashi daga labarun uku.

4.2 Fashi Irin na Da: Tsokaci daga *Idon Matambayi*

Labarin *Idon Matambayi*, labari ne na farko-farkon }agaggun labaru na Hausa. Labari ne da ya ke }unshe da bayani irin na ‘yan fashin }asar Hausa a da. Idon Matambayi shi ne tauraron labarin don haka ana iya cewa labarin ya ci sunan tauraron labarin ne. Idon Matambayi kyakkyawan bawan Allah ne, sai dai kuma

kyawun]an maciji ne don ri}a}}en]an fashi ne, kuma albasa ba ta yi halin ruwa ba, don bai yi halin mahaifinsa ba. A dalilin sace-sacen da ya fara aikata wa a gida ne mahaifinsa ya kore shi. Shi kuma dama ya sami abin da yake so, sai ya shiga uwa duniya don neman dukiya ta hanyar fashi. Can ya ha]u da mafasa 'yan uwansa {wace da [auke da kuma Batsokana suka fitini mutanen wani gari wai shi Kafi a cikin labarin. To shi fashi kafin a fara shi dole akwai matakai da za a bi domin fara shi, domin fashi ba sana'a ce mai sau}in farawa ba. In kuwa ka yi kasada ka shiga ba shiri to yanzu ayi ba kai.

4.2.1 Matakan Shirya Zuwa Fashi

Sana'ar fashi ba wai ta ragon mutum ba ce, kuma ba ta mai imani ba ce ko kuma mai tausayi. Kuma ana cewa wane]an fashi ne ko ba ka gan shi ba a zuciyarka za ka ce }ato ne maji }arfi wata}ila ba}i }irin ne mai waibuwa. Kuma ga kwarjini ko mummuna ko kyakkyawa kamar tauraron wannan labarin wato Idon Matambayi. Amma komai kwarjinin ~arawo dole sai ya nemi shiri irin na jiki abin da Hausawa suke kira da asiri ko tambaya ko kuma shiri]in.

To shi neman shiri ko asiri ko taimako ga]an fashi ya zama kamar yin alwala ce ga wanda zai yi sallah. Saboda mutumin da zai tsunduma fagen fashi ba tare da ya nemi shiri ba,to tamkar yayi sallama da duniya ce, domin ba zai yi }arko

ba zai ba}unci lahira. 'Yan fashi suna samun shiri ne daga wajen malaman tsibbu wa]anda suke ba su maganin kwarjini da maganin tsautsayi da kuma maganin fargaba. A lura a cikin wannan labarin bayan Idon Matambayi ya baro gidan mahaifinsa ba inda ya dosa sai gidan wani boka domin neman shiri. Da isar Idon Matambayi gidan boka a cikin labarin sai ya ce wa boka;

> *"Ka ji ka ji yadda muka yi da baba na. Ina so ka taimake ni ka ba ni maganin tsoro da na }arfin zuciya" (Gwarzo, 1934:1).*

Ba maganin tsoro ko }arfin zuciya kawai 'yan fashi su ke nema ba a matsayin shiri. 'Yan fashi sukan je gurin 'yan tauri da mafarauta domin neman maganin kaifi da maganin tsini da shashatau da kuma sagau. A labarin, mun ga aikin sagau lokacin da su Idon Matambayi da {wace da kuma [auke suka ha]u da wani }asurgumin ~arawo a hanyarsu ta dawo wa daga garin Kafi mai suna Batsokana. Su Idon Matambayi suka yi wa Batsokana tambayoyi na rashin kunya don su suna ganin sun isa, shi kuwa sai ya ce da su;

> *"to yanzu duk abin da kuke da shi na wajen mugunta ku yi mini in gani".(Gwarzo,1934:20)*

Ko da suka ji furucin wannan }asurgumin ~arawo sai duk su ukun suka fusata ga abin da ya faru a cikin labarin:

> *"Da jin haka sai {wace ya zaro wu}a zai da~a ma mutumin sai hannunsa ya sage. [auke kuma ya rugo da gudu ya kama shi da kokuwa, sai jikin mutumin ya ri}a bin [auke kamar wanda ya ke jan alewa. Idon Matambayi ya kai masa irin kullin nan nasa a ciki sai hannunsa ya [afe" (Gwarzo, 1934:20*).

Da haka ta faru, Batsokana ya nuna musu iyakarsu na cewa a harka irin na shiri a fashi su ba komai ba ne. Ga abin da Batsokana ya ce;

> *"In ce ko yanzu kun san ku ba kowan kowa ba ne?" (Gwarzo, 1934:20).*

Sai duk su ukun suka amsa da cewa;

> *"I, mun sani, kowa da wanda ya fi shi"*

Sai Idon Matambayi ya }ara da cewa:

> "*Baba mun tuba ka yafe mu? (Gwarzo, 1984:20).*

To daga nan sai hannun {wace ya sauka shi kuma Idon Matambayi ya samu kansa ya rabu da jikin Batsokana. Daga nan suka rarrashe shi har ya bi su gidansu a tsauni. Wannan shi ake kira shiri irin na mafasa. Shi yasa kafin]an fashi ya fita fashi za ka ga ya nemi guraye da kambuna da dagage da rataye da bante na layu da

layar ~ata kafin ya fita. Kuma akwai lalle masamman da suke }unsawa tare da magani a hannayensu.

Bayan sun sami irin wannan shiri na jiki akwai kuma shiri irin na dabaru don aikata fashi. Irin wannan shiri ya ha]a da yiwo rahoton gurin da za a kaiwa hari na fashi. A da sukan canza kama ta sa tufafi kamar malamai, an fi kuma kai hari a gidajan masu arziki masamman 'yan kasuwa a gari. Irin haka ta faru a labarin *Idon Matambayi*, domin an tura [auke ya yiwo rahoton gidan da za su kaiwa hari a cikin garin Kafi a labarin:

> *"...kuma a Kafi]in ya duba a hankali ko Allah ya sa ya ga wani gidan attajiri wanda za su kai wa hari da dare" (Gwarzo, 1934:6).*

Bayan 'yan fashi sun yi dace, sun sami gidan da za su kaiwa hari na fashi. Sukan]ibi makamai a sun}e cikin jikinsu sannan sai su yi shigar mutunci yanda ba za a gane su ba. Lokacin da [auke zai kai su Idon Matambayi cikin Kafi ya nuna musu gidan Musa wanda za a kai wa hari amma yana jin tsoron kada a gane shi saboda sane da ya yi ga shawarar da Idon Matambayi ya bayar acikin labarin;

> *"...Mu sami tufafi masu kyau mu tafi garin kamar wa]anda suka zo cin kasuwa, kai [auke kana gabanmu muna biye, ka na]a rawani ka rufe fuskarka, sai idonka kawai za a gani. Makamanmu kuwa wani cikinmu ne zai]auke su a }unshe....' (Gwarzo, 1934:16).*

Shigar burtu na biyu a matsayin shiri don zuwa fashi. Shi ne lokacin da Batsokana ya ba da shawarar irin shigar da za su yi lokacin da aka yanke sha'awar ranar da za a kai wa Musa hari a cikin garin Kafi. Ga irin shawarar shirin da Batsokana ya kawo:

> *"To abin da za mu yi yanzu, sai mu yi shiga irin ta 'yan kasuwa, mu tafi har gidan Musa, mu ce goro muka zo saye. Ni zan zama shugabanku, in ce ku barori na ne. Amma fa… Ku tafi da makamai iri-iri da ku]i fam biyu na sayen goro" (Gwarzo, 1934:36).*

Daga wa]annan misalai za a yarda da cewa, shi]an fashi, komai girman jikinsa da }arfinsa da rashin tsoransa da jaruntakarsa da kwarjininsa da asirinsa sai ya ha]a da irin wa]annan shirye-shirye kafin ya fita sana'ar fashi. Dole ne ya nemi shiri irin na jiki ma'ana asiri iri-iri. Kuma dole ne ya yi shiri na irin matakan da zai]auka kafin a kai ga harin fashi gurin da za a kai, kenan, wannan ya nuna cewa sana'ar fashi ta mutum ne mai tsabar }wa}walwa.

4.2.2 Makamai Domin Aikata Fashi

Idan aka ce makami ana nufin abin yin fa]a a wata fuskar kuma abin kare kai daga mugu. A nan 'yan fashi suna amfani da irin wa]annan kayan fa]a ta fuskoki

uku. Fuska ta farko shi ne suna amfani da makami ne don su razana wanda za su yi wa fashi su }ar~i kaya cikin sau}i, a fuska ta biyu kuma suna amfani da makami don su raunata ko ma kashe mai dukiya lokacin aikata fashi in ya yi gardama. A fuska ta uku kuwa in sun ga mai dukiya yana }o}arin fin }arfinsu a lokacin gwagwarmayar }wace kaya to sai su yi amfani da makami don kare kansu. Kowane]an fashi dole sai ya tanadi makamai iri-iri kafin ya fa]a sana'ar fashi saboda wa]annan dalilai uku da na lissafa. A labarin *Idon Matambayi* , [auke da {wace sun tanaji irin wa]annan makamai don gudanar da fashi, lokacin da su [auke da {wace suka rarrashi Idon Matambayi ya zo gidansu ga irin abin da ya gani a wata ma~oya kamar yadda labarin ya nuna;

> *"A wani waje kuwa babu komai sai kibiyoyi da kwarurruka iri-iri, da masu da takubba da wu}a}e suna wal}iya walwal" (Gwarzo, 1934:5).*

Irin wa]annan makaman ne wa]annan 'yan fashi na wancan zamani cikin labarin *Idon Matambayi* suke amfani da su in za su fita fashi. A cikin labarin an nuna irin shirin da Idon Matambayi da {wace suka yi lokacin da aka yanke shawarar su za su tafi su tare hanyar fatake masu wucewa har Allah ya kawo rabonsu, ga irin shirin da suka yi na tanadin makamai:

“Idon Matambayi da {wace suka warwasa wu}a}ensu, suka]au kibau da bakankuna kamar maharba suka fita” (Gwarzo, 1934:6).

A wani misali kuwa, {wace ya yi tanajin makamai lokacin da zai shiga Kafi sata lokacin jarabawar da Batsokana ya shirya masu domin shirye-shiryen kai harin fashi gidan Musa]an kasuwa a Kafi. Ga irin shirin da [auke ya yi:

“Da zai fito ya]auki kwari da baka da takobi babarbare da wu}a}e guda biyu manya-manya” (Gwarzo, 1934:23).

Dukkanninsu ukun kowa in zai shiga cikin Kafi domin aikata jarabawar sata da Batsokana ya shirya masu sai ya kwashi makamai don aikata sata. Idon Matambayi shi ne ya shiga Kafi sata daka }arshe ga irin tanadin da ya yi na makamai a labarin:

“Da dare ya yi, Idon Matambayi ya]auki tufafin sata ya shiga, ya]auki wu}a}e uku da takobi ya sa~a, ya yi sallama da ‘yan uwansa”. (Gwarzo,1934:30).

Kamar yadda aka yi bayani da farko, irin wa]annan makamai da ‘yan fashi suke tanada, suna amfani da su ne don barazana su kar~i kaya. In kuma sun yi barazana, amma barazanar ba ta ci ba, to sai su yi amfani da makaman don raunata mai kaya, ko kuma kashe mai kaya don a }wace kaya. Wani lokaci kuma don su

‘yan fashin su tsira da ransu in mai kayan shi ma shiryayye ne ba makamin da zai kama shi. To irin wannan ya faru a labarin *Idon Matambayi* lokacin da suka tare wa]ansu fatake, sauran fataken suka ba da duk dukiyoyinsu amma]aya daga cikin su ya ce shi ba zai yarda ba, ga abin da falke mai kaya a cikin labarin ya yi:

> *"Wallahi, ba na sauke kaya na sai mun ta~a ‘yar daga da mutumin nan. Ni mutum ne, shi kuma mutum ne kamata" (Gwarzo, 1934:8).*

Su ‘yan uwansa suka bayar da nasu kayan suka kama hanya suka yi tafiyarsu. Shi kuwa Idon Matambayi sai ya fusata, ga abin da ya aikata kamar yadda labarin ya nuna:

> *"Da jin haka Idon Matambayi ya tattakure ya tsilla wa mutumin nan kibiya a ciki, ta ta~a cikin ta fa]i a }asa a lauye… ya }ara haibo wata kibiyar…ko jikin mutumin nan ba ta ta~a ba ta fa]i gabansa. Ya zaro wu}a ya da~a masa ta karye…." (Gwarzo, 1963:89).*

A gajarce labari, duk wu}a}en Idon Matambayi rannan suka karkarye! daga nan sai mutumin ya cewa Idon Matambayi:

> *"Duk irin makaman da kake da shi yau ka nuna mini! (Gwarzo, 1963:9).*

Daga }arshe dai, da Idon Matambayi ya fahimci mutumin nan shiryayye ne ba makamin da zai kama shi. Sai ya tuna cewa shi fa }arfaffa ne, sai ya rumbaci mutumin da kokawa kici-kici su yi kamar wannan zai ka da wannan, sai daga can mutumin ya sami sa'a ya]auki Idon Matambayi sama ya }ola shi da }asa ya hau kansa. Daga can sai {wace ya fahimci lallai za a yi wa Idon Matambayi illa sai ya zo ya }wace shi kamar haka a labarin:

> *"{wace ya zo ya kwa]e shi da mari ya gigice… ya sake kafe shi da tafi a ido, ya da]a ru]ewa, har Idon Matambayi ya sami kansa, suka]ebe kayansu suka gudu…" (Gwarzo, 1963:9).*

Wannan ya nuna mana cewa ya zama dole 'yan fashi su tanaji makamai don gudun ko ta kwana a sana'arsu ta fashi.

Idan aka lura, duk ire-iren makaman da 'yan fashin wannan labarin na *Idon Matambayi* suka yi amfani da su na gargajiya ne, domin kuwa ba su wuce kwari da baka ba da takubba da wu}a}e da masu da gatura da wani makami wai shi dundurusu da kuma magirbi na ha}a ba. Kuma kowane makami akwai lokacin aiki da shi. A }arshe ana iya cewa, makami kowane iri ne ya na da matu}ar tasiri ga 'yan fashi ko dai don kariyar kansu ko kuma su yi amfani da su domin samun nasarar gudanar da sana'arsu ta fashi.

4.2.3 Matsayin Fashi a Gargajiyance

Kalmar gargajiya dai kalma ce da ake danganta ta da]abi’a ko halaye irin na da wa]anda aka gada tun kaka da kakanni a cikin al’umma. Matsayi kuwa a nan ana iya danganta ma’anarsa da gurbi. Don haka, ita wannan]abi’a ta fashi ana iya cewa tsohuwar]abi’a ce wacce ta sami asali tun da aka somi duniya kamar yadda aka nuna a baya.

Kowa ce al’umma tana gudanar da rayuwarta ne bisa tafarkin addininsu da al’adarsu. Hausawa ma bisa irin wannan tafarki suke gudanar da rayuwarsu. Kuma cikin al’adunsu akwai sana’oinsu da suka ha]a har da sata, sata kuwa kandamin suna ne da ya }unshi nau’o’in sace-sace iri-iri, irin su tsamen nama a miya, da satar taskira da satar }ananan abubuwa na ci a gida da satar kayan lambu da sauransu. Duk wa]annan nau’o’in sace-sace da wuya a ce yaron Bahaushe ya taso har ya kai wani munzali na girma bai yi su ba. A labarin *Idon Matambayi* an nuna tauraron da haka ya soma har ya kai ga ri}a}}en]an fashi. Ga abin da labarin ya ce".

> *“Da ya soma datawa sai ya shiga ‘yan]auke-]auke tun a gidansu, har ya kai yi wa ma}wabta…..” (Gwarzo: 1934:1).*

Wannan bayani ya tabbatar mana da cewa duk wani gawurtaccen]an fashi za ka iska daga gida ya fara makarantarsa har ya ri}a ya shiga duniya.

Tunda sana'a wani nau'i ne na al'adun al'umma, fashi ma sana'a ce ta gargajiya ta Hausawa. Hakan ya tabbata lokacin da [auke ya ke mayar da jawabi, bayan Idon Matambayi ya ba da shawarar cewa yanzu su tuba da fashi tun da Allah ya ba su sa'a sun sami dukiya bayan sun washe gidan Musa]an kasuwa a Kafi. Ga amsar da [auke ya ba Idon Matambayi a labarin:

> *"... amma dai ga zancen barin sata da ka ce, ni tun ina yaro da ita na bu]e ido, cikin dukkan sana'o'i ban san ko]aya ba..." (Gwarzo, 1963:43).*

Daga wannan bayani na [auke, za mu yarda da cewa fashi sana'a ce ta gargajiya a al'ummar Hausawa. Ba a labarin Idon Matambayi ba, akwai labaru }agaggu na Hausa, wa]anda aka }ir}ira cikin harshen Hausa da kuma wa]anda fassara su aka yi daga wani harshen zuwa harshen Hausa da suka tabbatar da haka. Mu dubi Jibirin da Sambo da Ya'u da kuma Musa a labarin *Da'u Fataken Dare* duk sun]auki fashi a matsayin sana'a ce. Haka ma dodo Gogaji da Falalu da ~arayin da Iliya ya ha]u da su a sur}u}in daji duk sun]auki fashi sana'a ce a labarin *Iliya [an Mai}arfi*. Shi ma labarin *{arshen Alewa {asa* akwai gungun 'yan fashi irin su Muchachos da Chuks da Dubiri da Gadu da Barnabas da kuma shugabansu Loma {azumzum ko Maguzi, sun mayar da fashi sana'a a garin Ikko da kuma birnin Kano a Arewacin Nijeriya. Saboda haka fashi wani nau'i ne na sana'a a }agaggun labarun Hausa.

4.2.4 Sakamakon Fashi daga Cikin Labarin

Ko ba a fa]a ba, in aka ce sakamakon abu, to ya kamata a dube shi ta fuska biyu. A fuska ta farko za a kalli sakamakon fashi ga al'ummar da aka fitina da aikata fashin a kan su, wato mutanen Kafi a cikin labarin *Idon Matambayi.* A fuska ta biyu kuma za a kalli sakamaon wa]anda suka aikata fashin a cikin labarin *Idon Matambayi*.

Mutanen garin Kafi sun shiga damuwa matu}a daga lokacin da ~arayi suka fara shiga garin suna addabar su. Shigar [auke da {wace da kuma Idon Matambayi don gudanar da jarabawar da Batsokana ya shirya masu kafin su kai hari gidan]an kasuwan nan Musa a cikin Kafi. A irin fitintinun da wa]annan 'yan fashi suka jawo wa mutanen garin Kafi har da cinna wuta. Lokacin da [auke ya shiga jarabawar Batsokana, da ya rasa yadda zai yi ya yi sata sai ya cinna wa wani]aki wuta don ya ja ra'ayin jama'a. ga yadda abin ya faru a labarin:

> *"Daga nan sai ya]auki ashana ya }yatta ya jefa a kan]akin, sai ya koma... ya la~e. Kafin a jima ka]an wuta ta kama, mai]akin ya fito waje da sauri, yana ihu. Wuta! Wuta! Ihu! Ihu! (Gwarzo, 1934:32).*

Wannan al'amari na wuta ta tayar wa da mutanen Kafi hankali matu}a domin sai da sarkin Kafi ya kira wanda aka sa wa wuta don tambayarsa yadda abin

ya faru mai suna Lawal. Bayan sarki ya gama jin duk abin da ya faru sai ya aika aka kira Sani sarkin gadi, da zuwan Sani sai sarkin ya ce da shi;

> *"Ka ji ko abin da aka yi jiya a gidan Lawal, ina dabara" (Gwarzo: 1963:29).*

Daka jin bayanin sarki, sai Sani ya bayyana wa sarki, irin artabun da suka yi da [auke har ya ~ace musu ba su kama shi ba, ya }ara da cewa lallai yana tunanin ~arawon nan ba]aya ba ne, suna da yawa a wani wuri, sai sarkin Kafi ya ce wa Sani:

> *"To, na ji abin da ka ce ina yadda za mu yi mu rabu da su?" (Gwarzo,1934:29).*

Sai Sani ya ce wa Sarki:

> *"Sai mu nemi wurin da suke, mu je mu kamesu duk..." (Gwarzo, 1963:29).*

Saboda halin da suke ciki, da fitar Sani sai ya kira 'yan gadi gaba]aya suka tattauna yadda za su }ara ~ullowa tsaro a garin Kafi. Amma kash! Allah bai ba Sani damar aiwatar da abubuwan da suka tsara ba, don Idon Matambayi ya zama ajalinsa a labarin lokacin da ya shiga Kafi sata a jarabawar da Batsokana ya shirya masu a shirye-shiryensu na zuwa fashi gidan Musa, ga yadda Idon Matambayi ya kashe Sani lokacin da Sani ya ke so ya kama shi a labarin;

> *"Yana isa, Idon Matambayi yana sukansa da wu}a a }ahon zuci. Sai Sani ya fa]i matacce…" (Gwarzo,1934:31).*

Ya tabbata cewa rasuwar Sani da wasu 'yan gadi hu]u ya tayar wa da mutanen Kafi hankali da shi kansa sarkin Kafi domin ga abin da ya ce wa manyan garin Kafi a cikin wani taro da ya ha]a a fadarasa a cikin labarin:

> *"Kun gani da, dukkan ala'amarin sata da na kisan kai na]ora shi a kan Sani, to yau ga shi ya mutu, }a}a za mu yi mu zauna lafiya a Kafi? Akwai wani wanda zai raba mu da wannan sharri…." (Gwarzo, 33).*

Nan da nan sai suka yanke shawarar yin gangami domin kai wa wa]annan mafasa hari don a kamo su, ga abin da sarki ya ce wa jama'ar gari da suka taru:

> "*Yau ina so ku tafi Dutsen sauke-mu-raba, ku gani ko akwai ~arayi, in kun same su ku kamo su, in yanyanka su gobe" (Gwarzo,1934:33-34).*

Daga fadar sarkin, sai jama'a suka bazama cikin dajin sauke-mu-raba, amma ina ga shi dai sun gano gidan ~arayin amma ba su same su a ciki ba sun ~uya. Da suka dawo su ka shaida wa sarki abin da ya faru, ga abin da sarki ya ce a labarin;

> *"Kowa ya tafi gida ya huta sai jibi, kowa ya yi shiri a koma ko a same su" (Gwarzo, 1934:35)*

Dangane da irin halin da Kafi ta shiga daga }arshe sarkin Kafi ya umurci mutanen garin kamar haka a labarin;

> *"Daga yanzu… duk,ba}on da aka gani ka da ko wani maigida ya sauke shi, komai samunsa" (Gwarzo, 1934:35).*

Amma shi Musa maigoro bai ji wannan garga]i na sarki ba shi ya sa su Idon Matambayi da [auke da {wace da kuma shugabansu Batsokana suka washe gidansa. Wannan shi ne sakamakon fashi ta fuskar al'ummar da aka yi wa fashi, wato al'ummar Kafi a labarin *Idon Matambayi.*

A fuska ta biyu kuma, sakamakon fashi a kan 'yan fashin a labarin *Idon Matambayi*. Shi uban gayyar wato Idon Matambayi a }arshe bayan ya sami biyan bu}ata ya tuba daga sata ya koma garinsu. Ga lokacin da yake bayyana wa abokan fashin sa burinsa ya cika a labarin kamar haka:

> *"Ni da ma abin da nake so a cikin sha'anin sata in sami dukiya da ku]i masu yawa. Ga shi kuma yau mun samu …tun da yake Allah ya ba mu sa'a … in ba haka ba kun ga tafiya ta" (Gwarzo, 1934:43-44).*

Wannan ita ce sallamar da Idon Matambayi ya yi wa sata da kuma 'yan uwansa ~arayi a labarin ya koma garinsu. Su kuwa {wace da [auke, sun ci gaba da sata. Batsokana ya }ara rinjayarsu sun koma Kafi gidan Musa don }ara yin

fashi, amma wannan karon Batsokana ya shirya rama abin da su ka yi masa ne. Sai bayan da suka shiga gidan sai ya ruga ya kira ‘yan gadi suka je suka kama su aka kai su gidan sarki aka yanke masu hukuncin shekaru bakwai-bakwai. Wannan shi ne }arshen [auke da {wace a labarin Idon Matambayi. Shi kuwa Batsokana tun da ya shaidawa mu}addashin ‘yan gadi ya sanfe, sai gidan su {wace ya kwashe dukiyar ya gudu kamar yadda aka bayyana a labarin. Wannan shi ne sakamakon fashi ga al’ummar labarin da aka yiwa fashin da kuma sakamakon fashi a kan su kansu mafasan a labarin *Idon Matambayi* na Muhammadu Gwarzo.

4.3 Fashi a Shekarun 1950: Nazari Daga Da’u Fataken Dare

Labarin *Da’u Fataken Dare* na Tanko Zango labari ne da aka rubuta shi a shekarar 1978 aka kuma buga shi a shekarar 1952. Hukumar NORLA ce ta buga shi, ba labarin gasa ba ne kamar yadda aka bayyana a baya, akwai }ananan labaru hu]u da suka tattaru suka ta da cikakken littafin. Amma labarin Jibrin da aka fi sani da Da’u Fataken Dare ne ya ke da nasaba da wannan binciken. Labarin Da’u, na wa]ansu ‘yan fashi ne da suka fitini wani sashe na }asar Hausa. Gungun ‘yan fashin sun ha]a da Sambo ba}in duhu cimarka kulki ko gora da Ya’u jirgin sama da kuma Musa mota. Sai wani yaro]an }asar Borno wanda basu fa]i sunansa ba. Sai kuma shugabansu Jibrin wanda aka fi saninsa da Da’u Fataken Dare da rana ku ke bacci. An nazarci labarin don a fahimci sauye-sauyen da aka samu daga gargajiya

zuwa zamani tun daga lokacin da aka sami }agaggen labari na Hausa na farko mai jigon fashi a shekarar 1934 zuwa lokacin da aka sami labarin *Da'u Fataken Dare*.

4.3.1 Sauyawa Daga Gargajiya Zuwa Zamani

Tun da an riga an san ko mene ne gargajiya, kuma an fahimci cewa a irin]abi'un da aka ce na gargajiya akwai fashi, yanzu za a yi bayanin sauye-sauyen da aka fahimta bayan nazarin fashi a labarin *Da'u Fataken Dare* na Tanko Zango.

A gargajiyance, bisa nazari da aka gudanar na }agaggun labarun Hausa wa]anda dama da Hausa aka rubuta su tun asali, ko kuma fassara aka yi zuwa harshen Hausa cewa, talauci shi ke jefa taurarin labarun yin fashi. Misali Idon Matambayi da Namuduka da kuma Loma {azumzum na *{arshen Alewa {asa*. Amma a labarin *Da'u Fataken Dare* na Tanko Zango. Jibrin tauraron labarin ya shiga fashi ne don sha'awa da neman suna amma ba talauci ba. Domin kuwa a labarin an nuna Jibrin ko Da'u]an sarkin Tambutu, ga wata wasi}a da Jibrin ya aika wa mahaifinsa don taya shi murnar samun sarauta kamar haka:

> *"Takarda daga Jibrin zuwa ga ubana sarkin Tambutu…ina maka murna…samun sarautarka. To kyawun]a ya gaji ubansa...ni ma na sami sarautar sarkin ~arayi" (Zango, 1950:5).*

Ga irin amsar da mahaifi Jibrin ya aiko wa Jibrin a labarin:

> *"Takarda daga hannun sarkin Tambutu zuwa ga babban]a na Jibrin…abin da na ke so da kai ka dawo zan na]a ka hakimi, kuma idan ka kar~i ku]in }asa ka ~atar. Abin da ka ke so kuma duk za ka samu matu}ar raina" (Zango, 1950:5).*

Wannan ya tabbatar mana da cewa Jibrin ba talauci ne ya sa ya shiga yin fashi ba kamar yadda da talauci ko yunwa ke sa a shiga fashi a gargajiyance.

A labarin *Da'u Fataken Dare,* Jibrin da Sambo da Ya'u da Musa ba su kwafsa fa]a ba kafin su zama 'yan }ungiyar mafasa, kuma har suka amince da Da'u ya zama musu shugaba. Wannan ya nuna an sami canji ke nan daga al'adar sai an gwada }arfi ko asiri an ga wanda ya fi wani sannan a sami shugaba ko a tafi tare. A labarin *Idon Matambayi*, shi Idon Matambayi sai da ya nuna wa su {wace da [auke fiffikon }arfi tukuna sannan har suka rarrashe shi ya bi su har ya zama shugabansu. Bayan da suka ha]u da Batsokana suka fahimci lallai ya fi }arfinsu sai suka ba shi shugabanci.

Da in 'yan fashi suka sami ma~oya]aya ba safai suke sake wata ma~oya ba. Amma su Da'u sun dinga }aura daga guri zuwa guri ko daga }asa zuwa }asa ko daga daji kaza zuwa daji kaza. Misali daga dajin Ihunka-Banza zuwa dajin }asar Borno, daga nan kuma sai dajin Bebeji a }asar Kano. Amma su {wace da [auke da

kuma Idon Matambayi tun da suka sami wani kurmi a cikin dajin Kafi mai suna sauke-mu-raba ba su sake waje ba har }arshen labarin.

A labarin *Da'u Fataken Dare,* taurarin labarin sun sa sunayen da za a ce akwai sauyi daga gargajiya zuwa zamani, masamman Ya'u da Musa. Shi Ya'u ana yi masa la}abi da jirgin sama saboda tsananin gudunsa. Shi kuma Musa ana masa la}abi da Musa mota shi ma saboda gudunsa. Amma duk da gudun da aka bayyana na Idon Matambayi a labarin ba a yi masa la}abi da jirgin sama ko mota ba, saboda a zamanin babu irin wa]annan abubuwan hawan. Amma shi Da'u da ake yi wa la}abi da fataken dare da rana ka ke bacci ya yi dai-dai da al'adun gargajiya na Hausawa saboda daga fatauci aka sami falke aka kuma sami fatake masu tafiye-tafiye zuwa garuruwa don kasuwanci ba dare ba rana a }asashen Hausawa da ma}otansu, haka shi ma Sambo da ake kira ba}in duhu cimarka kulki ko gora duk gargajiya ce.

Kar~uwar addinin musulunci ya kawo sauyi dangani da ya}ar 'yan fashi a labarin Da'u Fataken Dare. Domin mun san irin shirin da ~arayin suke yi kafin su fara fashi na asirai iri-iri, hakan shi ke hana a kama su har su gagara. Ga abin da sarkin Bikaratu ya yi lokacin da su Da'u suka fitini }asarsa kuma suka gagara kamuwa a labarin:

> *"Sai sarkin Bikaratu ya tara malaman garinsa duka ya tambayesu ko da me wata dabara. Suka ce babu abin da za a yi sai a taru a tafi masallaci a yi adu'a…" (Zango, 1950:7)*

Irin wannan sauyi na ya}ar mafasa ya faru a }asar Borno a labarin. Domin da Allah ya kar~i adu'ar mutanen Bikaratu sai su Da'u suka yi }aura sai dajin }asar Borno. Suka sami wani kurmi suka yi gida suna ta tare mutane suna yi masu fashi. Sarki ya sa aka yi gangami ya jagoranci jama'a suka je farautar su Da'u, amma su Da'u suka gagara kamuwa, da su zama iska sai su zama tsuntsu haka suka ta wahalshe su har suka gaji suka dawo gida. Bayan wasu kwanaki suka sake dawo wa, duk da haka su Da'u ba su kamu ba. Rannan sai Da'u ya aika wa sarkin Borno cewa ga shi nan zuwa ya shirya ko shi ko Da'u. Shi kuma sarkin Borno da ya tuna ba sarki sai Allah ga shirin da ya yi a labarin:

> *"…sai ya]auki tasbihi, ya yi ta ro}on Allah dare da rana ba ya bacci..." (Zango, 1950:12).*

Wata rana sarkin Borno ya fito rangadi da fadawansa, sai kawai suka ga Da'u gaban sarki cikin shirin fa]a da takobi da wu}a}e. Sai ya cewa sarki yau fa ga shi ya zo, shi ma sarki ya ce ni ma ga ni. Duk kayan fa]an da Da'u ya sa wa sarkin sai su lalace, haka duk wu}a}en da takobin da ya zo da su suka kakkarye wasu suka zama ruwa. Da sarkin ya ga haka sai ya cafko Da'u ya fya]a da }asa ya ce a kawo masa igiya, kafin fadawa su kawo igiya Da'u ya ga zai hallaka sai ya zama

tsuntsu ya tashi firr. Da isarsa gida ya kwashe labari tsaf ya gaya wa Sambo, sai Sambo ya ce:

> *"Ashe kai shafi ne? wa zai iya fa]a da sarkin duniya, idan ba sarki]anuwansa ba? Ba ka san idan ~arawo ya gagara sarki ke kama shi ba" (Zango, 1950:13).*

Bayan Da'u ya yi]an jim ka]an, saboda maganar Sambo ta ratsa shi, da ya nesa, ya ce wa Sambo a labarin:

> *"To ai ban sani ba, daga yau sai yau, ba ni }arawa… Yanzu dai abin da ya fi kyau sai mu tashi a nan kuma mu sake wuri" (Zango,1950:13).*

Allah ma ji ro}o. Da su Da'u suka bar }asar Borno kwanci tashi sai wani gari kuma a {asar Kano, nan suka tsaya suka sayar da kayayyakin da suka zo da su daga Borno. Sai suka wuce wani gari Bebeji, suka sami wani kurmi a dajin Bebeji suka yi gida, suka kashe hanyar da tafi birni da fashi. A nan ne suka ha]u da Ya'u da Musa su ma 'yan fashi ne. Da abin ya fitini jama'a sai sarkin Kano ya]aura ya}i aka tafi farauto su Da'u, abu ya gagara, aka }ara fita su Da'u suka gagara kamuwa. A }arshe sai aka saduda, shi kuma sarki sai ya yi wa Da'u baki kamar haka a labarin:

"Wannan Da'u Allah ya tsine masa. Idan Allah ya yarda sai an kawo shi a ruwan sanyi" (Zango,1950:14).

Allah gatan bawansa. Allah ya kar~i ro}on sarki. Domin ba a da]e da yin haka ba. Wani mutumin }auye zai tafi cin kasuwa Birni. Sai Da'u ya tare shi zai yi masa fashi nan take Allah ya ba mutumin sa'a ya fya]e Da'u. Da'u ya sume, nan da nan mutumin ya]ebe layun Da'u sarai, ya tayo kalgo ya]aure shi fam. Da ya farfa]o ya tasa shi gaba sai wurin sarkin Kano. Wannan shi ya kawo watsewar }ungiyar su Da'u a labarin da kuma }arshen Da'u a labarin.

Wa]annan su ne sauye-sauyen da aka fara samu daga gargajiya a cikin labarin Da'u Fataken Dare.

4.3.2 Fuskokin Fashi Na Zamani a Cikin Labarin Da'u Fataken Dare

Zuwan Turawan Mulki }asar Hausa ya sa an sami sauye-sauyen abubuwa da dama , masamman ma a al'amuran mulki. Kodayake Turawa sun zo }asar Hausa sun sami Hausawa da addininsu da al'adunsu da kuma tsarin shugabancinsu. Don haka sauye-sauyen da aka samu ba su targa]a tsarin tafiyar da rayuwar Hausawan sosai ba. Turawa sun yi hikimar gudanar da mulkinsu ne ta hanyar amfani da masarautun gargajiya.

Duk da cewar akwai tsari na masarautu a }asar Hausa kafin zuwan Turawa da suka iso }asar Hausa an yi wa tsarin kwaskwarima. Bayan sarakunan }asa an sami Hakimai da Dagatai da masu-unguwanni. Sannan Turawa sun }ir}iri jami'an tsaro irin su 'yan doka da 'yan sanda, sannan kuma akwai]akunan shari'a da kuma gidan maza ko kurkuku da gandiroba. Wa]annan abubuwan da aka lasafta sun fito ~aro-~aro a labarin *Da'u Fataken Dare*. Tun da an nazarci labarin ne ta fuskar fashi, wa]annan abubuwan da aka lissafo a sama zai shafi wasu fuskoki na fashi a cikin labarin kamar haka.

Farauto 'yan fashi daga ma~oyarsu. Wannan wani gagarumin al'amari ne da ya sami sauyi. A da sarakunan }asa ne suke ummurtar sarkin gadi ya shirya gangami don a je a kamo ~arayi daga ma~oyarsu. Mun ga irin wannan gangami a labarin *Idon Matambayi* lokacin da sarkin Kafi a labarin ya ba da ummurnin a je a kamo su [auke da {wace da shi Idon Matambayi. Haka a farko farkon labarin *Da'u Fataken Dare* kafin zuwan Turawa sarkin Bikaratu da sarkin Borno da kuma sarkin Kano irin hanyar da suka bi ke nan don farautar 'yan fashi a da. Amma lokacin da Ya'u jirgin sama ya dami mutanen Ma}arfi da Hun}uyi ga shirin da Turawan Mulki suka yi lokacin da suka ji labari:

> *"Turawan Mulki suka tura wa]ansu 'yan sanda da*
> *'yan doka kowanne da bindiga su tafi su kamo shi,*

amma kada su harbe shi inda zai mutu... Su karya masa }afa....” (Zango, 1950:19).

A wannan hari ‘yan sanda da ‘yan doka ba su sami sa’ar kama Ya’u ba, ya yi ta wahalar da su har suka gaji suka koma gida. Bayan ‘yan kwanaki da suka sake jin]uriyar Ya’u, sai jami’an tsaron da Turawa suka }ir}iro, suka sake bazama farautar Ya’u kamar haka:

“Sai sarkin doka da ‘yan doka suka hau basukur suka tafi inda ya ke” (Zango, 1950:19).

Tasirin zuwan Turawa ya tabbata ga ‘yan doka ga ‘yan sanda ga kuma basukur da bindigogi maimakon kwari da baka. A dai labarin Da’u ba basukuri ne kawai sabon abin hawa ya bayyana ba, akwai mota. Maganar mota ta fito ne a labarin lokacin da aka kamo Ya’u za a kai shi Zariya. An nuna cewa Ya’u ya ture a daidai Samaru ya ce shi ya gaji, sai dai a]auke shi a mota. An nuna cewa dandanan sai aka kawo mota aka]auke shi. An tabbatar da haka a labarin:

“Suka dai taka a }asa har Samaru. A nan ya ture ya ce shi ya gaji da tafiya, sai dai a]auke shi a mota. Da aka sanar, nan da nan aka kai mota ta kwaso su” (Zango, 1950:20).

Zamani ya yi tasiri ta fuskar hukunta ‘yan fashi a labarin *Da’u Fataken Dare*. Da, in sarakunan }asa suka farauto]an fashi, sarkin shi ne wu}a kuma shi ne nama. Ma’ana shi sarki shi ne mai yanke hukunci. Wasu ~arayin a kashe su nan

take, wani lokaci a kan saka su cikin bayin sarki amma }ar}ashin matakan tsaro. A labarin *Da'u Fataken Dare*. Lokacin da aka kamo Da'u aka kawo shi gaban sarkin Kano. Shi sarkin ya ce a je a kashe shi ne washegari, amma Turawan Mulkin suka hana, suka ce sai dai a je a kulle shi sai ya tsufa sannan a sake shi:

> *"Turawa kuwa suka ce a'a, bai kamata a kashe shi ba, sai dai a bar shi a kurkuku har ya tsufa }warai kana a sake shi" (Zango, 1950:16).*

Wa]annan su ne misalan sauye-sauyen da aka samu sakamakon juyin zamani a wannan labarin na *Da'u Fataken Dare.* An fahimci canji na samun 'yan doka da 'yan sanda maimakon 'yan gadi. Sannan akwai maganar sababbin makamai kamar bindigi. Kuma akwai abubuwan hawa sababbi kamar basukur da mota a madadin tafiya a }asa da kuma dawakai a da. Wa]annan sun yi tasiri sosai a labarin wajen kamo 'yan fashi. Sannan akwai sauyi na irin hukuncin da ake yi wa 'yan fashi, maimakon a kashe su, Turawa sun ce sai dai a je a kulle su sai sun tsufa tukuf sannan a sake su.

Amma a lura da cewa, zamani bai shafi su 'yan fashi ya canza halinsu na yin fashi ba. A dazuka suke zaune daga nan suke kai hari a cikin labarin. Kuma asiri irin na gargajiya ya ci gaba da taka rawa sosai a labarin na *Da'u Fataken Dare*.Kuma akwai amfani da kayan fa]a na gargajiya masamman ga su 'yan fashin.

Ana iya cewa zamani bai yi tasiri sosai ba a ~angaren mafasa a labarin *Da'u Fataken Dare* .

4.3.3 Sakamakon Fashi Na Gargajiya Da Zamani A Cikin Labarin Da'u Fataken Dare

A wannan zangon ma, za a nazarci sakamako ne ta la'akari da al'ummar da aka dinga yi wa fashi a labarin. A fuska ta biyu kuma sai a dubi sakamakon fashi na gargajiya da zamani kan su 'yan fashin cikin labarin Da'u Fataken Dare.

Al'ummar da ke cikin wannan labari na *Da'u Fataken Dare* da su ke garuruwa da biranen unguwar Maimolo da Bikaratu da Rafin Yashi da Borno da Kura da Bebeji a }asar Kano. Da kuma Ikara da Ricifa a }asar Soba da Ma}arfi da Hun}uyi duk sun shiga wani hali na fitina da rashin kwanciyar hankali sakamakon addabar da 'yan fashi suka yi masu cikin labarin. Wa]annan mafasa na cikin labarin sun ha]a da Da'u Fataken Dare a matsayin shugaba da Sambo da Ya'u da kuma Musa. Dukkan wa]annan mafasa sai da suka yi kyakkyawan shiri irin na jiki kafin su fara sana'ar fashi. Suna da maganin wu}a da sagau da shashatau da layar ~ata har ma da asirin zama iska ko wata }aramar dabba mai tashi. Duk wa]annan magungunan sun same su ne daga gurin malaman tsibbu da bokaye da maharba da kuma 'yan tauri a gargajiyance. Ga misalan irin fitintinun da mafasan suka dinga jawo wa mutanen garuruwan sakamakon hare-haren fashi.

Sata ko fashi na farko da Jibirin ko Da'u ya fara yi bayan ya baro garinsu. Shi ne a wata unguwa, mai suna unguwar Maimolo a kusa da wani babban gari wai shi Bikaratu, ga yadda satar ta kasance a labarin;

> *"Da ya tafi, sai ya shiga]akin wani mutum ya iske yana bacci. Ya]aga shi ya ga ku]i sule goma da wata riga 'yar Nufe, ya kuwa kwashe" (Zango, 1950:6).*

Da Da'u ya aikata wannan satar, washegari sai aka fafare shi a kasuwar Bikaratu sakamakon fallasa kansa da ya yi, da ya sa rigar da ya sata, kuma mai rigar ya gan shi. Da ya ga an tare shi za a kama sai ya zama iska, bai tsaya ko ina ba sai daji tsakanin Bikaratu da Rafin Yashi mai suna Ihunka-Banza. A nan ya kafa bukka ya dinga fashi, kuma a nan ne ya ha]u da Sambo Ba}in duhu suka yi zamansu suna ta sana'ar fashi har sai da suka kashe hanyar zuwa Bikaratu sakamakon fashi. Ga abin da labarin ya ce:

> *"Suka yi zamansu a dajin Ihunka-Banza suna ta fashi. Da haka har sai da suka kashe hanyar ta gagara biyu wa. Ran nan sarkin Bikaratu ya sa aka]aura ya}i masamman, aka tafi dajin don a kamo su Da'u da Sambo Ba}in Duhu".(Tanko,1978:2)*

Wahala ta yi wahala, kuma matsatsi ya yi matsatsi ga mutanen wannan birni na Bikaratu da }auyuknsu. Yayin da mutanen suka isa dajin sun yi bakin }o}arin su kama su Da'u amma abin ya gagara. Sai sun kusa da su sai su zama iska ko su zama tsuntsaye su tashi firr. Haka su ka ta wahalshe da mutanen har sai da suka gaji su ka koma gida. Da'u suka koma gida, ga abin da suka shaida wa sarkin Bikaratu:

> *"...sai suka bayyana wa sarkin Bikaratu cewa ai Da'u yana da wata jaka ce ta layu, muddin kuwa yana tare da jakar nan ba su kamuwa" (Zango,1950:2).*

Sakamakon wannan jaka ta layu na Da'u shi ya sa, suka gagara kamuwa, kuma suka dinga wahalar da wa]annan mutane na Bikaratu da sace-sace. To da sarkin Bikaratu suka ga abin ya fi }arfinsu sai ya shawarci malaman }asarsa, suka ce babu abin da za a yi da ya wuce ro}on Allah. Haka aka yi kuwa kwatsam sai su Da'u suka tashi suka koma wani daji a }asar Borno suka zauna a wani kurmi suka yi ta tare mutane suna yi masu fashi. Suna nan suna haka sai ran nan suka hangi wani ayari na masu jakuna, ga ummurnin da Da'u ya ba Sambo a labarin:

> "*Tafi ka fa]a masu, idan na ga za su rinjayeka sai in zo in ~ata masu hankali". (Zango, 1950:9).*

Ko da Sambo ya ji wannan ummurnin daga maigidansa, ga matakin da ya]auka:

> *"Sambo ya zabura, bai yi wata-wata ba, sai ya kwashe Madugun da mari, ya]aga gatari ya shirga masa. Daga nan ya yi wuf ya zare wu}ar gindin madugun ya kir~a masa a ciki, ya bar shi matacce" (Zango, 1950:9).*

Wannan shi ne irin halin da fatake suka shiga sakamakon fashi irin na gargajiya a labarin *Da'u Fataken Dare*. Ko da sauran fatake suka ga irin abin da aka yi wa madugunsu sai kowa ya yi ta kansa. Ba su zame ba sai wajen sarkin Borno suka kwashe labari suka gaya masa.Sarki ya sa aka yi shela cewa kowa ya yi shiri za a tafi kamo su Da'u. Sarki da jama'arsa suka shiga daji, a fita ta farko lokacin da su Da'u suka hangi runduna kamar za a je ya}i ga abin da Da'u ya yi a labarin;

> *"…ashe su Da'u sun ga mutanen nan sai suka tafi gidansu. Da'u ya bugi gidan da jakarsa, sai gida, da su kansu suka zama falali" (Zango, 1950:8).*

Su Da'u da gidansu sun zama falali sakamakon asiri irin na gargajiya. Haka sarkin Borno da Baradensa suka wahala suka koma gida ba su kama su Da'u ba. A fitowa ta biyu domin farautar su Da'u a,Ayarin sarkin Borno suka hangi su Da'u a kan wata bishiya sai suka hau saran bishiyar sai da ta yi kamar za ta fa]i sai su

Da’u su zama tsuntsaye su tashi, haka suka dinga yi har sai da mutanen sarkin Borno suka gaji, sannan sai Da’u suka yarda suka kama shi saboda ya je gari ya taho da yaronsu da aka kama da ya je masu sayayya cikin gari, haka kuma aka yi. Da aka kai Da’u kurkuku niyyar sarki da safe a ha]a su da yaronsa a kashe, cikin daren suka gudu shi da yaronsa. Shi Da’u ma sai da ya je yayi ma sarki sallama cikin daren bayan ya yi girgiza duk sar}ar da aka sa masu ta zube, ya shafi bango ya tsage suka wuce, ya tafi tinkis tinkis sai gidan sarkin. Ya tarar ya na bacci, ya tashe shi ya ce:

> *“Ni ne Da’u Fataken Dare, da rana ni ke bacci. Mai nema na a daji, cikin]akinsa na kwana. Mai so na gabas ya same ni a yamma. Na zo na yi abin da na yi zan tafi” (Zango, 1950:2).*

Wannan fitina ta ‘yan fashi ta zama babbar fitina, ga]an fashi a turakar sarki. Shi sarkin duk bai san halin da ake ciki ba. Da wayewar gari sai ya ce a tafi da su Da’u jakara kafin ya zo a sare kansu. Duk da wannan arangamar bai sa su Da’u sun bar Borno ba sai, bayan da Da’u ya yi artabu da sarki gaba da gaba har ya kusa hallaka, lokacin da sarki ya fito bariki za shi gida. Bayan da su Da’u suka baro Borno sai suka nufo }asar Kano sun yi zango a wani gari wai shi Bebeji. Bayan sun wuce garin sai suka isa wani kurmi a dajin Bebeji. Nan suka yi gida, Da’u ya yi wata she}a kamar ta tsuntsaye a wata tsamiya. Idan aka kawo masu hari suka fahimci lallai za su hallaka sai su]are she}ar su ~ata. Suna nan kan haka

kullum, rannan sai ga wani mutum da matarsa ga abin da Da'u ya yi wa mutumin da matar a labarin;

> *"...iske wani mutum da matarsa suna hutawa da kayansu. Da'u ya sa takobi ya kashe su ya]auke kayan" (Zango, 1950:13).*

A wannan dajin ne su Da'u da Sambo suka ha]u da Ya'u da Musa. Suka ha]a }ungiyar mafasa a dajin, suka fitini mutanen Kano, har sarkin Kano ya gaji ya ce a]aura ya}i domin a kamo su Da'u. Aka yi ta kai masu hari amma ina, ba a gansu ba saboda tasirin asirin da suke da shi. Har dai sarkin Kano ya tsine wa Da'u ya ce in Allah ya yarda cikin ruwan sanyi za a kamo shi a kawo shi gurinsa. Haka ko aka yi, ba a da]e ba, wani mutumin }auye zai shigo birni Da'u ya tsare shi zai yi masa fashi da Allah ya ba shi sa'a ya make Da'u. Da'u ya suma nan take mutumin ya kwashe layu ya]aure Da'u. da Da'u ya farfa]o ya tusa shi gaba wajen sarkin Kano.

Shi kuma Ya'u Jirgin Sama mutanen Richifa ya fara addaba bayan da sarkin Kano ya watsa }ungiyar da aka kama Da'u. ga abin da labarin ya nuna.

> *"...Ya'u ya fara zama sosai a }asar Zazzau.....daji tsakanin wani]an gari Richifa da Soba. A nan ya fitini mutane da fashi, har sarkin Richifa ya damu ya kai maganar ga Hakimin Soba Makama" (Zango, 1950:16).*

To da aka kai rahoto ne sai makama nan da nan ya hau doki jama'a suka bi shi, har kusa da Richifa suka hangi Ya'u a gindin wata]orawa. Aka rufar wa Ya'u amma ina! ya gagara kamuwa saboda tasirin asiri da Ya'u ya ke da shi. Ya'u yana da wata angara shi ma, wanda in dai ba an raba shi da ita ba, ba zai ta~a kamuwa ba. Haka ya dinga wahalar da su makama har suka gaji suka bar shi. Suka koma gidajensu. Daga Richifa Ya'u sai ya nausa Lere, ya wuce sai Zongon Kataf sai Zankuwa. Amma labarin, an nuna da Ya'u ya fahimci duk arna ne bai zauna nan ba wai don kar su kashe shi a banza sai ya dawo }asar Ikara. Ya'u ya zauna a cikin dajin Ikara, ya dinga fashi har ma ya sami karuwa suka zauna tare a dajin. Da fitinar ta yi tsanani shi ma sarkin Ya}i ya hau domin ya tafi ya kamo Ya'u. Ya'u bai kamu ba domin lokacin da ya hango sarkin Ya}in ga abin da ya yi a labarin:

> *"Da ganin sarkin Ya}i sai ya yi maza ya]auki bakarsa da kwari, ya sa angararsa a kafa]a ya zare kibiya guda ya]ana yace ko da mai zuwa? Sarkin Ya}i ya zabura ya sakar masa, sarkin Ya}i ya café kibiya" (Zango, 1950:17).*

Haka suka yi ta yi. Ya'u ya wahalar da sarkin Ya}i. a }arshe Ya'u bai kamu ba sai farkarsa aka kama, shi kuwa ya gudu sai Ma}arfi. A nan ma ya fitini mutanen garin. Haka jirgin sama ya dinga kewaya wa wannan yankin har wata rana Turawan mulki suka tura 'yan doka da 'yan sanda da bindigogi su kamo shi

amma ina. A irin farautar da suke yi na Ya'u wata rana da ya ga ya haye wani kogi ga kirarin da ya yi.

> *"Mai so ya bi shararra, sai ya zo da ku]i hannu, sule biyu na Da'u, sule sule na yaran Da'u, in babu ku]i, kyauro kwanta a kwarin baya".(Zango,1978:15)*

Tsiyar su Ya'u ita ce, a gadon baya suke harbin mutum da kibiya inda mutum ba zai iya zarewa da wuri ba in an yi masu gardama. Wa]annan misalai su ne sakamakon fashi ga al'ummomin wannnan labari na *Da'u Fataken Dare*. Sakamakon sun ha]a da rasa rayuka da rasa dukiyoyi iri-iri da kuma rashin kwanciyar hankali na shuwagabannin }asa sarakuna da talakawansu.

A]aya ~angaren kuma, a na iya kallon sakamakon fashi ta fuskar su kansu 'yan fashin a wannan labarin na *Da'u Fataken* dare. Dama Hausawa sun ce "Komai nisan dare, gari zai waye". Tabbas gari ya waye wa wa]annan 'yan fashi a labarin]aya bayan]ayai. Hakan ta faru duk da asiran da suke da su na layar ~ata , da zama iska da tsuntsaye ko kuma su zama falali. Ko kuma wani sagau ko sa~ani ko }in rashin]auruwa da abin]auri da dai sauran asiri iri-iri na gargajiya da ~arayin suke ta}ama da su.

A labarin mun ga sakamakon fashi ga ainihin shugaban tawagar su Ya'u da Sambo da kuma Musa mota, wato Da'u Fataken Dare. Da'u ya zo }arshe ne bayan

sun yi kaci~is da wani Ba}auye da za shi cikin birni. Bayan da Allah ya ba mutumin sa'a ya fya]e shi ya kwashe layun da ya fahimci Da'u ya suma nan da nan sai ya samo igiya ya tamke shi tsaf, da Da'u ya farfa]o ya iza }eyarsa sai gaban sarki Kano. A nan sarki ya sa aka zuba masa sar}a. ga abin da Da'u ya ce a lokacin a labarin;

> *"Ni da kun bar ni ma sake ba]auri, ba inda za ni. Kun riga kun kanni, kun ci }arfi na, idan da layu na na nan ne, ba kun sa mani sar}a ba, ko buhun tama kuka]ora mani kun yi aikin banza" (Zango, 1950:16).*

To da gari ya waye,sarki ya ba da ummurnin a tafi da Da'u jakara a kashe to nan ne fa Turawa suka ce ba haka za a yi ba sai dai a kai shi kurkuku a kulle sai ya tsufa a sake shi. Wannan shi ne sakamako ko }arshen Da'u Fataken Dare.

Shi kuwa babban yaron Da'u, wato Sambo ba}in duhu dai-dai yawo, cimarka kulki ko gora. Da ya ji an kama Da'u a birni, kuma ba irin kamu na baya ba, an }wace masa jakar layunsa. Daga nan sai ya saduda ya nuna shi ya tuba. Ga irin shawarar da shi Sambo ya ba sauran abokan fashin su;

> "*Ya kamata mu bar fashi da sata haka nan…Ni tun da aka kama Da'u, na kuwa bar yin sata ke nan, na tuba" (Zango, 1950:16).*

Sai Sambo ya ce a raba kayan da suka tara wajen yin fashi, aka raba ya]ora wa yaron nan da ya biyo su daga Borno suka shiga birni suka yi zaman su kamar yadda aka nuna a labarin. Wannan shi ne }arshen Sambo. {arshen Sambo ya kusa yin daidai da }arshen Idon Matambayi.

Shi kuwa Ya'u da ya taho }asar Zazzau, ya yi matu}ar suna sosai domin ya fitini jama'a. A zagaye zagayen da ya yi, an kama shi ne a wani]an }auye mai suna Hun}uyi da ha]in bakin wani mai molo da Dagaci da wata karuwa, bayan karuwar ta yi hikima na kar~e angarar Ya'u daga hannunsa. Ga abin da karuwar ta ce wa Jirgin Sama lokkacin da ta shafa ta ji angara rataye a kafa]arsa sai ta ce:

"Mene ne wannan, mu gani" (Zango, 1950:19). Sai Jirgin Sama ya }i. Ta dame shi har dai ya ciro ya ba karuwar. Bayan jimawa ka]an sai Jirgin Sama ya ce ma karuwar ta ba shi abin sa. Ita kuwa sai ta ce masa:

> *"Haba don wannan tsohuwar angarar!" (Zango, 1956:20).*

Da }attin da Dagacin garin ya turo suka ji wannan ta}addamar tsakanin Ya'u da karuwa, sai suka banke }ofar]akin, suka fa]a ciki suka hau Ya'u da jibga da sandunan gwandar daji. Sun doke shi da sandunan gwandar daji ne domin in akwai wani sauran asiri a jikinsa ya karye. Shi kuwa Ya'u ba abin da ya ke cewa sai:

"Kun kar ni, kun kar ni! Mai molo ka cuce ni, ka ci amana, amma ba kome" (Zango, 1950:20).

Daga nan aka tafi da Jirgin Sama wajen Dagaci, shi kuma ya tura shi wajen Fagaci hakimin }asar, daga nan sai aka tura su zariya. Wannan shi ne sakamakon Da'u da Sambo da kuma Ya'u Jirgin Sama.

Shi Musa tun da suka rabu da su Ya'u a }asar Kano sai ya nufi Ujula. Can ya sami wani daji wai shi Shimako tsakanin Garuje da Garkuwa, ya yi ta fashi yana cire rai da }arfi. Ya maida ran mutum kamar na kiyashi. Idan ya tambayi mutum ka ba shi abu ka hana, sai ya sakar maka kyauro a tsakar baya. Haka dai ya damu mutanen wa]annan garuruwa Garuje da Garkuwa. Suka kuwa tasar masa hai}an za su kama shi, ga su maguda kamar Musa amma ina! Akwai lokacin da suka farwa Musa da }yar ya sha, don ya ha]u da wani maguji a cikin mutanen wai shi Ado. Ado ya kwashe Musa da mari ya kuma kwashe shi da mari. Da Musa ya ji mari ya yi yawa sai ya zubar da kwari da baka ya rungume Ado da kokawa. Kokawa fa ta rikice tsakanin Musa da Ado, kici, kici, kici, sai batsal aka yar da Musa aka taka. Da dai Musa ya tabbata zai hallaka sai ya ~ace. Mutanen suka yi ta neman Musa har suka gaji. Sai can suka hange shi tsaye yana kirari yana cewa:

"Ni ne Musa yaron Da'u. abokin Ya'u yaron Da'u, mai so ya bi shararra, sai ya zo da ku]i hannu, sule biyu na Da'u, sule sule na yaran Da'u. in babu ku]i, kyauro kwanta a kwarin baya" (Zango, 1950:21).

A ranar dai, haka mutanen Garkuwa suka }are a lalace suka koma gida, ba su kama Musa Mato ba, ya gagara. Haka Musa ya fitini mutanen wannan gari. Ana haka ya ga wata mace ta fito Garuje za ta tafi Garkuwa. Musa sai ya tare ta ya ce:

> *"Ke mai tafiya tsaya, bani ku]in nan da ki ke]auke da su" (Zango, 1950:20).*

Ga amsar da matan nan wacce ta kawo ~acewar Musa a labarin ta ce:

> *"Na hana"*

Jin haka sai Musa ya je ya rungumi matar nan da kokawa ga abin da ya faru kamar yadda labarin ya nuna:

> *"Ya tafi ya rungume ta da kokawa, kici, kici sai aka mur]e Musa aka yar bif. Musa ya tsaya garin mamaki sai ya ga lallai mace za ta kama shi, domin ya tuna an ce idan ~arawo ya gagara, mace ke kama shi saboda haka sai ya ~ace mata" (Zango, 1950:21).*

To daga wannan ~acewar labarin su Da'u da ma}arrabansa ya zo }arshe. Wannan shi ne sakamakon fashi ga al'ummar labarin *Da'u Fataken Dare* da kuma su kansu 'yan fashin labarin na *Da'u Fataken Dare*.

Akwai tasirin gargajiya ta fuskar asirce-asircen da 'yan fashi suka dinga amfani da su har suka gagari kowa a labarin. Akwai kuma tasirin zamani

sakamakon zuwan Turawan Mulki da suka }ir}iri jami'an tsaro su 'yan doka da 'yan sanda. Akwai kuma sababbin kayan fa]a irin bindigogi ba kwari da baka da wu}a}e da gatari da takubba irin wanda 'yan fashin da suka yi amfani da su a labarin. Akwai kuma sababbin abin hawa sakamakon zuwan Turawa irin su Mota da basukur. A }arshe shi kansa hukuncin 'yan fashin ya sauya, domin da kisa ne amma yanzu sai dai a]aure]an fashi a kurkuku har sai ya tsufa a sake shi.

4.4 Ya}in Basasa, Fashi da Rayuwar Hausawa

Sharhi daga Labarin *Za~i Naka* Na Munnir Muhammad Katsina, labarin gasa ne. Sashen Al'adu na Gwamnatin Tarayya ta shirya a shekrar 1980. An fara buga labarin a shekarar 1982. Taurarin labarin mai suna Na-muduka shi ke ba da labarin kansa, na irin halin rayuwar da ya tsinci kansa. Sakamakon halin talauci da kuma rashin iyaye. Rashin mafa]i ne ya sa Na-muduka ya ke fita gida lokacin da ke so, ya kuma dawo lokacin da ya ke so. A dalilin haka ya sa tun farko ya koyi yawo barkatai. In ya fita tun safe ya kan dawo gida lokacin da ya ga dama. Ba mai ce da shi komai, kuma da]in da]awa babu wurin kwana sai zauren }ofar gida. Ana nan sai wani aminin babansa mai suna Tausayi ya sa shi a makaranta. Ya gama makaranta amma bai ci jarabawar ci gaba ba. Duk da haka sai Tausayi ya nema masa aiki a gidan ruwa. Ana cikin haka sai Na-muduka ya fitini ma'aikatar da sace-sace. Kuma sai ya zama turun bashi kamar babansa. A }arshe da shugabansu

ya ga sace-sacen ya yi yawa, sai aka kori Na-muduka, kuma da ma ba zuwa aiki yake yi ba.

Bayan da aka kore shi aiki, sai 'yan bashi suka duro masa da cewa sai ya biya su ku]in da suke binsa. Ya ce bashi da ku]i nan take rigima ta har}e suka yi masa lilis. Shi kuma da Allah ya ba shi sa'a, sai ya tuna da dabarar fa]a day a koyo a finonin da yake kallo ya bubbuge su, ya bar su nan kwance jina-jina. Nan take aka kira masa 'yan sanda, aka tafi aka kai shi gidan sar}a aka kulle shi. To daidai lokacin da ya fito daga gidan sar}a sai ya nuna lokacin ne ya}in basasar Nijeriya ya fara. Kuma sai ya yi dace an zo]aukar sababbin sojoji, nan take sai ya fa]a, domin fa]uwa ce ta zo daidai da zama.

4.4.1 Tasirin Ya}in Basasa a Labarin *Za~i Naka*

Bayan Najeriya ta samu mulkin kai a shekarar 1960, Najeriya ta yi fama da tsegungumai na }abilanci da suka haifar da rashin kwanciyar hankali a }asa. A }arshe, wannan matsalar ta haifar da juyin mulki na farko a shekarar 1966. Wannan juyin mulki ya }ara jirkita amincin da ke tsakanin manyan }abilun }asar uku. Duk da hakan nan, a }o}arin Gwamnati na }ara kawo dun}ulewar }asa, sai Gwamnati ta }ir}iro jihohi goma sha biyu daga cikin tsofaffin shiyoyi nan hu]u da ake da su a }asa a shekarar 1967.

Shugaban yankin shiyar Kudu na sojoji shi ne Laftanar Ojukwu Odemegu. Ba tuntu~a kawai sai ya yi shelan cewa, jihohin da ke Kudu jihohi ne na }asar Biyafara. Da jin haka, ita cibiyar Gwamnati da ke Legos ba a tuntu~e ta ba, kuma da ma shi Ojukwu ya yi }o}arin dakatar da wani jirgin sama na Gwamnatin }asa mai suna Focker 27 da ke tashi daga Legos zuwa Benin sai suka fahimci lallai akwai alamun bijirewa. Nan da nan aka dinga shiga da fice na shirya tarurrukan sasanta wa a gida Najeriya da kuma waje. Amma ina al'amura sun yi nisa daidaita wa ta gagara. Sai kawai Gwamnatin }asa ta sa }arfi don a mur}ushe 'yan tawaye.

An fara wannan ya}i na basasa a ranar 2-7-1967. Da farko Gwamnatin }asa ta]auki ya}in kamar cin tuwo ne. Amma da tafiya ta yi tafiya sai Gwamnati ta fahimci wankin hula fa ya kai ta dare, sai aka fara neman sojoji a kowane birni da }auyuka na Arewaci da Yammacin }asar. Zuwa }arshen watan Ugusta na shekrar 1967 fa]a har ya kai jihar Yamma ta tsakiya. Wannan al'amari ya tayar da hankali }warai. Wannan ya sa aka }ara }aimi wajen neman sojoji ido rufe. Ko mutum ya yi karatu ko bai yi karatu ba. A daidai wannnan lokacin ne Tauraron labarin Za~i Naka Na-muduka ya fito daga gidan sar}a ya fa]a cikin soja kamar yadda ya fa]a cikin labarin kamar haka;

> *"....ina fitowa daga gidan yari, sai na shiga soja ban ko tsaya wata shawara ba"* (Katsina, 1982:29).

Ga }arin bayanin da Na-muduka ya yi lokacin]aukarsa soja don ya}in basasa a labarin.

> *"Kafin a]auke ni sai da aka auna fa]in }irjina da tsawona da }arfin idona, aka ga komi lafiya lau yake, saboda haka sai aka]auke ni"* (Katsina, 1982:29).

Bayan da aka]ebi su Na-muduka da wasu abokansa aikin soja. Duk sai aka kwashe su sai barikin sojoji domin koyon aikin soja. Kafin a fara koya masu aikin, akwai jawabin jawo hankali da babban kwamanda ya yi masu a labarin kamar haka:

> *"Ina so in shaida maku cewa tun daga yau, kun zama soja. Ku sani da kyau cewa aikin soja ba na matsoraci ko na raggo ba ne. An]auke ku wannan aiki saboda bu}atar da ake da ita ta tsare mutuncin }asar nan na zamowarta }asa ha]a]]iya kuma cikin zaman tarayya…"* (Katsina, 1982:30).

Babban Kwamanda ya ci gaba da jawo hankalin su Na-muduka da cewa;

> *"Ba wai mun]auke ku kawai muna bu}atar hallaka wata jama'ar ta }asar nan ba. A'a ba don haka ba ne, sai don tabbatar da zaman lafiya da lumana. Don ya zama tilas ne mu yi haka ba don*

> *muna so ba, saboda ‘yan uwanmu ne za mu ya}a ba wasu bare ba”* (Katsina, 1982:30).

Bayan da su Na-muduka suka gama kwas. Sai aka kwashe su a motoci zuwa sansaninsu. Kafin su kai sansanin ya bayyana cewa sai da jirgin saman abokan gaba ya dinga jefo masu bam daga sama. Kafin su sauka su warwatsu jirgin nan ya yi masu ta’adi. Daga }arshe dai suka isa sansaninsu. Ga irin maraban da su Na-muduka suka samu;

> *“Muna isa sai muka iske an kawo masu rauni daga fagen daga. Wasu ba hannuwa, wasu ba ido wasu kuwa ba }afafuwa…”* (Katsina, 1982:32).

Na-muduka ya nuna tausayinsa a labarin wanda har ya sa ya yi zugudun. Ana nan ba su jima ba sai ya ji an yi begila an ce rundunarsu ta shirya ta tafi bakin daga. Ko da suka isa bakin daga suka dirdirga kafin mota ta tsaya, kowa ya yi rib da ciki. Ga irin yanayin da filin dagar yake kamar yadda shi Na-muduka ya bayyana a labarin:

> *“Wuta ko ina ka duba ita ke ta fantsama. {arar bindigogi da bom-bom kamar aradu ke fa]owa daga sama, ji ka ke “kinya-kinya, daram-daram, bam-bam-bam”* (Katsina, 1982:32).

An yi gumurzu matu}a, Na-muduka ya bayyana cewa da ya}i ya yi ya}I, aka zo dab da dab sai kwamandansu ya ce su tashi su rufar wa abokan gaba. Da dai su

ma abokan gaban suka ga haka sai su ma suka taso masu kowa ya kama abokin fa]a. Ga irin abin da ya faru lokacin wannan artabu na gaba da gaba a labarin.

> *".....ana kwa]a wa soja gindin bindiga bisa kai har sai kan ya tsage duk da hular kwano. Wasu..... su zaro wu}a suna sukar juna a ciki ko wuya ko dai duk wurin da mutum ba zai rayu ba. Wasu kuwa kokawa ko dambe"* (Katsina, 1982:33).

Shi kuwa Na-muduka a wannan artabun ya gamu da gamonsa, ga irin abin da ya bayyana a labarin kamar haka:

> *"Na tarbi wani }aton soja. Kafin in Ankara har ya sa gindin bindiga ya bige ni ga mummu}e, ya zaro wu}a ya caka mani ga cinyar hagu, ya }ara ga ta dama. Ya kuma caka mani ga hannuwa na biyu...."* (Katsina, 1982:34).

Nan aka bar Na-muduka kwance magashiyyan ba don wani abokinsa soja ba da ya hango halin da yake ciki, da an yi ba Na-muduka domin wannan abokin gaban har ya]aga wu}a zai da~a wa Na-muduka a ciki sai abokinsa ya hango ya duro masa ya kashe shi. Daga nan aka]auki Na-muduka aka kai shi asibitinsu na sojoji, da ya warke ya }ara dawo wa bakin fama dare da rana har ya zuwa lokacin da Allah ya ba sojojin }asa sa'a suka mur}ushe 'yan tawaye a labarin. Ga abin da Na-muduka ya fa]a a labarin.

> *"{arshe dai sojojinmu suka yi nasara a kan sojojin 'yan aware. Bayan an }are ya}in, ko ina ba abin da ke akwai sai gawarwaki hululu kwance ba rai"* (Katsina, 1982:34).

Bayan ya}in basasa ya zo }arshe sakamakon tserewar shugaban 'yan a ware ranar 10-1-1970. Kwamandan 'yan aware sai ya kar~e shugabancin 'yan tsirarun sojojin 'yan aware da suka rage, ranar 14-1-1970 suka mi}a kai ga Gwamnatin Tarayya. Wannan ya}in ya sa an fuskanci matsaloli da dama sakamakon dogon lokaci da aka]auka ana yin ya}in. Na-muduka ya bayyana irin wa]annan matsaloli a labarin *Za~i Naka* kamar haka:

> *"Lokacin da ya}in nan ya yi tsanani a jihohin 'yan aware sai da yunwa ta auku a }asar inda mutane musamman talakawa suka yi ta mutuwa"* (Katsina,1982:34).

Wannan ya faru ne sakamakon zullumin kada a kawo hari. Rashin kwanciyar hankali ba zai bar su su je gona su yi aikin gona ba. Kuma ma, an lalata }asar noma sakamakon bama-bamai da aka dunga jefa wa a }asar noma.

Haka ma maganar kashe-kashe, Na-muduka ya nuna cewa an bar marayu da mata ba mazaje a labarin kamar haka:

> *"Mata ga su nan barjak duk an kashe mazansu, yara }anana an kashe iyayensu, tsofaffi an kashe 'ya'yansu"* (Katsina, 1982:3).

A irin abubuwan da ya}in ya ta'azzara akwai gine-gine da aka rurrusa sakamakon bama-bamai da kuma harbin manyan bindigogi, ga inda ya ke cewa:

> *".....an lalata gine-gine da dama, ko ina ka duba ba abin da ka ke gani sai kangayen gidaje wa]anda suka rushe sabili da ya}in"* (Katsina, 1982:3).

Su ma hanyoyi na mota da gadoji an lalata su lokacin wannan ya}i na 'yan aware, hakan shi ma an nuna a labarin na *Za~i Naka* kamar haka:

> *"Gadoji kuwa da hanyoyin dogo da na mota, su ma ya}in ya shafe su saboda an lalata da yawansu"* (Katsina, 1982:3).

Fannin ilmi ma ya ta~u lokacin ya}in basasa, masamman a }asar 'yan aware. An bayyana haka a labarin kamar haka:

> *"Sha'anin ilmi ya yi tsaye cik a jahohin 'yan aware saboda ba kwanciyar hankali ballantana a damu da masu harkokin koyarwa*" (Katsina, 1982:3).

Wani tasirin da za a iya kawo misalin shi na ya}in basasa a labarin *Za~i Naka* shi ne taken babi na biyar wanda marubucin ya kira da:

"AN KORE NI DAGA SOJA" (Katsina, 1982:30).

Koran su Na-muduka daga soja ya taso ne lokacin da aka }are ya}in basasa, bayan da }asa ta koma lafiya lau. Sai tsegunguma suka fara yawo, cewa sojoji sun yi yawa, gashi su na zaune kawai suna cin ku]in Gwamnati ba sa aikin komai. Aka dinga yayata wa a jaridu da gidajen redi'o da talbijin, a }arshe Gwamnatin }asa ta bi irin wannan tsegumi ta rage sojoji. Aka ba su ku]in sallama da bai taka kara ya karya ba. Kuma ba a koya masu wata }wa}}warar sana'a wacce za su dogara da ita ba. Wannan al'amari ya dagulawa sojojin da suka yi ya}in basasa da yawa rai a cikinsu har da Na-muduka tauraron labarin *Za~i Naka*, a labarin ga abin da Na-muduka ya ce:

> *"....sai ga shi hukuma, ita kanta ta yarda da rage yawanmu, saboda haka, sai da aka salami da yawa daga cikin mu, wanda ni ma ina ciki"* (Katsina, 1982:39-40).

Na-muduka ya ci gaba da bayyana ~acin ransa a labarin kamar haka:-

> *"....Mu dai ba mu yi sa'a ba, tunda haka nan aka sallame mu. Baya ga ku]in sallama ba wani abin da aka tanadar mana. Wannan kora ta ~ata wa da*

yawa daga cikin mu rai }warai da gaske” (Katsina, 1982:40).

Irin wannan cin mutunci da aka yi wa su Na-muduka da abokansa, shi Hausawa suke cewa *“an ci moriyar ganga an yar da konkon”* kamar yadda labarin ya nuna. Su Na-muduka da abokansa sai suka ha]u don su tattauna wacce irin sana’a za su tunkara. A lokacin tattaunawar ta su ga irin shawarar da Na-muduka ya kawo:

> *“Ni a gani na ba irin sana’ar da ta dace da mu sai ta fashi. Tunda dama mun riga mun san yadda ake amfani da makamai.* (Katsina, 1982:40).

Na-muduka bai dakata haka ba a wajen taron sai da ya kawo hujjojin da ya sa ya ba da shawarar shiga sana’ar fashi a labarin kamar haka:

> *“Dalili saboda a raina mu, an mai da mu wawaye. Yaushe za mu je mu yi ya}i ba dare ba rana, alhali kuwa kowa na can kwance abinsa bai san abin da muke ciki ba, amma kuma a zo ana ~a~atu cikin jaridu da rediyo cewa a kore mu saboda wai ba mu da wani amfani tunda an }are?”* (Katsina, 1982:40).

A lura, tun daga lokacin da ya}in basasa ya ~arke dalilin da ya haifar da]iban sojoji zuwa lokacin da Tauraron labarin ya sami]auka a soja, daga lokacin ne tasirin ya}in basasa ya fito ~aro-~aro a labarin *Za~i Naka.* An kawo bayanin irin

garga]in da Kwamandan barikin da aka kai su Na-muduka inda za su kar~i horo ya yi masu. An kawo bayanin irin horon da aka yi wa sababbin sojojin kafin a kai su filin daga. Sannan an kawo yanayin filin daga na irin gwabzawar da su Na-muduka suka yi a filin. A }arshe an bayyana yadda ya}in ya zo }arshe da kuma bayanin }arshen wasu sojojin da aka kora da kuma sakamakon korar ta su a cikin labarin na *Za~i Naka*. Don haka da wa]annan misalai daga labarin, akwai tabbacin cewa ya}in basasa na da tasiri }warai da gaske a labarin *Za~i Naka*.

4.4.2 Yanayin Fashi da Makami a Labarin *Za~i Naka*

Idan muka yarda da ma'anar yanayi da cewa daidai yake da wani hali ko kamannin, to muna iya cewa, hali ko kamannin fashi da makami a labarin *Za~i Naka*. Don haka, ana iya kamanta fashi a labarin da zamani tsantsa. Domin, 'yan fashi da suka bayyana a labarin tsofaffin sojojin Gwamnati ne. Wasun sojojin sun yi karatu na zamani. Amma ba karatun zamanin da suka yi ne ya sa suka fa]a sana'ar fashi da makami ba. In a wasu labarun neman suna da neman jari ne ya sa aka fa]a sana'ar fashi, a labarin *Za~i Naka* ~acin rai ne ya haddasa kafa runduna ta 'yan fashi. A lura da tarihin tauraron labarin, za a fahimci ya fuskanci ~acin rai,~acin rai na farko shi ne rashin mafa]a, ~acin rai na biyu kuma shi ne kora daga aikin soja.

Tauraron labarin, Na-muduka da bakinsa a labarin ya bayyana irin ba}in cikin da rashin iyaye ya sa shi kafin wani aminin babansa mai suna Malam Tausayi ya kira shi a labarin kamar haka:

> *“.....ina cikin wannan hali na iskanci, ba uba ba uwa, ba wani mai fa]a mani in ji sai Malam Tausayi ya aiko aka kira ni”* (Katsina, 1982:21).

Bayan da Na-muduka ya amsa goron gayyata na kiran Malam Tausayi. Ga bayanin da Tausayi ya yi wa Na-muduka:

> *“Abin da ya sa na kirawo ka, saboda na ga ka zama maraya. Kuma ga shi kana neman zama]an iska saboda rashin magayi* (Katsina, 1982:21).

Ba Tausayi ya gama yi wa Na-muduka nasiha, sai ya bayyana masa sha’awarsa na zai]auke shi tamkar]ansa, zai zo ya zauna da shi. Amma Tausayi ya gindaya wa Na-muduka sharu]]an ya bar duk iskancin da yake yi. Ga abin da Na-muduka ya ce a labarin.

> *“.....wanda ke fama da yunwa da tsunma. In kwana a titi, sai ga shi kawai kamar daga sama, wani ya ce shi ne ubana. Na yarda zan bari. Dama duk abubuwan da na ke yi ai ba bisa son rai na ba ne, tilas ta sa haka*” (Katsina, 1982:21).

Da wannan muna iya yarda da cewa, ba neman suna ko neman jari ne ya sa Na-muduka shiga halayen iskanci na shiga sinima da yawace yawacen banza wanda har ta kai shi sace-sace da kuma fa]ace-fa]acen da har aka kulle shi ba. Ana iya yarda da cewa rashin iyaye masu kula da ha}}in]ansu ne ya kawo lalacewar Na-muduka har ya kai ga zama]an fashi.

Ba}in ciki na biyu wanda ya ji~anci zamani da ya sa Na-muduka shiga sana'ar fashi shi ne korarsa daga soja da shi da abokansa. Ga lokacin da Tauraron labarin ya ke bayyana ~acin ransa da abokansa a labarin kamar haka:

> *"Wannan kora ta ~ata wa da yawa daga cikin mu rai }warai da gaske. To, da can na gaya maku cewa an]auki abokaina da yawa cikin aikin soja. Abin ba}in ciki sai ga shi su ma wannan kora ta shafe su. Saboda haka sai na kawo shawarar cewa…ba sana'ar da ta dace da mu sai ta fashi…"*
> (Katsina, 1982:40).

Daga wannan bayani na Na-muduka a labarin, za a yarda da cewa, dalilin da ya sa Na-muduka da abokansa suka fa]a sana'ar fashi ~acin rai ne sakamakon korarsu daga aikin soja. Mai yiwu wa da Gwamnati ba ta kore su daga soja ba, da ba su ha]a }ungiyar 'yan fashi ba. Kuma in da har rage sun ya zama dole, to da an shirya masu horo na wata sana'ar kafin a sallame su. Ko kuma a sallame su da ku]i masu kauri da zai ishe su fara sana'a mai }arfi. Idan muka lura, sanadiyyar shiga

fashin ‘yan fashin labarin *Za~i Naka* ya sha bamban da sanadiyar shiga fashin su Idon Matambayi da Da’u ba.

Wani yanayin da za a duba wanda kai tsaye ya shafi ‘yan fashi a labarin *Za~i Naka*, shi ne, shi jagoran ‘yan fashin Na-muduka ya yi karatun boko. Malam Tausayi ya sa Na-muduka a makaranta a labarin. Shi da kansa Tauraron labarin ya bayyana haka:

> *“Ran nan, ina zaune, sai ya kirawo ni ya ce mani in shiga mota. Da na shiga, ba mu zame ko ina ba sai wata babbar makarantar boko. Ashe maigidana yana nufin ya sa ni a makaranta ne”* (Katsina, 1982:22).

Kodayake, Na-muduka bai ci jarabawar ci gaba da karatu ba, amma ya sami ilmin da zai }ara masa wayon zaman duniya. Irin wannan ilmin shi ne ya maye irin shirye-shiryen da ‘yan fashi suke yi na asirce-asirce iri-iri domin]aura aniyar fara fashi. Da’u misali ya yi amfani da jakar layu shi kuma Ya’u jirgin sama ya yi amfani da angara da dai sauransu.

Wata makarantar da Tauraron labarin ya shiga domin }ara }warewa don tunkarar sana’ar fashi ita ce shiga gidan majigi, wato gidan sinima. A wannan gidan kallon ne shugaban gungun ‘yan fashin wannan labarin ya }ware }warai!

wajen iya fa]a da ~alle }ofa cikin sau}i ba tare da ~ata lokaci ba cikin finafinan da ya kalla na Chanis da Indiya da kuma Amerika. Ga bayanin Tauraron kamar haka:

> *"A finunuwan Chanis ne, na koyi hanyoyin fa]a na kashe mutum ko la'anta shi ta dibarun fa]an nan na Chanis. A finunuwan Amerika da na Indiya, na koyi dabarun sata da fashi da fasa }yaure irin na zamani. Na ga yadda 'yan fashi ke tafiyar da harkokinsu na sace-sace da kashe kashe"* (Katsina, 1982:18).

Tur}ashi! Wannan ya yi daidai da wata karin magana da Hausawa ke cewa *"Sabon salo, wai kaza ta ji shi}ar dare"* wannan bayani na Na-muduka na koyon hanyoyin aikata fashi a gidan sinima ya }ara tabbatar mana da cewa lallai zamani ya yi katutu a al'amarin fashi da makami a labarin *Za~i Naka*.

Irin yanayin makaman da 'yan fashin labarin *Za~i Naka*, suka yi amfani da su na zamani ne. Ba su yi amfani da kwari da baka ko takobi ko wu}a}e ko gatari wajen aikata fashinsu ba. Na-muduka ya ba abokansa shawara da su nemi makamai kafin su durfafi fashi tun kafin]an ku]in da aka sallamesu su }are. Ga irin shawarar da ya ba abokansa a labarin:

> *"Tun da dama mun rigaya mun san yadda ake amfani da makamai, kuma ga shi muna da ku]i, kamata ya yi tun kafin mu kashe su, mu yi iyakar*

> *}o}arinmu, mu sayi makaman fashi"* (Katsina, 1982:40).

Bayan yanayi irin na makamai, sai yanayin ma~oya 'yan fashi a labarin na *Za~i Naka*. Irin muhallin da su Na-muduka suka yi amfani da shi a labarin *Za~i Naka* ya yi daidai da na labarin *Da'u Fataken Dare* da labarin *Idon Matambayi*. Domin a dukkan labarun uku. Mafasa sukan sami ru}u}in daji ne a kurmi su kafa gidansu. Sai dai su Na-muduka ba a ce sun asirce gidansu ba ta hanyar yi wa gidan kafi ko da an zo nemansu ba za a ga gidan ba. Gidan zai zama falali ko rafi ko kuma ya zama dutse babba. Su Na-muduka a labarin ga irin gidan da suka yi.

> *"Muka sami wani ru}u}in daji, muka yi gidan }asa a ciki yadda da wuya wani mutum na dabam komai bincikensa ya gane. A cikin gidan nan muka ri}a ~oyewa, kuma a nan muke ~oye kayan satar mu"* (Katsina, 1982:41).

A }arshe, sai irin yanayin gurare da irin mutanen labarin da su, 'yan fashin labarin suka addaba. Ya tabbata wannan labari na *Za~i Naka* ya }unshi mafasa ne na zamani. In aka yi la'akari da mafasan labaru biyun da aka nazarta, fashin su na kan mai uwa da wabi suka yi. Ma'ana kowa suka tare sai su kashe, su kwashe dukiyarsu. Amma a labarin *Za~i Naka*, abin ba haka yake ba. Ga abin da Na-muduka ya shaida wa abokan sana'arsa ta fashi lokacin taronsu a labarin.

> *"To, kodayake ina baku shawarar yin fashi, duk da haka, ba kowa da kowa za mu yi mawa ba, sai wa]anda ya kamata"* (Katsina, 1980:41).

Ya ci gaba da cewa:

> *"Fashin mu na gyaran }asa ne ba na ~ata ta ba, saboda irin miyagun mutanen nan wa]anda ba su fatan jama'ar }asa da alheri, masu kwashe ku]in }asa, da arzikinta wanda aka tanada don kowa da kowa, suna mayar da su nasu, su ka]ai kawai za mu yi mawa. Komai arzikin mutum, mutu}ar shi na gari ne, kuma ya tara dukiyar nan ta hanyar da jama'a suka yarda da shi"* (Katsina, 1982:41).

Hakan ya tabbata a labarin. Domin ko da hukuma ta]ago }ungiyar su Na-muduka. Talakawa da sauran jama'ar gari a labarin ba su yadda a kashe Na-muduka ba, sun ce sharri kawai ake wa Na-muduka don an ga yana taimakon talakawa. Wannan su ne irin yanayin yadda fashi da makami ya gudana a labarin *Za~i Naka*. Daga misalan da aka bayar za a gamsu da cewa zamani ya yi mutu}ar tasiri ta fuskar sanadiyar shiga fashin da shirye-shirye kafin shiga fashi da irin makaman da 'yan fashin suka yi amfani da su wajen aikata fashin da kuma uwa uba irin mutanen da aka aikata fashin a kansu a labarin.

4.4.3 Sakamakon Fashi da [an-Fashi a Labarin *Za~i Naka*

A nan ma za a nazarci sakamakon fashin ne ta fuska biyu. A fuska ta farko za a dubi sakamakon fashi ne ta yadda ya shafi al'ummar labarin na *Za~i Naka*. A nan za a kasa al'ummar labarin kasha biyu. Kashi na farko su ne irin mutanen da su Na-muduka suka ware suka dinga kai masu harin fashi da kuma irin mutanen da ba a kai masu harin fashin ba.

'Yan fashin labarin *Za~i Naka* ba kowa suka yi wa fashi ba a labarin. Su suna da manufarsu ta yin fashi. Fashinsu na gyaran }asa ne. Sun dinga yi wa azzaluman shugabannin }asa ne da kuma wa]anda suka azurta kansu ta hanyar da ba daidai ba. Irin wa]annan mutane tabbas ba su ji da da]i ba sakamakon hare-haren da su Na-muduka suka dinga kai masu a labarin. Sun rasa rayuka da dukiyoyi da yawa. Ga abin da aka ce a labarin:

> *"Kafin haka duk mun fitini garin da sace-sace da kashe-kashe. Kullum, da dare ya yi sai mu sa mask mu]auki makamai, mu tasarma gidajen irin mutanen nan da na ambata, mu kashe su, mu kwashe dukiyarsu duka"* (Katsina, 1982:41).

A]aya bangaren kuwa. Sauran jama'ar gari su maimakon su Na-muduka su fitine su da sace-sace. Sai kawai Na-muduka ya gina wa musakai da tagayyararru masaukai da ya fahimci hukumar garin ba ta kula da su ba. Ga abin da shi Na-muduka ya ce a labarin:

> *"Da na lura cewa jama'ar garin da ita kanta hukumar, ba su kula da musakai da tagayyararrun mutanen garin ba. Sai ni da kaina na gina gidaje a ko'ina cikin }asar... Na]auki ma'aikata saboda su ri}a kula da su wajen dafa masu abinci da sauran ayyukan da suka kamata"* (katsina, 1982:42).

Abin alherin da Na-muduka]an fashi ya yi wa al'ummar labarin *Za~i Naka* talakawan bai tsaya a gidajen musakai da tagayyararru kawai ba. Domin, kullum ka sami fa}irai sama da dubu suna neman na cefane a }ofar gidan Na-muduka, an nuna haka a labarin inda aka ce:

> *"Fa}irai ko, a kullum ka samu kamar dubu a }ofar gidan, saboda su sami na yin cefane"* (Katsina, 1982:43).

Wannan halin kirki da Na-muduka ya ke yi wa fa}irai,shi ya sa suke }aunarsa fiye da masu mulki da masu arzikin garin. Da Na-muduka ya fahimci irin halin matsin da talakawan garin suke ciki saboda tsananin tsadan kayan masarufi. Kawai sai Na-muduka ya bu]e shaguna ana sayar da kayan masarufi cikin sau}i. Ga abin da shi Na-muduka ya bayyana ya yi a labarin:

> *"Da na fahimci cewa su fa}iran nan, suna cikin mawuyacin hali na rayuwa saboda tashin farashin kayan masarufi, sai na bu]e kantunan sayar da*

abinci kowane iri, a kan farashi mai rahusa".
(Katsina, 1982:43).

Wannan shi ne sakamakon fashi ga al'ummar labarin *Za~i Naka*, da wa]anda aka ware aka yi wa fashi da kuma fa}irai da tagayyararu 'yan lelan 'yan fashi a labarin.

Sakamakon fashi ga 'yan fashi kuwa a labarin ya faru ne kamar haka. Shi shugaban 'yan fashin Na-muduka mai ba da labarin. Ya nuna cewa yana cikin wannan hali na taimakon fa}irai da tagayyararru a garinsu. Wata rana kwatsam sai ga sojoji da bindigogi sun zo sun kama shi. Kama Na-muduka ya zo ne sakamakon kama yaransa a can ma~oyarsu a daji. Ga abin da Na-muduka ya bayyana da bakinsa a labarin kamar haka:

> *"Ina cikin wannan hali sai rannan sojoji ri}e da makamai. Suka kama ni, suka tafi da ni gidan yari".(Katsina,1982:43)*

Daga baya ne Na-muduka ya fahimci cewa ashe]aya daga cikin yaransa ne ya bayyana cewa ai shi Na-muduka shi ne shugabansu da aka yi masa azaba. Bayan an kai Na-muduka kurkuku, sai labari ya bazu na cewa ashe Na-muduka ~arawo ne. amma su fa}irai ba su yarda ba, sai suka ce sharri ne, saboda an ga yana taimakonsu. Daga }arshe dai alkali ya yanke wa Na-muduka hukuncin kisa a

gaban jama'a. Amma daga baya kuma saboda tausayin labarin sa da ya bayar sai al}ali ya sauya hukunci kamar haka:-

> *"Da na gama ba da labarin nan, sai tausayi ya kama kowa da ke wurin. Labari ya isa ga al}ali…sai shi ma tausayi ya kama shi…a maimakon hukuncin kisa, sai al}ali ya yi mani sulhu ya]aure ni shekara goma a gidan sar}a. To ka ji inda tawa ta }are"* (Katsina, 1982:43).

Wannan shi ne sakamakon fashi ga]an fashi a labarin *Za~i Naka*. Su kuwa yaran Na-muduka ya nuna lokacin da sojoji suka kai hari ma~oyarsu a daji, an kashe na kashe wa an kama na kama wa, inda ya ke cewa:

> *"Ashe ni ban sani ba asirinmu ya tonu, har an kai hari a can gidan namu da ke daji. An yi]auki ba da]i da yarana har an kashe da yawa cikinsu. Wasu kuma an kama su"* (Katsina, 1982:43).

Wannan shi ne sakamakon fashi ga }ungiyar Na-muduka a labarin *Za~i Naka*.

4.5 Na]ewa

A wannan babi na hu]u an kawo irin nazarin da aka gudanar ne na labaran hu]u. An nazarci fashi ta fuskoki daban-daban kamar yadda suka bayyana a

labarun uku mabambanta lokaci. An kawo matakan shirya zuwa fashi a gargajiyance da kuma a zamanance. An yi tsokaci kan makamai domin aikata fashi a gargajiyance da kuma a zamanance a labarun uku. An dubi fuskokin fashi da yanayin gudanar da fashi, sannan an kawo sakamakon fashi a al'ummar labarun uku, sai kuma a }arshe an kawo sakamakon fashi ga su kansu 'yan fashin a labarun uku na *Idon Matambayi* da *Da'u Fataken Dare* da kuma *Za~i Naka*.

5.0 BABI NA BIYAR: KAMMALAWA

5.1 Shimfi]a

Wannan shi ne babi na }arshe na wannan binciken. Akwai bayani a ta}aice na abubuwan da suka gudana tun daga farkon binciken har }arshen binciken. Sannan akwai bayani na irin abubuwan da aka gano kan al'amuran fashi a sakamakon nazarin da aka gudanar na labarun uku da aka yi bincike a kansu. Sai shawarwari da aka kawo, a }arshen babin sai }ar}arewa ta hanyar na]e tabarmar nazarin da aka shimfi]a tun daga babi na farko.

5.2 Abubuwan da Suka Gudana a Ta}aice

Binciken mai taken *"Matsayin Fashi a Wasu {agaggun Labarun Hausa"*. An nazarci labaru uku ne da suka ha]a da: *Idon Matambayi* na Malam Muhammadu Gwarzo da *Da'u Fataken Dare* na Malam Tanko Zango da kuma *Za~i Naka* na Munir Muhammad Katsina. A babi na]aya na wannan kundin bincike gabatarwa ce. An fara gabatarwar da shimfi]a kan binciken]ungurungun]insa. An bayyana fagen da za a gudanar da binciken da taken binciken tare da kawo labarun da za a gudanar da binciken a cikinsu. Sai aka kawo matsalolin

binciken da tambayoyin binciken da manufar binciken da farfajiyar binciken da kuma hanyoyin gudanar da binciken.

Babi na biyu kuwa, ya }unshi waiwaye ne na irin nazarin da aka gudanar na ayyukan masana da manazarta }agaggun labaru na Hausa. A wannan babin an waiwayi labaru }agaggu rubutattu wa]anda tun asali cikin harshen Hausa aka rubuta su, ba fassara su aka yi ba masu]auke da jigon fashi. A]aya ~angaren ma, an nazarci labarun da aka fassara }agaggu masu]auke da jigon fashi. Sannan sai irin nazarin da aka gudanar na kundayen digiri na]aya zuwa na uku na gida da na waje, masu nasaba ta kusa da wannan binciken da ma masu nasaba ta nesa da wannan binciken. An kuma kawo irin nazarin }agaggun littattafai da aka wallafa a kan fashi duk da yake akwai }arancinsu sosai. A }arshen babin an kawo nazarin da aka gudanar na mu}aloli da }asidu wa]anda suka shafi wannan binciken kai tsaye da kuma wa]anda nasabar 'yar ka]an ce da wannan binciken.

Shi kuwa babi na uku ya }unshi irin nazarin da aka gudanar ne na fashi a rayuwar Hausawa. An kawo ma'anar fashi da asalin halin fashi a rayuwar Bahaushe. An kuma kawo fasalce-fasalcen fashi a gargajiyance a rayuwar Hausawa tare da nazartar yadda shigowar zamani ya yi tasiri a sana'ar fashi a al'ummar Hausawa. A }arshe an nazarci irin yadda jigon fashi yake watayawa cikin }agaggun rubutattun labarun zube na Hausa. A nan an kawo misalai daga labaru }agaggu wa]anda asalinsu na al'ummar Hausawa ne labarin da kuma wasu

labarun da aka fassara zuwa harshen Hausa, aka kuma yi }o}arin daidaita labarun da al'ummar Hausawa.

A babi na hu]u kuwa, an bayyana irin nazarin da aka gudanar ne na matsayin fashi a wasu labarun zube na Hausa. An kawo bayani na fashi irin na da, da kuma sauyawar fashi daga gargajiya zuwa zamani. An kawo matakan shirye-shiryen fashi a da, da irin makaman da 'yan fashin suke amfani da su a da. Sannan sai sakamakon da juyin zamani ya haifar daga labarun uku. A labarun uku da aka nazarta a wannan babi na hu]u an kawo sakamakon fashi ta fuska biyu. An kawo sakamakon fashi ga al'ummar labarun]aya bayan]aya, sannan an kawo sakamakon fashi ta fuskar su kansu 'yan fashin a labarun an kuma ta~o hukunce-hukuncen fashi a da, da kuma yanzu .

Babin }arshe, shi ne babi na biyar a wannan binciken. Shi kuwa wannan babi na }arshe ya }unshi ta}aitaccen bayanin abubuwan da suka gudana ne tun daga farko har }arshen wannan kundin bincike, sai sakamakon bincike a }arshe sai shawarwari.

5.3 Sakamakon Bincike

A sakamakon binciken da wannan kundi ya gudanar a wa]annan labaru uku don gano matsayin fashi a cikinsu. Binciken ya gano wasu abubuwa kamar haka:-

- Matsayin fashi a al'ummar Hausawa
- Sanadiyyar afkawa sana'ar fashi
- Matakan shirya zuwa fashi a da, da kuma sauyawarsu
- Makamai don gudanar da fashi a da, da kuma sauyawarsu
- Yanayin fashi da wa]anda ake yi wa fashi a da, da sauyawar zamani
- Muhallin mafasa ko ma~oyarsu
- Hukunce-hukuncen fashi a labarun uku

5.3.1 Matsayin Fashi a Al'ummar Hausawa

Babu ko tababa an fahimci cewa fashi sana'a ce ta gargajiya a al'ummar Hausawa. Domin daga cikin wa]annan labaru uku da aka nazarta 'yan fashin sun yi i}irari da bakinsu. A labarin *Idon Matambayi* [auke ya tabbatar da haka, lokacin da shi *Idon Matambayi* ya basu shawarar su ta tuba su daina fashi, ga abin da [auke ya ce a labarin:

> *"[auke ya ce ..Amma dai ga zancen barin sata da ka ce, ni tun ina yaro da ita na bu]e ido, cikin dukan sana'o'i ban san ko]aya ba. Ka kuwa sani mai hali ba ya bari"* (Gwarzo, 1934:43).

A labarin *Da'u Fataken Dare* ma, bayan da aka kama Da'u. Sambo ya ba sauran yaran Da'u da shawara da su tuba su bar fashi. Amma su Ya'u sai suka }i

suka nuna dama ha]uwa suka yi da su Sambo. Ga abin da Ya'u ya ce a labarin na Da'u:

> *"Ya'u ya ce, idan za ka bar sata, mu ba za mu bari ba".* (Zango, 1978:16).

Wannan shi ne hali zanen dutse, kuma mai hali ba ya barin halinsa. A labarin *Za~i Naka* ma, fashi ya tabbata sana'a. Na-muduka ya ba abokansa shawarar fara sana'ar fashi bayan da aka yi masu korar wula}anci daga soja. Ga shawarar da ya kawo a labarin.

> *"Ni a gani na ba sana'ar da ta dace da mu sai ta fashi"* (Katsina, 1982:41).

Daga misalan da aka bayar, ya sa ake ganin cewa lallai fashi sana'a ce a rayuwar Hausawa a da da kuma yanzu, idan aka yi la'akari da labarun uku mabambanta lokuta.

5.3.2 Sanadiyyar Shiga Fashi

Sakamakon nazarin wa]annan labaru uku. An fahimci dalilai da dama wa]anda suke kawo gur~acewar hali har ta kai ga shiga harkar fashi. Babban sanadi na shiga fashi na farko da aka gano. Shi ne, rashin kulawa na bu}atun yara tare da sa ido don kwa~a daga iyaye da ma}wabta. Misali a labarin Malam

Muhammadu Gwarzo, tauraron labarin, da babansa ya }wa~e shi tun farko, ya kuma hana shi tafiya ko ina, da bai zama]an fashi ba. Kuma in da ma}wabta ba su nuna kawaici na rashin yi wa Idon matambayi fa]a tun farko ba da mai yiwu wa bai zama]an fashi ba. Ga bayanin abin da ya faru a labarin.

> *"Da ya soma datawa sai ya shiga 'yan]auke-]auke tun a gidansu, har ya kai yi wa, ma}wabta. Ma}wabta kuwa ba su ta~a yi masa kome ba saboda kunyar ubansa"* (Gwarzo, 1934:1).

Har wa yau, domin mu }ara yadda da cewa, rashin kwa~a da kulawar iyaye yana]aya daga cikin dalilan yaro ya fa]a sana'ar fashi. Ga abin da marubucin labarin *Da'u Fataken Dare*, Tanko Zango ya ke cewa;

> *"Ana nan a kwana a tashi, yaro yana girma har aka yaye shi yana nan dai har ya zama saurayi. Ran nan sai ya duba taskirar uwar ya kwashe mata ku]i. Yau haka gobe haka, yaro dai yana ta yin]an hali… kai sata dai ta ri}a har ya fara bin dare…"* (Zango, 1978:45).

A nan ma mun ga rashin kulawa da ta sa Jibrin ya fan]are. Iyayensa ba su ta~a nuna masa damuwarsu kan muguwar]abi'ar da ya fara ba, tunda mun ga ya fara ta tun daga gidansu amma ba mu ga inda aka ce iyayensa sun tsawatar masa a

labarin ba. Irin haka ma ya faru a labarin *Za~i Naka* na Munir Muhammad Katsina. Shi da kansa tauraron labarin Na-muduka ya bayyana haka a labarin:-

> *"Saboda haka, mu ma yaran gidan, ganin ba wanda ya kula da mu, da an ce gari ya waye, sai mu fita yawon banza. Ba mu dawowa sai iskancinmu ya ishe mu. Ko mun dawo da wuri ko ba mu dawo ba, ba wanda ya damu da inda muka je. Cikin]an lokaci ka]an, ni kuma na zama]an iska tun ina }arami na…"* (Katsina, 1982:13).

To kulawar iyaye ba na sa ido da kuma tsawatar wa ne ba kawai. A kwai maganar abinci da muhalli. Na-muduka ya bayyana halin da ya shiga na abin tausayi sakamakon rashin abinci a labarin kamar haka:

> *"Abin tausayi, sai ga shi yunwa tana neman kashe mu a gidan saboda ba mu da abinci, kuma ba mu da ku]in saye"* (Katsina, 1982:12).

Yunwa ba Na-muduka ta sa ya shiga sace-sace ba. Ita ma uwar Na-muduka ta zama abin da marubucin labarin ya kira mage-da-wuri. Ma'ana irin zawarawan nan da suke gida amma ana zuwa ana]auka a mota ana ba su ku]i.

Wani dalili kuma da ya kawo shiga harkar fashi kamar yadda aka nazarta a }agaggun labarun nan uku shi ne bushasha da shiga hanyar }arya na wasu taurarin labarun. Alal misali Na-muduka a labarin *Za~i Naka*. Albashinsa }an}ani ne amma

yana sha ta fi cikinsa. A }arshe ya shiga cin bashi har sai da ya yi masa katutu. Jama'a suka daina ba shi bashi. A }arshe sai ya shiga 'yan sace-sace a ma'aikatarsu, da aka gano shi aka kore shi daga aiki. 'Yan bin bashi suka zo neman ku]insu fa]a ya kaure. Ya mammakesu, shi kuma aka kama shi aka kulle. Ga abin da mawallafin labarin ya ce ta bakin shi Na-muduka:

> *"To mai albashi kamata, wanda bai taka kara ya karya ba, kuwa ya shiga hanyar }arya da bushasha ka san ba zai }are lafiya ba. Da na gane cin bashi sai da ta kai duk garin ba mai ba ni bashi saboda in na ci ba na biya. Da aka kifa mani ciki, sai na ri}a sato kayan ma'aikatar da na ke aiki ina saidawa"* (Katsina, 1982:25).

Wani dalili da aka gano sakamakon nazarin wa]annan labaru na ko me ke sa shiga sana'ar fashi shi ne rashin tanadin sana'ar yi ga ma'aikatan Gwamnatin da aka yi wa ritaya, masamman sojoji. Akwai tabbacin haka a cikin labarin *Za~i Naka* na M. M. Katsina. Marubucin labarin ya kawo maganar da Na-muduka ya yi a cikin labarin kamar haka:-

> *"Ni a gani na ba sana'ar da ta dace da mu sai ta fashi tunda dama mun rigaya mun san yadda ake amfani da makamai….saboda mu dama can ba mu }ware da wata sana'a ba…. An raina mu an mayar da mu wawaye"*... (Katsina, 1982:40).

A gaskiya wannan dalili na sallamar ma'aikata ba wai sojoji ba, yana taimaka ha~~akar fashi a }asar nan. In ma an sallami ma'aikacin, za ka iske kafin ku]in sallama su fito sai an tagayyara. In ma ku]in sun fito za ka tarar ba su taka kara sun karya ba, ko ma su }are a biyan bashi.

5.3.3 Matakan Shirya Zuwa Fashi a Da, Da Sauyawarsa

An fahimci cewa marubuta }agaggun labarun zube na Hausa, cikin labarunsu sun bayyana irin shirin da masu aniyar shiga sana'ar fashi suke yi kafin su fara fashin. Sana'ar fashi sana'a ce ba ta rago ba, sana'a ce ta mutane masu hikima da basira da rashin tsoro da rashin imani da tausayi. Bayan haka, duk da wa]annan halaye, dole ne kuma sai mai aniyar fara sana'ar fashi ya nemi shiri na asirai iri-iri daga malaman tsubbu da bokaye da 'yan tauri da mafarauta. A wajensu ne za su sami layar ~ata da sagau da shashatau da maganin kaifi da tsini da kuma addu'a maganin tsautsayi da neman sa'a. A labarin Muhammadu Gwarzo an tabbatar da haka. Domin lokacin da Idon Matambayi ya bar gida, zai shiga duniya bayan babansa ya ce ya tattara 'yan kayansa ya bar masa gidansa. Ga inda Idon Matambayi ya dosa a labarin:

> *"Da tashinsa daga nan, ya tafi wurin wani boka ya*
> *ce da shi "ka ji ka ji yadda muka yi da babana. Ina*

so don Allah ka taimake ni ka ba ni maganin tsoro da na }arfin zuciya" (Gwarzo, 1934:1).

A labarin Malam Tanko Zango ma, wato *Da'u Fataken Dare*. Zango ya bayyana mana irin shirin da Jibrin ya yi kafin ya fa]a fashi da makami. Ga abin da Tanko Zango ya ce a labarin:

> *"....Da ce dare ya yi tsaka, sai ya]auki wata jaka tasa ta sa}i, wadda take da layu kamar]ari a ciki. Layun nan suna da ban mamaki, domin saboda taimakon layun ya kan iya tashi sama ya narke ya zama ruwa, ko ya zama iska"* (Zango, 1978:6).

Wannan duk shiri ne ko asiri na gargajiya da ake samu daga maharba da 'yan tauri da kuma malaman tsubbu a gargajiyance. Amma labarin *Za~i Naka* na Munir Muhammad Katsina babu inda aka nuna Na-muduka ya je wajen wani malamin tsubbu ko boka ko wani mafarauci don neman shiri kafin ya fa]a fashi. Tauraron ya nuna cewa tun yana }arami zuciyarsa ta taurare wajen]aukar rai. Ya nuna cewa kashe dabbobi iri-iri sakamkon yawace-yawacen banza nan da suke yi shi ya kawo irin wannan taurarewar zuciya. Ya tabbatar da haka a labarin:

> *"Idan muka fita da safe, ba wani aiki sai kashe-kashen rayuka na dabbobi, }wari, tsuntsaye da sauransu... Ni dai tun daga nan ne zuciyata ta fara taurarewa, tausayin rai ya fara fita daga zuciyata.*

To haka duniyar nan tamu ta yanzu ta ke" (Katsina, 1982:14).

Shirin shiga sana'ar fashi ta Na-muduka ba ta tsaya a nan ba. Lokacin da ya fara shiga kallon majigi a nan ne ya }ara shirin sosai don tunkarar fashi. Na-muduka da kansa a labarin ya bayyana kamar haka:

> *"A finunuwan Chanis ne, na koyi hanyoyin fa]a na kashe mutum ko la'anta shi ta dibarun fana na Chanis. A finunuwan Amerika da na India, na koyi dabarun sata da fashi da fasa }yaure irin na zamani…"* (Katsina, 1982:18).

Bayan kashe-kashen rai na dabbobi iri-iri da ya sa har zuciyar Na-muduka ta dake da]aukar rai ba wani abu ba ne babba, da kuma la}antar sata a gidan majigi sai ha]uwar Na-muduka a kurkuku da wasu }asaitattun ~arayi a labarin, ya }ara bashi ilmi na niyyarsa ta fara sata hai}an in ya fito. Ga abin da ya fa]a da bakinsa a labarin:

> *"A nan gidan yarin na sadu da wasu }asaitattun ~arayi wa]anda aka]aure raid a rai. A wurinsu na koyi darussa na sata, saboda na fa]a masu cewa da na fito, zan kama sana'ar sata. Saboda haka a matsayinsu na gwanayen ~arayi, sai suka }are ni da ilmi"* (Katsina, 1982:28).

Da wa]annan misalai ana iya yarda da cewa, maimakon neman layu da tauri da sauran asirai domin shiga sata. Yanzu sata hikima da basira ake }arawa domin tunkararta. Wannan shi ne sabon salo da kaza ta ji shi}ar dare.

5.3.4 Makamai Don Gudanar da Fashi a Da, da kuma Sauyawarsu

Tun daga sunan sana'ar, fashi da makami, ya tabbata gudanar da sana'ar ba zai yiwu ba sai da makami. Wannan binciken ya gano irin makaman da 'yan fashi a da su ke amfani da su. A labarin *Idon Matambayi* na Malam Muhammadu Gwarzo an bayyana mana irin tanadin makaman da su [auke da {wace suka yi kamar haka:

> *"A wani waje kuma babu kome sai kibiyoyi da kwarruka iri-iri, da masu, da takubba da wu}a}e suna wal}iya walwal"* (Gwarzo, 1934:5).

Wa]annan makamai su 'yan fashi a da suke amfani da su wajen kariya ko kai hari ga wa]anda ake so a }wace masu dukiyarsu. Amma a labarin *Za~i Naka* kuwa, makaman ba irin wa]annan ba ne. Na-muduka da ya ba da shawarar da su tanadi makamai don shirye-shiryen shiga sana'ar fashi ga abin da ya ce:

> *"Tun da dama mun rigaya mun san yadda ake amfani da makami, kuma ga shi muna da ku]in ..... mu yi iyakar }o}arinmu, mu sayi makaman fashi da su..."* (Katsina, 1982:40).

Tun da mun riga mun san cewa }ungiyar su Na-muduka tsofaffin sojoji ne, sabodahaka ba irin makaman da suka saba da su irin bindigogi da igwa-igwa. Ke nan, wannan ya nuna sauyi daga gargajiya zuwa zamani na irin makaman da 'yan fashi suka yi amfani da su a labarun uku.

5.3.5 Yanayin Fashi da Wa]anda Ake Yi Wa Fashi a Da, da Sauyawar Zamani

Marubuta wa]annan }agaggun labaru uku da aka nazarta, sun bayyana irin yadda gungu-gungun mafasa suka gudanar da fashi da irin mutanen da suka yi wa fashi. A labarin Mal. Muhammadu Gwarzo da na Mal. Tanko Zango irin fashin da mafasan suka gudanar na kan mai uwa da wabi ne, ma'ana mafasan kowa suka samu ko a gida ko a daji yi masa fashi suke yi. Mafasan sukan yi wa mutum guda kuma sukan yi wa ayarin fatake. A labarin Muhammadu Gwarzo, {wace da Idon Matambayi sun tare wani ayari. Wani babban ayari ne yana tafe da jakuna]auke da kaya ni}i-ni}i. Lokacin da ayarin nan suka iso ga abin da Idon Matambayi ya ce masu a labarin.

> *"Kafin su iso wurinsa Idon Matambayi ya murtuke fuskarsa ya zazzare idanu don su tsorata. Da isowarsu wurinsa ya ce da su "Kai! Ku kawo ku]in*

> *hanya ko kuwa in halaka ku duk yanzu! Kun ji ko ba ku ji ba?"* (Gwarzo, 1934:8).

Fataken nan suka yi shiru, kowa jikinsa yana rawa suka yi ta sauke kaya, kowa ya sauke sai ya kora jakinsa ya yi gaba. A labarin Tanko Zango ma, irin haka ta faru da wani ayari a }asar Borno. Amma misalin da za a kawo a wannan labarin, shi ne na irin satar da ake yinta a cikin gida kuma cikin]akin mutum. Malam Tanko Zango ya bayyana irin yadda Jibirin ya yi wa wani mutum sata a]akinsa a wani }auye. Ga yadda abin ya faru.

> *".....cikin wani dare sai Da'u ya tashi ya tafi wani]an }auye kusa da Bikaratu wai shi Unguwar Mailomo. Da ya tafi sai ya shiga]akin wani mutum ya iske yana barci. Ya]aga shi ya ga ku]i sule goma da wata riga 'yar Nufe, ya kuwa kwashe"* (Zango, 1978:6).

Ya tabbata ~arayin wa]annan labarun biyu a gurin fashinsu fya]an 'ya'yan ka]anya suke yi. Amma a labarin *Za~i Naka* kuwa zancen ya sha banban. Munir Muhammad Katsina ya kawo sauyi na irin mutanen da mafasan suka yi wa fashi. Na-muduka shugaban rundunar 'yan fashin labarin ya bayyana irin mutanen da suka ke~e wa]anda suka addaba a labarin kamar haka:

> *"....ba kowa da kowa za mu yi mawa ba, sai wa]anda ya kamata. Fashinmu na gyaran }asa ne ba na ~ata tab a saboda da irin miyagun mutanen*

nan ne wa]anda ba su fatan jama'ar }asa da alheri, masu kwashe ku]in }asa, da arzikinta wanda aka tana da don kowa da kowa, suna mayar da su nasu, su ka]ai kawai za mu yi mawa" (Katsina, 1982:41).

Daga wannan jawabi na Na-muduka a labarin *Za~i Naka* ya tabbata an sami sauyin aikata fashi wajen 'yan fashi da wa]anda ake yi wa fashi. Fashi ya tashi daga fya]an 'ya'yan ka]anya ya koma sai an za~i wanda za a yi wa. Ba mamaki daga wannan salo na su Na-muduka na yin fashi ta za~en mutanen da za a kaiwa harin fashi labarin ya samo sunansa *Za~i Naka*.

5.3.6 Muhallin Mafasa ko Ma~oyarsu a Labarun Uku

Wannan bincike ya gano cewa kamar yadda sauran al'ummar labarun uku suke da muhalli, haka su ma 'yan fashin labarun suna da muhallan da suka tanada domin samun natsuwa bayan sun dawo daga fashi. Abin lura a nan shi ne, dukkan mafasan labarun uku a ru}u}in daji kurmi suka yi ma~oyarsu. A labarin Muhammadu Gwarzo, ya bayyana mana ma~oyan su [auke da {wace a wasu dogayen tsaunuka ne. Lokacin da suka gayyaci Idon Matambayi gidan ga tambayar da shi Idon Matambayin ya yi masu a labarin:

"Shin }a}a sunan gidan nan naku"? (Gwarzo, 1934:-6).

Nan da nan sai {wace ya ce:

> *"Sunansa sauke-mu-raba, watau duk abin da ya shigo]akin nan, ko na sata ne, ko ba na sata ba ne, lalle a raba shi daidai wa daida"* (Gwarzo, 1934:6).

A labarin Tanko Zango ma, Jibirin ko Da'u bai ta~a zama a gari ba. Duk guraren da ya zauna za ka iske kurmi ne a cikin sur}u}in daji. Tanko Zango ya bayyana mana tunga ta farko da Da'u ya yi lokacin da ya fara fashi kamar haka:-

> *"Bai tsaya ba sai daji tsakanin Bikaratu da Rafin Yashi wai shi Ihunka-Banza".*

To, shi ma a labarinsa Mal. Munir Muhammad ta bakin tauraron labarin. Na-muduka ya bayyana mana inda suka yi ma~oya kamar haka a labarin:

> *"Muka sami wani ru}i}in daji, muka yi gidan }asa a ciki yadda da wuya wani mutum na dabam komi bincikensa ya gane"* (Katsina, 1982:41).

Abin da aka gano dangane da muhalli a harkar fashi shi ne, har yau mafasa mutane ne masu tsananin sirri. Ba sa so a fahimci suna nan a inda suke, wannan bai rasa nasaba da irin sana'ar ta su.

5.3.7 Hukunce-Hukuncen Fashi Cikin Labarun Uku

Al'ummar Hausawa ta tanadi wasu hanyoyin horo ga duk wanda ya kauce wa tarbiya ta gari da ta ke }o}arin tabbatarwa. Akan yi horo da ladabtarwa don a dawo da mai laifi bisa tafarki nagartacce kuma kar~a~~e a al'umma. Sanin haka ne, ya sa marubuta }agaggun labarun Hausa suka himmatu wajen fitowa da hukunce-hukuncen da ake yi wa duk wanda ya aikata ba daidai ba a labarunsu. Don haka, za a kawo irin hukunce-hukuncen da sarakuna irin na da, da kuma sababbin hukumomi sakamakon juyin zamani suka gabatar kan 'yan fashi a labarun uku da aka nazarta.

A labarin Mal. Muhamadu Gwarzo, wato *Idon Matambayi*, mun ga yadda sarki ya hukunta [auke da {wace da aka kama su. Lokacin da suka yi fashi a gidan]an kasuwa Musa a cikin garin Kafi. Ga hukuncin da aka yi masu daga bayanin mawallafin labarin:

> *"....su kuma aka]iba musu odar shekara bakwai bakwai"* (Gwarzo, 1934:48).

Wannan hukunci na sarkin Kafi ne ba wai na al}ali ba ne a labarin. Amma a labarin Tanko Zango kuwa, lokacin da aka kamo Da'u Fataken Dare. Da aka kawo Da'u wajen sarkin Kano. Ga abin da mawallafin labarin ya shaida mana ya faru a labarin:

> *"Da gari ya waye Sarkin Kano ya ce a tafi da Da'u a kashe. Turawa kuwa suka ce a'a, bai*

> *kamata a kashe shi ba, sai dai ya tsufa }warai kana a sake shi”* (Zango, 1970:16).

A nan, akwai sa~anin ra’ayi na hukunci tsakanin sarkin Kano da Turawa. A ~angaren sarki kashe Da’u shi ne mafi dacewa idan aka kwatanta laifin sa da hukuncin da aka yi masa. Domin al’ummar Hausawa ta yadda da hakan. Amma a idon Turawa kuwa laifin bai isa a kashe Da’u ba amma ana iya kai shi gidan yari har sai ya tsufa sai a sake shi.

A labarin *Za~i Naka*, an fara hukunta shi Na-muduka ne saboda ya yi fa]a da masu binsa ku]i. bayan da ya buge su ya barsu kwance jina-jina sai jama’a suka kirawo]an sanda ya kama shi. Ga irin hukuncin da aka yanke wa Na-muduka daga bakinsa kamar haka:-

> *“Da aka kai ni ga al}ali sai ya yanke mani]aurin wata shida a gidan yari saboda na yi fa]a har na yiwa mutane rauni a kan ha}}insu”.* (Katsina, 1982:27).

A cikin labarin kuma an yi bayanin yadda aka sake hukunta Na-muduka da yaransa sakamakon kama su da aka yi da aikata fashi da kuma kisan kai. Ga abin da ya faru a labarin daga bakin Na-muduka.

> *“Ba tare da ~ata lokaci ba aka yanke mani hukuncin kisa a bainar jama’a…Da na gama ba da labarin nan, sai tausayi ya kama kowa da*

> *kowa…Labari ya isa ga al}ali…sai shi ma tausayi ya kama shi, a maimakon hukuncin kisa, sai al}ali ya yi mani sulhu ya]aure ni shekara goma gidan sar}a"* (Katsina, 1982:43).

Wa]annan su ne irin hukunce-hukuncen da aka gano wanda aka zartar wa 'yan fashi, a cikin labarun uku da wannan binciken ya nazarta.

5.4 Shawarwari

Bisa ga abubuwan da aka gano daga nazarin da aka gudanar na wa]annan labarun uku. Akwai shawarwarin da ya kamata a ba masamman iyaye da kuma hukumar }asa. Idan muka yi la'akari da taurarin labarun nan uku, *Idon Matambayi* da *Da'u Fataken Dare* da kuma *Na-muduka*, }o}arin samun biyan bu}atu na yau da kullum shi ya sa su fa]awa sana'ar fashi da makami. Kuma tun suna yara da an kula da su sosai da me yiwu wa ba su fa]a fashi ba. Masana sun nuna cewa shekarun farko-farko na yara suna da matu}ar muhimmanci wajen tarbiyar yara. Shi ya sa Bahaushe ke cewa: "Itace tun yana]anye ake tan}wara shi don ya zama abin da ake sha'awar yi da shi, in kuwa ya bushe sai dai kallo". Wannan zance ya yi daidai da taurarin labarun uku da aka nazarta. Don haka, bayan addu'a na iyaye da kula da biyan sauran bu}atu na yara, akwai kuma wasu sauran al'amura kamar haka:-

- A lura da yara ta wajen ba su isasshen abinci da sutura masu kyau da kuma gurin kwana. Wannan matsalar tauraron labarin *Za~i Naka* ke nan.
- Ko da yaushe iyaye su dinga jawo 'ya'yansu a jika. Kada a nuna masu tsana wai don sun yi laifi. A rage duka ko zagi a dinga nasiha, kuma in sun yi abin yabo a yabe su tare da kyauta in ta kama. A labarin Muhammad Gwarzo in da mahaifin Idon Matambayi ya yi haka da wata}ila Idon Matambayi bai shiga fashi ba.
- Iyaye su kula da irin abokan da 'ya'yansu suke yawo da su a makarantunsu da kuma gidajensu. Mu waiwayi tauraron labarin *Za~i Naka*.
- A sa yara makarantar addini da zamani domin tsoron Allah da girmama na gaba su shiga zukatansu tun suna }anana. Rashin wa]annan ilmin ne ya shafi baban Da'u da shi kansa Da'u har ya fa]a fashi a labarin Tanko Zango.
- Ta fuskar Gwamnati kuwa, su yi tanadin abubuwan yi ga matasa in sun kamala karatunsu. A nan ba sai lallai aikin ofis ba, ana iya ba da rance don gudanar da sana'o'i.
- Hukuma ta hana shigowa da fina-finai masu ~ata tarbiyar yara. Mun ga yadda fina-finai suka zama sanadiyar fara satar Na-muduka na cikin labarin *Za~i Naka* na M. M. Katsina.
- A }arshe, ya kamata hukuma ta tabbatar ta shirya ma duk wasu ma'aikatan Sarki abin yi a duk lokacin da aka sallame su daga aiki. Rashin yin haka kan

sa su shiga muguwar hanya kamar yin fashi da makami, mun ga irin haka a labarin *Za~i Naka* na M. M. Katsina.

5.5 Kammalawa

Wannan binciken ya sami nasarar cimma }udirinsa na binciko tasirin da fashi ya yi cikin }agaggun rubutattun labaru na Hausa. Tun daga farko an nuna cewa za a ta}aita nazarin ne ga wasu fitattun }agaggun labaru rubutattu na Hausa. Da yake marubuta }agaggun rubutattun labaru na Hausa mutane ne da za a iya kwatantawa da ido ko kunnen al'umma. Domin su, suna kula da duk abin da ke kai wa da komo wa cikin al'umma. Kasancewarsu masu haza}a da basira ya sa da zaran sun fahimci wani abu na faruwa wanda al'umma ba ta yarda da shi ba, sukan yi amfani da al}alaminsu su rattaba illolin wannan abu, sa'annan su fito da sakamakonsa a fili domin manazarci ya gani.

Don haka, ganin cewa fashi yana daga cikin munanan halayen da al'ummar Hausawa ke nuna matu}ar }yamarsu, ba abin mamaki ba ne, a ga jigon fashi ya yi tasiri cikin rubutattun }agaggun labarun Hausa. Binciken mai babi biyar, babi na]aya gabatarwa ne, amma babi na biyu, waiwayen ayyukan da aka gudanar ne a fagen rubutun zube na Hausa. A babi na uku ne aka kawo ma'anar kalmar fashi da kuma asalin fashi a al'ummar Hausawa, sannan an nazarci fashi a gargajiyance a }asar Hausa da kuma nuna yadda zamananci ya yi tasiri kan sana'ar fashi. A

}arshen babin na uku an nazarci yadda jigon fashi ke watayawa cikin }agaggun labarun Hausa.

Nazarin da aka gudanar na labarun uku domin gano tasirin fashi ya zo ne a babi na hu]u. An dubi fashi irin na da, da matsayin fashi da matakan shirya zuwa fashi a gargajiyance. Sannan sai aka dubi sauyawar fashi daga gargajiya tare da kawo tasirin zamani kan fashi daga labarun da aka nazarta. An kuma kawo fasalce-fasalcen fashi a da da kuma sauyawarsa, sannan an kawo sakamakon fashi a gargajiyance da kuma zamanance ga wa]anda aka aikatawa fashin da kuma wa]anda suka aikata fashin. An kuma yi }o}arin kawo makaman da 'yan fashi suka yi amfani da su wajen aikata fashi a da, tare da sauyin da aka samu a zamanance. A }arshe an fito da irin hukunce-hukuncen da ake yi wa]an fashi cikin labarun da aka nazarta. Don haka, ganin irin tasirin da jigon fashi ya yi cikin wa]annan rubutattun }agaggun labarun Hausa, ana iya ci gaba da irin wannan binciken a sauran rassan adabin zamani da ba a yi nazarinsu ba, yin hakan zai }ara fito mana da dangantakar da ake samu tsakanin adabi da al'ada. A }arshe, ana fatan kwalliya ta biya ku]in sabulu dangane da wannan bincike.

MANAZARTA

1. Abdulra'uf, S. (1985) "Nazarin Yanayi a Rubutattun {agaggun Labarai Gasa ta Hausa" Kundin Digiri Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya.

2. Abdullahi, I.I. (1998) "Nazarin Littattafan Soyayya na Hausa" Jami'ar Bayero, Kano.333 Abubakar, H. (1990), Kundin Bincike "Kwatanta Tsofaffin Littattafan Zube da Sababbin Littattafan Zube na Hausa" Jami'ar Bayero, Kano.

4. Adamu, Y.M. (1999) "The New Literary Movement and the New Hausa Novels: A Preliminary Analysis" a Mujallar Harsuna da Adabi, Jami'ar Bayero, Kano.

5. Adamu, G. (2002), Kundin Bincike "Nazarin Salo a Labaru na Tubarkalla" Jami'ar Bayero, Kano.

6. Ahmad, M. (1995) "Kamar Kumbo Kamar Katan Ta" a Mu}ala, Taron {arawa Juna Ilmi, Jami'ar Bayero, Kano.

7 Babajo, A.K. (2009) "Creative and Gender: A Case for Short Story Writing" Mu}ala, Taron {ara wa Juna Ilmi a Minna Jihar Naija.

8. Bargery, G.P. (1993) *A Hausa-English Dictionary And English-Hausa Vocabulary*. Ahmadu Bello University Press Ltd. Zaria.

9 Bunza, A.M (1994) "Damfara da 419 a Bahaushiyar Al'ada" (Nazarin Nasonsu da Damalmalarsa a Rubutattun {agaggun Labaran Hausa) Takardar da aka gabatar a Taron {ara wa Juna Sani Cibiyar Nazarin Hausa Jami'ar Usman [anfodiyo, Sakkwato.

10. Bunza, A.M. (1998) "Siddabarun {u}uwa da Birkita Kwanci" Mu}ala, an gabatar a Jami'ar [anfodiyo, Sakkwato.

11. Chase, J. H. (1949), The Paw in the Battle, Jorrold Publishers Ltd. London

12. [angambo, A. (1978) Kitsen Rogo, Northern Nigeria Publishing Company, Zaria.

13. [angambo, A. (1981) Mu}ala "Nazari da Sharhi a kan Gogan Naka" an Gabatar a Sashen Hausa Jami'ar Bayero, Kano.

14. [angambo, A. (1994) Mu}ala "Nazari a kan Nagari Na Kowa" Cikin Mujallar Harsunan Nijeriya ta Hu]u".

15. Dutsenma, L.A. (2008), Mu}ala "Tarbiya a Al'adun Hausa Domin Gina {asa, [auki Daga Littattafan Zube na Hausa" Cikin Mujallar Huda-Huda.

16. Dickens, C. (1966) *Oliver Twist,* London Group Limited, Longman House. Burut Mill. Harlow, Essex.

17. Furniss, G. (1996) *Poetry, Prose and Popular Culture in Hausa,* University Press Plc. Ibadan, Nigeria.

18. Gagare, B. (1982) *{arshen Alewa {asa*, Northern Nigeria Publishing Company, Zaria.

19. Guga, S.B. (2001) "Tunanin Hausawa a Littattafan Gasa ta Farko Kundin Bincike Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya.

20. Garba, C.Y. (1990) *{amus na Hausa,* Vans Brothers Limited.

21. Garba, F. (1978) *Gogan Naka,* Northern Nigeria Publishing Company, Zaria.

22. Gwarzo, M.M. (1934) *Idon Matambayi*, Northern Nigeria Publishing Company, Zaria.

23. Hamza, S.B. (1980) "Nazarin Rubutaccen Adabi na Shekarun 1980" Kundin Bincike a Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya.

24. Haruna, M. (1992) “Kwatanta Littattafan *Gogan Naka* da Littattafan Gan]oki’ Kundin Digiri a Jami’ar Bayero ta Kano.

25. Harsuna, N. (2006) *{amusun Hausa,* Cibiyar Nazarin Hausawan Nijeriya, Jami’ar Bayero, Kano.

26. Hafsat, I.T. (1987) “Tasirin Addini a {agaggun Rubutattun Littattafan Zube na Hausa” Kundin Bincike a Jami’ar Ahmadu Bello, Zaria.

27. Ingawa, A. (1970) *Iliya [anmai}arfi,* Northern Nigeria Publishing Company, Zaria.

28. Kabiru, S. (1986) Salon Bi]a A {agaggun Labarun Hausa na Gasa ta Farko” Kundin Bincike Jami’ar Ahmadu Bello Zariya.

29. Katsina, M.M (1982) *Za~i Naka,* Northern Nigeria Publishing Company, Zaria.

30. Kudan, M.B (1987) “Kwatanta Jigon {agaggun Labarun Gasa ta Uku” Kundin Digiri a Jami’ar Ahmadu Bello, Zaria.

31. Magaji, A. (1982) “Tasirin Adabin Baka a kan Rubutattun {agaggun Labarai” Kundin Digiri a Jami’ar Bayero ta Kano.

32. Magaji, A. (1999) “Kamar Kumbo Kamar Katan Ta” a Mujallar Harshe da Adabi ta Afirka ta Yamma.

33. Maigari, I.B. (1988) “Nazarin Jigon Wasu {agaggun Labaran Hausa” Kundin Digiri a Jami’ar Bayero ta Kano.

34. Maiyama, A.U (2000) “Jigon Sata Cikin Rubutattun {agaggun Labaran Hausa” Kundin Digiri ne a Jami’ar Usman [anfodiyo, Sakkwato.

35. Mu’azu, A. (2005) “Tasirin Ba}in Al’adun a kan {agaggun Labarun Hausa” Kundin Digiri Jami’ar Bayero ta Kano.

36. Muktar, I. (1990) “Nazarin Salo a Labarun Hausa na Suleman Ibrahim Katsina” Kundin Bincike ne a Jami’ar Bayero, Kano.

37. Muktar, I. (2004) *Jagoran Nazarin {agaggun Labarai,* BenchMark Publsihers Ltd. Kano.

38. Ogigirigi, G.N. (1985) “The Crime of Theft and Its Prevention” A Survey of Traditional and Modern Forms of Social Control with Particular Reference to Sokoto, Kundin Digiri, Jami’ar Sokoto.

39. Pillaszewies, S. (1991-92) “Nazari Kan Sauye-sauye a {agaggun Rubutattun Labarun Hausa na Kwanan nan. A Mujallar Harsunan Nijeriya ta sha shida.

40. Rogers, P.A (1991) “Hausa Blacksmiths and the Great Train Robery: Iron Theft and the Moral Economy of Technological Change in Northern Nigeria” Kundin Bincike Wiscousin Madison.

41. Uba, M.T. (2008) “Nazari Kan Littafin Jiki Magayi na John Tafida da R.M. East” Mu}ala a Mujallar Harsuna ta Huda-Huda

42. Whitsit, A.E. (2000) Kundin Bincike, “Kwatanta Labaran Soyayya na Balaraba Ramat da Yakubu da Bilkisu Ahmed Funtuwa.

43. Zango, T. (1978) *Da’u Fataken Dare,* Northern Nigeria Publishing Company, Zaria.